

BIBLIOTECA DE SOCIOLOGIE, ETICĂ ȘI POLITICĂ
CONDUSĂ DE
D. GUSTI
S O C I O L O G I A R O M Â N I E I

5

PORTUL ȘI INDUSTRIA
CASNICĂ TEXTILĂ
IN MUNȚII APUSENI

cu 120 fotografii, 23 schițe, 6 cartograme, 2 diagrame și 1 hartă

DE

LUCIA APOLZAN

Doctor în Filosofie și Litere

INSTITUTUL DE ȘTIINȚE SOCIALE AL ROMÂNIEI

BUCUREȘTI

1944

BCU Cluj-Napoca

4060 080 2334

617668

SCRISUL ROMÂNESC, CRAIOVA

63 (234.421.3)
2: 338.4 (234.421.3)
5 (234.421.3): 646.2

Lucrarea de față face parte din cercetările sociologice inaugurate de „Institutul de Științe Sociale al României” de sub conducerea d-lui Prof. Dimitrie Gusti. Ea este rezultatul cercetărilor noastre din vara anului 1939, întreprinse în Munții Apuseni, din inițiativa d-lui Prof. Dr. Iuliu Moldovan, directorul Regionalei Cluj.

Cercetarea propriu zisă s'a făcut în timpul campaniei monografice dela 16 Iulie până la 6 Septemvrie 1939. Completări ulterioare s'au adus în iarna aceluiași an (22—31 XII) și în vara anului 1942 (1—4 VIII; 24—25 X). Prelucrarea a fost făcută în cursul anilor 1940—1941, fiind redactată definitiv la teren în vara anului 1942.

Regiunea studiată de noi este cuprinsă între valea Arieșului dela Buru la Baia-de-Arieș cu afluenții săi din partea stângă: valea Poșegii, a Ocolişului, a Ocolişelului, valea Ierrii, valea Hășdatelor și cumpăna apelor dintre basinal Arieșului și cel al Someșului Rece. Din punct de vedere administrativ regiunea se încadrează în plășile Baia-de-Arieș și Iara, județul Cluj—Turda, cuprinzând 43 de sate.

Atenția noastră a fost îndreptată aproape exclusiv asupra portului și industriei casnice textile. Pentru a înțelege însă mai bine aceste capitole, am socotit necesar să facem câteva considerații preliminare asupra regiunii cercetate. Astfel în afară de delimitarea regiunii vom da câteva date referitoare la așezări, gospodăria, ocupații și populație. Aceasta, bineînțeles, numai în lumina problemei ce ne preocupă.

LUCIA APOLZAN

I N T R O D U C E R E

Munții Apuseni constituiesc fără îndoială una din cele mai interesante regiuni ale pământului românesc. Natura s'a îngrijit să așeze aci cu largă dărnicie, într'un spațiu relativ limitat și unitar — ca într'un vast și variat muzeu — cele mai felurite fenomene ieșite din sânul ei. Forme și straturi geologice cu cele mai diferite origini se amestecă adesea haotic, punând la grea încercare știința cercetătorului. Chei, doline, râuri subterane, peșteri cu minunate stalactite și stalagmite de calcar sau de gheață, precum și alte minuni naturale surprind și atrag în fiecare clipă pe călătorul care a avut norocul să pășească pragul acestei regiuni interesante. Munți cu crestele uneori fereștruite parcă de legendarii uriași, iar alteori înălțându-se în formă de conuri mărețe spre cer, sau continuându-se în coame lungi ori platforme netede, tăiate de văi tinere, împădurite și întunecoase, încântă și vrăjesc ochiul călătorului. Atât de puternică și desăvârșită este vraja Munților Apuseni, încât e aproape imposibil să rămâi în pragul lor. Minunea te atrage tot mai adânc în inima munților. De aceea nu-i de mirare că geografi cu reputație mondială ca Sawicki, De Martonne și Ficheux le-au consacrat cercetări îndelungate, ultimul studiindu-i într'un lung șir de ani.

Dar alături de aceste elemente ale naturii fizice, în legătură și în luptă cu ele, uneori binecuvântându-le, alteori blestemându-le, trăiesc oamenii locului — Moșii — cu nume înalt ca un sunet de tulnic. Ei au scris nu cele mai glorioase, ci cele mai dârze pagini ale istoriei Transilvaniei. Umbra lui Horia din Albac și a lui Iancu din Vidra, cu cetele conduse de tribuni, vor străjui încă mult timp în casele cu înalte acoperișuri de paie. Aci în fiecare sat calci pe amintiri istorice și din fiecare muche te întâmpină un mit sau o legendă. Dar

dârzenia acestor oameni de munte — se pare cu străvechi origini autohtone — se manifestă și în lupta pentru existența de fiecare zi, în felul în care smulg naturii puținul ce li-l poate da, în felul cum scot din inima munților, sau din albia râurilor metalul prețios, dar mai ales în instinctul care-i întoarce întotdeauna la sărăcia lor din peregrinările pe care le fac în toată țara Ardealului sau chiar mai departe. Vieța de astăzi a Moșilor constituie astfel al doilea element, alături de natură și istorie, care contribuie deopotrivă la importanța științifică a Munților Apuseni. Din felul de a fi, de a trăi, de a se îmbrăca, din obiceiurile lor străvechi, din arta, literatura și graiul lor arhaic, cercetătorul atent și cu pricepere va putea descifra o importantă lărmă din trecutul îndepărtat al poporului nostru păstrată ca un horst cultural, sau mai de grabă ca o comoară ascunsă la neamul răsfirat în văile și pe coamele Munților Apuseni.

Era deci natural ca și elementul uman să atragă la rândul său pe specialiști. Din bogata și variata bibliografie asupra Munților Apuseni ne mulțumim să menționăm lucrările mai însemnate.

Cea dintâi lucrare asupra Munților Apuseni este monografia lui *Teofil Frâncu și George Candrea: „Românii din Munții Apuseni“* (Moșii), (1888). În prefața monografiei, care poartă chiar subtitlul de „scriere etnografică“, autorul principal, Teofil Frâncu, precizează că și-a propus „să descrie cât se poate mai exact și mai lămurit traiul, portul, graiul și obiceiurile Românilor munteni“. Lucrarea îmbrățișează pe toți locuitorii Munților Apuseni, cu specială atenție asupra „Mocanilor“, prin care Frâncu înțelege pe locuitorii din valea superioară a Arieșului dela Câmpeni în sus. Materialul adunat se referă la sate, case, ocupații, caracter, folklor și limbă.

În 1897 apare *Monografia județului Alba* în limba maghiară, cu o parte specială asupra Românilor de *Grigore Moldovan*, cuprinzând material mai ales referitor la Moșii de pe valea Ampoiului până la Abrud. În anul următor, *Silvestru Moldovan* publică „*Zarandul și Munții Apuseni*“

(1898), singura care cuprinde material referitor la port, obiceiuri, legende, etc., din regiunea cercetată de noi.

Din publicațiile de după războiu trebuie să amintim un interesant articol al lui O. Densusianu din „Vieța Nouă” (1921), despre „Originea Moșilor”. Densusianu crede că Moșii ar fi de origine iraniană „alani românizați”, concluzie pe care o scoate din studiul lexicului și al anumitor caractere specifice, cum este purtatul părului. De altfel originea Moșilor a atras pe mulți cercetători fără a fi însă pe deplin deslegată.

În biblioteca de popularizare „Cunoștințe Folositoare”, au apărut două lucrări cu o oarecare importanță: M. David: „Munții Apuseni” (1922) și Ion Mureșanu: „Județul Turda-Arieș” (1924).

Tot în 1924 se publică un rezumat al excursiilor geografice ale lui Emm. de Martonne făcute în Masivul Bihorului, cu interesante observații antropogeografice.

În „Aspecte din Munții Apuseni” (1925), Traian Mager aduce alături de informații turistice și date referitoare la târgul de fete de pe Muntele Găina — care a atras curiozitatea multor cercetători.

Un studiu cu un pronunțat caracter folkloric publică în 1925 T. Papahagi: „Cercetări în Munții Apuseni” referindu-se la Mocanii de pe valea Ampoiului până la Abrud și în deosebi la Moșii din valea superioară a Arieșului. În afară de materialul filologic, Papahagi studiază și ocupațiile și portul locuitorilor.

Ioan Rusu-Abrudeanu a tipărit două lucrări asupra Moșilor cu caracter mai mult social-economic. Găsim date referitoare la traiul populației și mai ales la aurărit: „Moșii” (1928) și „Aurul românesc” (1933). În aceeași categorie intră și „Țara Moșilor” (1929) de Petre Suciu, cu date interesante asupra lemnăritului la Moși.

În 1929, Robert Ficheux publică un studiu asupra Munților Apuseni, care cuprinde în afară de materialul geografic și observații referitoare la așezări, casă, port și alte elemente de cultură materială.

Asupra acestor capitole mai găsim observații și în „Așe-

zările, casa și portul țaranului român din Ardeal și Banat“ (1929) și „*Le village roumain de Transylvanie*“ (1937), de R. Vuia.

De asemenea în revista „Sociologie Românească“ s’au publicat o serie de articole referitoare la viața Moșilor de pe Arieș, majoritatea lor fiind scrise de Florea Florescu.

Ultima lucrare asupra Munților Apuseni este studiul folcloristic al lui Emil Petrovici: „*Folklor dela Moșii din Scărișoara*“ (1939). Studiul cuprinde pe lângă literatură populară și date asupra traiului, ocupațiilor și portului moșesc.

Privind și numai această sumară bibliografie ne putem da seama cât de mult au atras Munții Apuseni și prin aspectele interesante ale culturii populare. Lucrările publicate sunt însă de cele mai multe ori prea generale și urmăresc alte obiective decât cele care ne-au interesat pe noi.

Din toate lucrările amintite, referitoare la Munții Apuseni, una singură se ocupă și de regiunea cercetată de noi. Cât privește problemele ce ne-au interesat — Portul și industria casnică textilă — trebuie să amintim că ele n’au fost studiate în deajuns și în mod științific, nici în alte regiuni ale țării. Astfel referitor la industria casnică textilă la Români, nu avem decât două studii: Tudor Pamfile: „*Industria casnică la Români*“ (1910) și M. von Kimakowicz-Winnicki: „*Spinn- und Webwerkzeuge*“ (1911). În afară de aceste studii închinată exclusiv industriei casnice, mai găsim mici capitole în diferite monografii sătești — ca de pildă în „*Monografia comunei Rășinariu*“ (1915) de V. Păcală, — sau în studii separate: R. Vuia „*Flechtereii mit Stäbchen bei den Rumänen* (Zeitschrift für Ethnologie, (1914); Iuliu Morariu: „*Piuăle și piuăritul în Valea Zăgrii*“ (Arhiva Someșană, 1933) și „*Piuăritul în Valea Someșului*“ (Buletinul Soc. Reg. de Geografie, 1936); Al. N. Rădulescu: „*Vechea industrie vrânceană — chiua și drista*“ (Milcovia, 1936). În aceste studii se urmărește mai mult tehnica și instrumentarul.

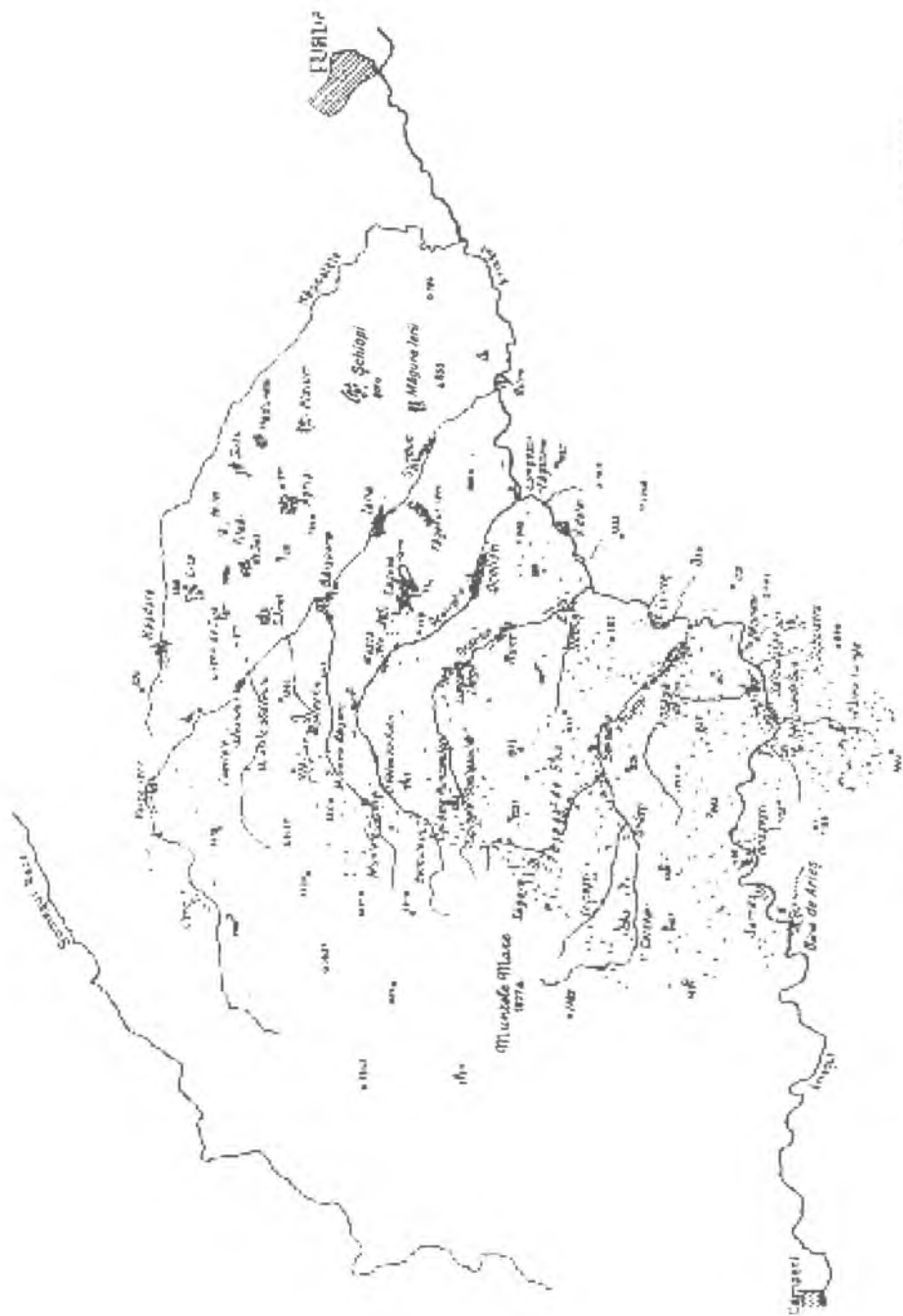
Mai amintim câteva lucrări care se ocupă mai mult cu arta textilă: D. Comșia „*Din ornamentica română*“ (1904); M. Cosma „*Album de broderii și țesături românești*“ (1905—

1925); *Tzigara-Samurcaș*: „*Album de tapis roumains*” (1928), precum și studiile de artă populară ale lui *G. Oprescu*: „*Arta țărănească la Români*” (1922) și *N. Iorga* „*L'art populaire en Roumanie*” (1923).

În ceea ce privește studiul portului, cei dintâi a căror atenție a fost reținută de costumele românești sunt câțiva pictori străini, care trecând prin țările românești în sec. 19, ne-au lăsat unele albume interesante: *Karaczay*, *Bouquet*, *Hacquet*, *Valerio* ș. a., terminând cu *Carol Pop de Szátmary* care din îndemnul Suveranului a alcătuit „*Albumul Înălțimei Sale Domnitorul Carol I*” (1880). Spre sfârșitul secolului trecut întâlnim material referitor la port și în lucrări de altă natură. Între acestea putem aminti studiile lui *Gh. Crăiniceanu* și *N. Manolescu* apărute în același an și sub același titlu: „*Igiena țaranului român*” (1895).

Cel dintâu care încearcă un fel de sinteză asupra portului nostru popular este *N. Iorga* în „*Portul popular român*” (1910). Portul mai este studiat în lucrările de artă populară ale lui *Oprescu*, *Iorga*, *Tzigara-Samurcaș*. Iar dintre studiile mai nouă amintim pe *Niculescu-Varone*: „*Costumele naționale din România întregită*” (1937—1940) și *Alexandrina Enăchescu-Cantemir*: „*Portul popular românesc*” (1939).

În toate aceste lucrări portul este studiat mai mult în mod descriptiv, autorii fiind atrași în primul rând de aspectele artistice ale costumelor. De cercetări metodice și deci științifice se poate vorbi numai în ultimul timp, fără să avem însă publicate și rezultatele concrete ale acestor cercetări. Astfel problema studierii științifice a portului și a industriei casnice textile s'a pus în cadrele *Seminarului de Etnografie și Folklor* dela Universitatea din Cluj, ocupându-se în mod special *Romul Vuia*, *Luisa Netoliczka* („*Metoda de cercetare a portului popular*”, Cuget Clar, 1939) și *Lucia Apolzan*. Iar în cadrul *Institutului de Științe Sociale*, *Paula Herseni* și *Marcela Focșa* au alcătuit câte un plan de lucru pentru cercetarea industriei casnice textile și a portului țărănesc. (Indrumări pentru monografiile sociologice, 1940).

Scara 1:200 000

Fig. 1. — Harta regiunii cercelate.

I.

O B S E R V A Ț I I ASUPRA REGIUNII CERCETATE

1. DELIMITAREA REGIUNII

Regiunea indicată în linii generale prin valea Arieșului dela Buru la Baia-de-Arieș ca limită sudică și cumpăna apelor care separă afluenții acestei văi de afluenții Someșului Rece ca limită nordică, se grupează dela sine într'o serie de unități naturale, formate din văile care taie masivul muntos al Gălăului, unele străbătându-l direct spre Sud, pentru a se vărsa în Arieș, altele făcând ocolișuri spre N.-E., în zona marginală scufundată.

Chiar din inima Muntelui Mare (1827 m) coboară un mănunchiu de ape formând valea Poșegii, care brăzdează regiunea înaltă de 1000—1300 m dela poalele acestui munte, purtând peste tot, atât în vale, cât și pe înălțimi, gospodăriile cătunelor ce alcătuiesc comuna *Poșaga-de-Sus*: Belioara, Săgaja, Betești, Pleșești, Orăști, Incești, Corțăști, Pufești și Turcești. Tocmai aproape de vărsare, după ce și-a adâncit cursul până la 500 m și a scăpat din cheie, îngăduie din nou așezarea satului *Poșaga-de-Jos*, de astă dată în valca lărgită și pe coastele domoale.

În aceeași direcție N.-E.—S.-E. curge valea Ocolîșului. În regiunea sa superioară în plină tinerețe s'a aciuat într'o mică depresiune satul *Lunca Largă*, un cătun al *Runcului*, de care este izolat prin „Cheia Runcului“. De aci valea se lărgeste îngăduind satului Runc să se înșirue de-a-lungul ei și pe coastele din ce în ce mai domoale, aproape întâlnindu-se cu ultimul sat de-a-lungul văii, *Ocolîșul*, răsfirat în vale și pe versanți până în marginea Arieșului.

Aproape paralelă avem valea Ocolîșelului, numită în

partea sa superioară valea Vadului. Pe versanții ei, pe o distanță de mai mulți kilometri se întinde cătunul *Valea Vadului*, despărțit de satul *Ocolişel* printr'o cheie lungă care nu permite circulația de-a-lungul văii dela un sat la altul.

Tot regiunea Muntelui Mare alimentează o bogată rețea de ape ce formează valea Ierii. In partea sa superioară, la altitudine de 800—1000 m se găsește comuna *Valea Ierii*. La aceeași altitudine, de-a-lungul și pe versanții văii afluate, valea Ierții, se află satul *Muntele Băișorii*, cu casele împrăștiate pe culmi până la altitudini de peste 1200 m. Pe valea Ierii, dela comuna cu același nume, din cauza îngustimei văii și a versanților împăduriți, nu mai întâlnim nicio așezare până la satul *Băișoara*, unde valea se lărgeste dintr'odată, străbătând un mic basin în fundul căruia se întinde *Iara*. Basinul se închide însă la *Surduc*, iar valea îngustă nu mai permite nicio așezare, vărsându-se în Arieș în apropiere de Buru.

Suntem aici în marginea unei depresiuni, în care Robert Ficheux distinge un golf al vechiului lac transilvan, ale cărui depozite sedimentare se văd și astăzi acolo unde nu au fost spălate de văile abundente, ce au coborât și coboară mereu din munte.

Aici în marginea depresiunii, ca în jurul unei căldări, apar în continuarea Băișorii și Ierii, o serie de sate ascunse în mici depresiuni locale între 500—600 m altitudine. Singur *Agrișul*, care de fapt domină întreagă această zonă, urcă până aproape de 800 m.

Această regiune este închisă de valea Hășdate, de-a-lungul căreia se întinde în partea sa superioară între 600—700 m satul *Hășdate*. Considerăm această vale ca limita regiunii descrisă. Caracterul ei unitar va putea fi distins nu numai în câteva trăsături ale naturii fizice și umane pe care le vom expune, dar mai ales în anumite aspecte de cultură populară materială, cu care ne vom ocupa în capitolele următoare.

2. AȘEZĂRILE ȘI GOSPODĂRIILE

Cu privire la așezări, ținem să facem câteva observații generale. Din cele expuse până acum s'au putut distinge trei zone mari care vor determina și trei tipuri de așezări: o

zonă a platformelor înalte; o zonă de văi tinere, formând adesea chei ce se deschid în văi largi, care pare a corespunde cu zona de contact între masivul cristalin și terenurile secundare din Sud și a treia zonă mai scufundată, formată din mici depresiuni, corespunzând cu depozitele sedimentare ale vechiului lac transilvan.

Vom avea deci un tip de așezări cu casele izolate pe înălțimi, altul cu casele împrăștiate de-a-lungul văilor și așezări îngrămădite în mici depresiuni locale.

Primului tip îi aparțin satele: *Valea Ierii, Coastele Săcelului, Muntele Săcelului, Muntele Filii, Muntele Băișorii, Valea Vadului, Muntele Cacovei și Săgaia.*

Casele lor sunt risipite pe înălțimi, uneori pe platforme sau pe umeri, căutând cât mai mult suprafețele netede. Alteori coboară și pe versanții domoli ai văilor, mai ales pe cel sudic, însoțit și despădurit. Uliți nu există, doar potecile care duc dela o casă la alta. Proprietățile nu sunt despărțite prin garduri. Fiecare familie își are proprietatea divizată în diferite părți ale hotarului comunei și o casă pe fiecare loc. Nu sunt nici grădini, numai casele sau colibecele presărate peste tot, iar printre ele fânațe și culturi de cereale. Nici limite de sate nu disting, căci ele se înșiră pe aceste suprafețe ușor ondulate, uneori fără să știi când încetează un sat și când începe altul. (Fig. 1, 2).

Gospodăriile se limitează la strictul necesar, acomodate întru totul sistemului de economie individualist. Ne fiind vorba de o singură casă, ci de mai multe, după câte locuri are fiecare, ele sunt egal de importante. Corespunzând astfel doar unei nevoi temporare, ele sunt reduse la maximum de simplitate. Uneori sunt alcătuite dintr'o singură încăpere, alteori se adaugă și tinda cu vatra liberă și cămara deosebită. În interior nicio urmă de ședere îndelungată și adesea în loc de pat găsim câteva scânduri acoperite cu un țol.

Aceste așezări constituiesc limita extremă în altitudine a elementului uman din regiunea cercetată. Vatra acestui element pare a fi indicată chiar de numirea satelor. Filia, Săcelul, Băișoara și Cacova din depresiune își au corespundentele lor pe înălțimi: Muntele Filii, Muntele Săcelului,

Fig. 2. — Muntele Băilorii. Sat cu casele risipite pe înalțimi și cu un nucleu recent în vale.

Fig. 3. — Muntele Săcelului. Fotografia reprezintă versantul sudic al muntelui, „fața” cu casele risipite printre jănate și culturi în terase.

Fig. 4. — Arături în terase pe versantul sudic deasupra satului Săgaja (altitudine 1200 — 1300 m).

Fig. 5. — Colibele Ocolișenilor din zona înaltă a fânătelor (altitudine 1300 m).

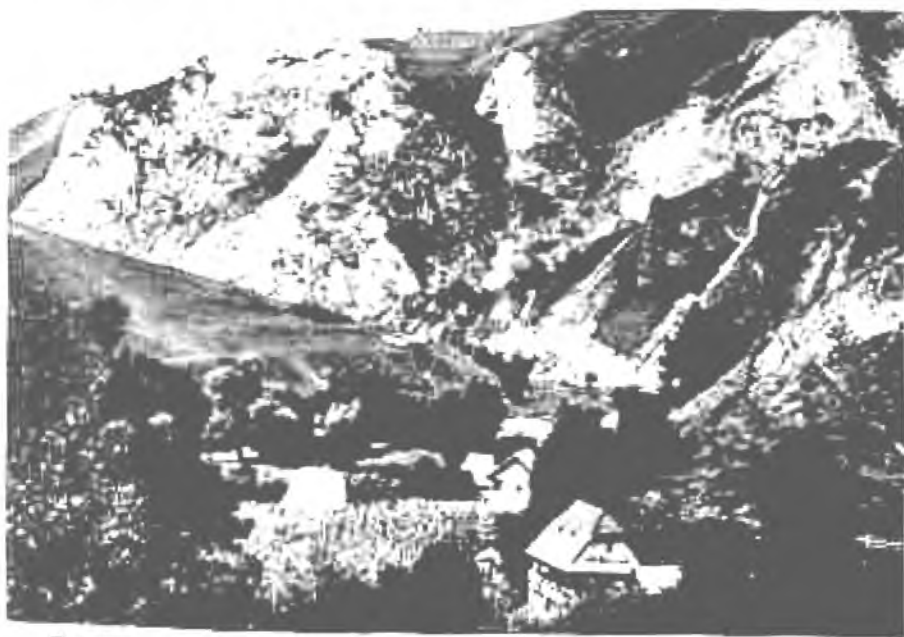
Fig. 6. — Incești. (Belea Simiona 28 ani, cu Valeria 3 ani și Augustin 6 luni).

Fig. 7. — Cămară din Muntele Băișorii.

Fig. 8. — Ocoliș. Sat de-a-lungul văii.

*Fig. 9 — Fragment din Belioara. Casele s'au acinaț în valea îngustă
a Belioarei, străjuite de stâncile calcaroase și desgolite.*

Fig. 10. — Gospodăria lui Ion Cocean din Ocoliș. Pe acoperișul înalt și ascuțit al casei cu o vechime de peste 200 ani, a crescut o livadă de „rostopească oiască”. Casa este alcătuită din două încăperi pentru locuit, iar camera separată servește la păstrarea hainelor și alimentelor.

Fig. 11. — Casă veche din Mașca-Ierii. Pe peretele înșorit stau la uscat mânușile de cânepă.

Fig. 12. — Interiorul unei case din Ocoliș (Pașca Dănilă).

Fig. 13. — Interiorul unei alte case din Ocoliș (Ion Muntean).

Muntele Băișorii și Muntele Cacovei. Între ele văile longitudinale, ce pătrund adânc în munte și culmile domoale au stabilit legături permanente și intense. Este vorba aici de același element uman, care a circulat mereu dela șes la munte, fiind la început sezonier la „munte” și devenind numai cu timpul stabil. Aceste așezări de pe înălțimi, indiferent că au fost temporare la început, pot fi tot atât de vechi ca și elementul uman din regiunea întreagă. Pentru populația din vale, poienile din munte au fost

Fig. 14. — Cuptor în tindă. Ocoliş (Muntean Maria).

totdeauna puncte de atracție. Terenul din depresiune se oferea pentru arătură, iar cel din munte pentru fânațe. Distanțele fiind prea mari, pentru a coborî nutrețul, oamenii au fost nevoiți să urce cu vitele la munte. Omul a fost deci silit să devină sezonier. Colibele s'au înmulțit la munte alcătuind mici cătune, ce s'au separat cu timpul de satul matcă. În felul acesta s'au divizat și ocupațiile, cei din depresiune rămânând mai mult pe lângă agricultură, iar celor din munte rămânându-le ocupație principală creșterea vitelor. Agricultură însă a însoțit și pe oamenii dela munte, acolo unde permitea terenul și clima, tot așa după cum creșterea vitelor n'a dispărut cu desăvârșire la cei din depresiune. Cu această divizare nu s'a întrerupt însă circularea. Bunurile economice cereau posibilități de schimb între cele două zone. Din aceste nevoi de desfacere a produselor speciale au luat naștere cele două centre comerciale cu târguri săptămânale Iara și Sălciua.

Suntem îndreptățiți la astfel de afirmații, întru cât acest proces se desfășoară în unele părți chiar sub ochii noștri. Un astfel de exemplu ni-l oferă comunele *Ocoliş* și *Runc*, cu așezări stabile în valea Ocolişului și sezoniere în zona înaltă a platformelor, unde se găsesc risipite într'o bogată zonă de

fânațe, caracteristicele ocoale patrate și colibe alcătuind *Muntele Ocolişenilor și Muntele Runcanilor*. Uneori câte o bătrână, alteori câte o pereche tânără, au început să se stabilească aici, din nevoia de a avea grije de gospodăria ce se naște dela sine după o îndelungată fază sezonieră. Un exemplu mai înaintat în acest proces natural de dezvoltare a satelor, îl formează *Muntele Săcelului*, cătun ce aparține încă din punct de vedere administrativ satului matcă, dar cu așezările devenite de mult stabile. Acum își construiește biserică. Distanța de *Săcelul* din depresiune este prea mare și satul din munte tinde să devină de sine stătător.

Între aceste sate, de obicei cu casele risipite pe întinderi mari, se pot distinge unele cu tendințe de coborîre și concentrare în vale. Astfel avem *Muntele Băișorii* (Fig. 2) și *Valea Ierii*. Această coborîre pare a fi de dată cu totul recentă. De altfel, nucleul din vale este destul de redus și formarea lui a fost hotărîtă de un factor, care s'a dovedit de multe ori mai puternic decât cel fizic, anume factorul economic. Datorită întinselor păduri, ce acopereau altădată munții din jur, s'au dezvoltat aici centre forestiere, iar văile frumoase, ce duc spre munte, au adăugat alte motive de atracție, transformându-le și în centre turistice, mai ales *Muntele Băișorii* cu *Casa de adăpost* din inima munților.

Părăsind această zonă înaltă, întâlnim un alt tip de așezări, împrăștiate de-a-lungul văilor, formând uneori mici centre în jurul bisericii sau al școlii. Acestui tip îi aparțin satele: *Ocolişul*, (Fig. 8), *Runcul*, *Lunca Largă*, *Ocolişelul*, *Poșaga-de-Jos*, câteva cătune din *Poșaga-de-Sus* (Fig. 9) și *Hășdate*. Între acestea, *Ocolişul* și *Poșaga-de-Jos* formează sate mari cu așezările împrăștiate în văi largi cu pante domoale, ușor ondulate. În jurul acestor gospodării se găsește și puțină agricultură amestecată cu fânaț și pomicultură. Ulița întovărășește valea, având doar mici ramificații în dreapta sau în stânga. Pe versanți însă ulițele lipsesc. Dela casele împrăștiate coboară potecile în vale, sau se înșirue de-a-lungul versanților prin grădini, culturi și fânațe.

Gospodăriile încep să fie înconjurate de garduri, ce separă proprietățile din vatra satului. Casa este alcătuită de

Fig. 15. — Lunca, așezată într'un meandru al Arieșului.

Fig. 16. — O parte din Sălciua-de-Jos.

obiciu din două încăperi cu „târnaț” în față și o cămară separată pentru haine și alimente (Fig. 10). Aceasta este casa stabilă în care familia locuiește în tot timpul anului. Micile culturi și fânațe din apropierea satului nu o îndepărtează decât în timpul zilei. Un singur membru al familiei părăsește casa pentru mai multe luni și acesta este totdeauna o femeie, care păzește vitele la munte, unde întâlnim coliba formată dintr’o singură încăpere.

Acest tip de sat împrăștiat îl mai găsim în afară de satele de-a-lungul văilor, pe anumite platforme din regiunea dealurilor. Astfel avem *Cacova Ierii* și *Mașca*, cătun al Ierii.

Trecând înspre valea Ierii, satele prezintă un caracter tot mai pronunțat de îngrămădire. Ele sunt așezate, fie pe terasele văii Ierii, ca *Băișoara*, *Iara*, *Făgetul Ierii* și *Surduc*, fie în mici depresiuni locale străbătute de mici pâraie.

Tot pe terase aluvionale sunt așezate satele din valea Arieșului; *Vidolmul*, *Lunca*, *Sălcuța-de-Jos* și *de-Sus* (Fig. 15, 16). Forma acestor sate este neregulată, prezentând și tendințe de răsfire.

Sate îngrămădite în depresiune avem: *Agrişul*, *Șchiopi*, *Plaiuri*, *Pădureni*, *Șutu*, *Filea-de-Jos* și *de-Sus*, *Lita Românească*, *Litenii-de-Sus* și *Săcelul* (Fig. 17, 18).

Unele dintre satele îngrămădite au adesea o singură uliță, mai ales când sunt așezate la drumul mare, cum sunt *Litenii-de-Sus* și *Surducul*. Acestea din urmă sunt sate de coloniști.

Aici în valea Ierii întâlnim pentru prima dată elemente etnice străine, Unguri în *Iara* și *Liteni*, iar în *Surduc* *Țigani*¹⁾.

În afară de aceștia, de sigur că au mai pătruns în mod sporadic elemente străine la *Băișoara* într’o perioadă mai veche când se exploata aurul și în perioada mai recentă în Valea Ierii pentru industria forestieră.

Privind liniile de comunicație Valea Ierii—Săvădisla—Cluj, observăm că satele românești sunt așezate mai mult în depresiunile laterale ale acestor artere de comunicație, fiind

1) Vorbim de o masă mai mare de Țigani, căci în mod sporadic — stabilă sau nu — îi mai găsim ocupându-se cu cărbunăritul, pe diferite văi: valea Vadului, valea Inceștilor și a Belioarelor.

Fig. 17. — Lita Românească, așezată într'o mică depresiune locală.

Fig. 18. — Filea-de-Jos, sat îngrămădit.

probabil ascunse în poienele pădurilor de stejar, care acopereau odinioară întreaga regiune. Aceasta se poate vedea și din numele satelor. Pădureni, care înainte se numea „Mâierău“, denotă că la început erau o simplă „mâietoare“. De asemenea tradiția păstrează amintirea marilor păduri de stejar, care ascundeau satele — mici nuclee în jurul bisericii — Filea-de-Jos și de-Sus și Lita Românească. Azi aceste păduri au dispărut cu totul. Din solul lor cresc frumoase holde. Regiunea are astăzi un caracter aproape exclusiv agricol. În consecință și gospodăria va prezenta caractere nouă. Apare curtea cu poarta mare, șura și casa cu două sau trei încăperi. În comparație cu casa de munte, casa aceasta apare cu mult mai bogată atât ca mobilier cât și ca industrie casnică. Femeia având mai mult timp liber, gospodăria e în general mai îngrijită și industria textilă mai dezvoltată.

Să vedem mai amănunțit în ce măsură și cum au influențat condițiile cosmice dezvoltarea portului și a industriei casnice textile.

Să privim poziția geografică a regiunii cercetate. Un mănunchiu de sate izolate, ascunse în regiunea afluenților din partea stângă a Arieșului. Spre Vest nicio deschidere. Muntele Mare se ridică stăvilar, împotriva unei circulații ușoare. Lanțul de munți se continuă spre Nord, formând un arc de pază. Spre Sud? Valea Arieșului, vale longitudinală ce pătrunde adânc în munte, ușor accesibilă așezărilor omenești. Dar ea a devenit o arteră principală de circulație abia după 1850, când s'a tăiat drumul și s'a trasat o linie ferată îngustă. Până la această dată, Valea Arieșului oferea o cale anevoioasă, pe care abia se putea merge cu „calul de căpăstru“, alături de valea ce-și tăiasc cursul printre stânci și prăpăstii. Singura deschidere a regiunii noastre este spre Est de-a-lungul văilor ce coboară din munte și pe care se grupează și așezările omenești. Această situație a oferit un admirabil loc de izolare, pentru un important număr de locuitori, grupați într'un mănunchiu de sate: Ocoliş, Poșaga, Sălciua, care formează o regiune unitară. Vom vedea că acesta este nucleul de viață arhaică în care economia casnică se găsește până astăzi aproape sub forma ei autarhică inițială. Faptul este extrem de important,

deoarece ne-a permis să studiem și să stabilim tipul unui port regional de o mare vechime și altădată de o mare răspândire. Văile longitudinale, care au permis o permanentă circulație între munte și vale, au contribuit la crearea unui element uman omogen. Între satele din marginea răsăriteană și cele din partea vestică au fost legături permanente.

Datorită acestei structuri fizice, regiunea și-a putut păstra până astăzi caracterul său românesc. Nimic nu contrazice aici vechimea și continuitatea elementului autohton. O vieață patriarhală durată de-a-lungul veacurilor, pe care o descifrezi și astăzi prin tot întunecul istoriei.

În această regiune izolată, singurele porți de intrare pentru elementele străine au fost văile, ce se deschid spre Estul Munților Apuseni. Ele au înlesnit pătrunderea influențelor străine. Valea Ierii, de pildă, se oferea ca arteră principală, de-a-lungul căreia Ungurii au circulat ușor între Cluj și Turda, în vederea exploatărilor forestiere din aceste părți. Vechile exploatări de aur dela Băișoara au atras de asemenea elemente străine. În timpul stăpânirii maghiare se dezvoltă apoi două centre economice și administrative mai importante: Iara și Trăscău (Rimetea), în imediată apropiere, care au păstrat totuși un caracter rural, fiind mai mult un loc de schimb de produse. Ca „hinterlanduri” ale orașului Turda, acestea au contribuit în mod însemnat la procesul de prefacere, care reușește totuși numai fragmentar, cu toată stăruitoarea grijă a străinilor. Este extrem de important că elementele străine reușesc să exercite o influență foarte târziu. Formele de vieață arhaică și originală, au putut fi identificate până recent. Iar satele din regiunea răsăriteană și-au părăsit portul treptat abia de cca o sută de ani. Și nu este deloc surprinzător, deoarece aceste sate se găsesc în calea unei importante artere de circulație (Săvădisla, Iara) și foarte aproape de orașele Cluj și Turda. În schimb alături de această regiune stătea ca o stâncă de strajă, un horst etnic ocrotit de muntele din Vest și văile înguste și prăpăstioase cu totul inospitaliere din Est.

3. POPULAȚIA

În general satele din regiunea cercetată au un număr mic de locuitori. Găsim o singură aglomerare de aproape 2000 locuitori: Iara și tot numai una singură de aproape 1500: Poșaga-de-Sus. (Fig. 19). Prima este situată într'un larg basin al Ierii, pe artera principală de circulație Cluj—Buru—Turda. La dezvoltarea ei au contribuit, pe de o parte condițiile geografice optime, pe de altă parte, fiind la interferența celor două zone (munte-șes), corespundea unor imperioase condiții

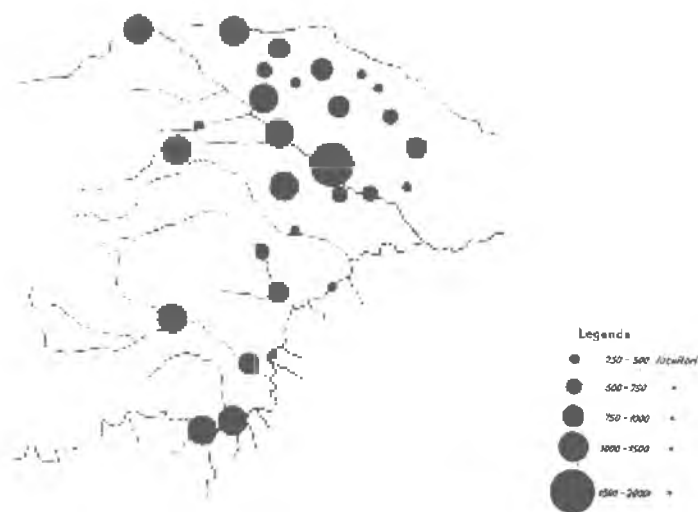

Fig. 19. — Repartizarea aglomerărilor și mărimea lor.

economice. Valea largă a Ierii a permis și alte aglomerări mai mari cu 1000—1500 locuitori: Băișoara, Cacova Ierii și Săcel, toate având puțința să profite de avantajele ambelor regiuni prin corespondentele lor: Muntele Băișorii, Muntele Cacovei, Muntele Săcelului, Valea Vadului și Mașca Ierii, care constituiesc aici o altă zonă bine populată. Aglomerările dela munte ating tot 1000—1500 locuitori: Hășdate, Valea Ierii, Muntele Băișorii, Poșaga-de-Sus și Sălciua ceea

ce însemnează o puternică populare a masivului, dar o populare extensivă, întru cât aici aşezările sunt risipite pe suprafeţele mari ale satelor. Din totalul populaţiei de 23.491 locuitori (Rec. 1941), zona înaltă reprezintă 47% (Hăşdate, Valea Ierii, Muntele Băişorii, Ocoliş, Poşaga-de-Sus şi de-Jos, Runc, Muntele Săcelului, Muntele Filii, Cacova Ierii şi Sălciua-de-Sus şi de-Jos). În afară de aceste două zone bine populate, aceea a văii Ierii şi aceea a masivului apusean, celelalte aşezări situate fie de-a-lungul văilor, fie în mici depresiuni locale, nu formează decât mici aglomerări de cca 300—800 locuitori. Cele mai multe se găsesc în depresiunea răsăriteană alcătuind aici o zonă intens populată.

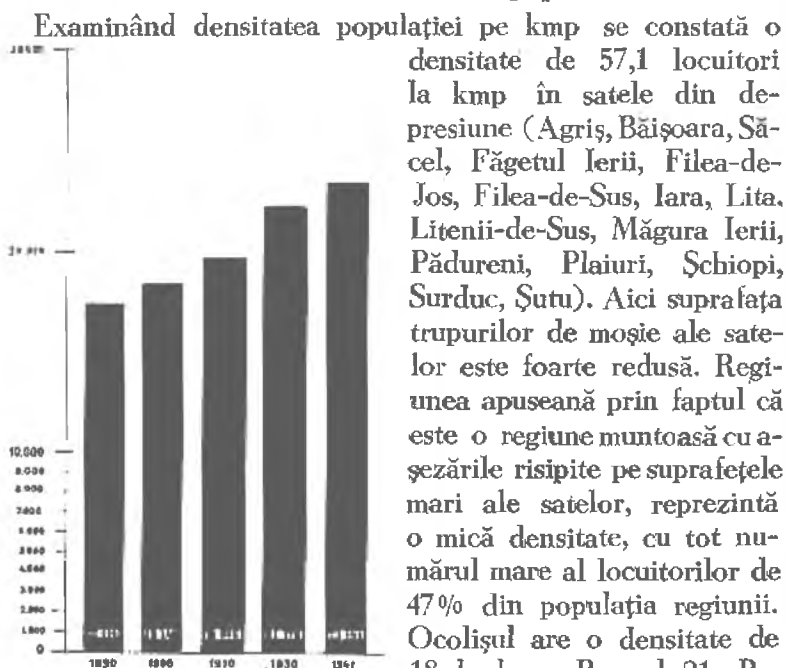

Fig. 20. — Creșterea populației 1890 — 1941.

Cu privire la creșterea populației se constată în gene-

TAB. I. POPULAȚIA STATORNICĂ: GOSPODĂRII; CLĂDIRI*

S A T U L	Populația, gospodăriile și clădirile la Recensămintele din										
	1898	1900		1910		1930			1941		
	Loc.	Loc.	Cl.	Loc.	Cl.	Loc.	G.	Cl.	Loc.	G.	Cl.
Total	17.410	8440	4029	10805	5124	22178	4807	1937	23491	5207	1266
1. Agriș	575	638	131	753	162	838	160	172	929	159	147
2. Băișoara	723	747	167	841	109	958	197	207	1086	229	225
3. Căcova Ierli 1)	868	940	216	1060	276	1091	245	269	1116	259	273
4. Păgetul Ierli	595	620	141	558	127	593	137	145	634	158	156
5. Fîlea-de-Jos	581	574	129	672	140	743	131	143	798	153	150
6. Fîlea-de-Sus	325	366	71	425	81	406	77	81	444	101	53
7. Hășdate 2)	1056	1232	251	882		921	205	219	1066	237	206
8. Iara 3)	1570	1724	364	1842	382	1954	451	442	1916	501	519
9. Lita	540	602	112	672	133	744	167	151	779	117	169
10. Liteni-de-Sus	493	476	104	493	111	610	123	124	584	155	152
11. Lunca	378	406	92	384	98	442	96	108	506	101	119
12. Măgura Ierli	220	251	59	257	57	273	69	65	295	66	72
13. Muntele Băișorii	666	721	141	1151	216	986	190	191	1052	208	200
14. Muntele Filli 4)	—	—	—	—	—	274	50	57	295	53	53
15. Ocolîș	549	549	205	814	306	828	196	211	842	209	218
16. Ocolîșel	364	352	113	406	88	384	90	94	456	91	96
17. Pădurenii	577	538	79	379	86	398	96	86	429	94	91
18. Plaiuri	524	556	93	506	100	587	117	115	677	136	132
19. Poșaga-de-Jos	616	644	154	678	179	744	174	193	764	191	185
20. Poșaga-de-Sus	1222	1328	283	1355	267	1373	301	306	1472	310	315
21. Runc 5)	355	322	75	606	131	603	140	159	610	143	154
22. Săcel 6)	531	657	133	729	147	886	198	190	1004	209	207
23. Sălciuma-de-Jos	1216	1154	267	1233	287	1238	262	256	1259	279	238
24. Sălciuma-de-Sus	1314	1348	303	1243	312	1199	251	265	1183	248	274
25. Șchiop	556	384	126	663	146	801	179	176	801	212	203
26. Surduc	445	465	101	482	104	539	111	119	519	114	118
27. Șutu	317	352	66	417	90	490	94	94	495	109	107
28. Valea Ierli 7)	—	—	—	—	—	912	187	181	1078	254	238
29. Vidolm	325	311	75	304	78	363	73	78	415	84	80

1) Inclusiv cătunul Valea Vădulei, care la 1910 avea 294 locuitori.

2) La Rec. 1898, 1900 și 1910 inclusiv Valea Ierli.

3) Inclusiv cătunul Mașca.

4) La 1890, 1900 și 1910 recensat la comuna Muntele Beaurii.

5) Inclusiv cătunul Lunca Largă, care în 1910 avea 261 loc.

6) Muntele Săcelului care în 1910 avea 258 loc. iar la 1941 „ avea 344 loc.

7) La 1890, 1900 și 1910 recensat la comuna Hășdate. La 1930 și 1941 inclusiv cătunele Cerc, care la 1910 făcea parte din comuna Fîlășel cu 376 loc., iar la 1941 cu 243 loc. și Plopi, care la 1910 făcea

parte din comuna Hășdate cu 94 loc. iar la 1941 cu 315 locuitori.

*) Recensământul din 1910, vol. 42: Rec. Gen. al Populației României, 1930, vol. IX: Indicatorul statistic al localităților din 1941.

ral în timp de 50 de ani (1890—1941) un spor de 34,3%. Ceea ce vrem să subliniem aici în mod special este creșterea mare a populației dela munte în ultimii 50 de ani. Dar chiar și numai într'un deceniu (1900—1910) crește cu un procent de 37% la Muntele Băișorii împreună cu Muntele Filii, iar în decurs de 50 de ani (1890—1941), se dublează. Bineînțeles că sporul nu se datorește numai unui excedent natural, care desigur că este important datorită marelui vitalități și prolificității caracteristice oamenilor de munte. Acest spor este în primul rând o mărturie sigură de *intensa populare a mäsivului în această perioadă*. Tocmai din această cauză Muntele Filii se desprinde de Muntele Băișorii după anul 1910, astfel că la Recensământul din 1930, apare ca unitate distinctă. Aceeași

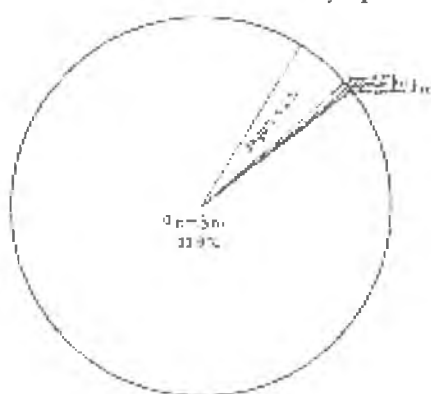

Fig. 21. — Populația pe neamuri 1941.

dublare a populației în decurs de 50 de ani o găsim la Săcel, care din nou oferă posibilitatea unei populări spre munte prin Muntele Săcelului, care de asemenea tinde să se desprindă de satul matcă. În schimb este surprinzătoare forma aproape statică a marilor aglomerări dela munte, ca Poșaga-de-Jos care crește în cinci decenii abia cu 22,8%, Poșaga-de-Sus cu 20,4%, Sălciua-de-Jos cu 6%, Ocolişelul cu 13,3%, Vidolmul cu 25,3%, sau Ocolişul care este în descreștere față de anul 1890 cu 0,8%, iar față de anul 1930 în creștere cu abia 1,6%. O descreștere simțitoare prezintă Sălciua-de-Sus, față de anul 1890 cu 9,9%, iar față de anul 1930 tot în descreștere cu 1,3%. Un proces de descreștere mai prezintă Făgetul Ierii cu 9,9% în cinci decenii.

Această formă aproape statică este o dovadă de maturitatea lor, față de cele menționate mai sus, într'o formă încă de vie tinerețe și instabilitate. Aceași formă matură se poate observa și la satele din depresiune. Lita prezintă un spor de

44%, în decurs de cinci decenii, Filea-de-Jos de 37%, Filea-de-Sus de 36%, Pădureni de 35%.

O altă creștere caracteristică se remarcă la Valea Ierii, care era înglobată la Hășdate la Rec. 1890, 1900 și 1910, formând o unitate distinctă abia la Rec. 1930. Creșterea este simțitoare. Aceasta se datorește pe de o parte formelor încă tinere ale grupurilor de case risipite pe înălțimi, care s'au adăugat ulterior, dar mai ales centrului forestier ce s'a dezvoltat aici. Populația fluctuează după perioadele de exploatare, astfel descrește dela 1900 la 1910 și se dublează până la 1930 în legătură cu puternica exploatare a lemnului, de după războiul mondial.

Aceste fenomene ne duc la importante concluzii. Așezările mari, mature, ca Ocoliușul, Poșaga, Sălciua, cu o populație care rămâne aproape statică de-a-lungul câtorva decenii, sunt *forme de mare vechime*. Așezările în expansiune, în plină creștere a populației sunt *forme de tinerețe*, care încă nu și-au putut stabili un echilibru vital. Această expansiune spre munte se datorește sau unui spor natural la șes, sau este forțată de o împingere venită dinafară, ceea ce-i determină retragerea spre munte deși a ajuns la forme stabile și mature. De altfel aceasta este o lege etnografică universal valabilă. Ea se adeverește în mod deosebit în cazul nostru. Afluența spre munte se observă în satele din jurul Ierii și Băișorii (Muntele Săcelului, Muntele Filti, Muntele Băișorii), deci tocmai punctul de unde apărea presiunea Ungurilor.

Ca structură etnică se poate afirma că regiunea cercetată este o regiune românească, în care vechimea elementului românesc nu este cu nimic contrazisă. Peste tot, folosind chiar recensămintele ungurești din 1890, 1900 și 1910, Românii se găsesc dominând în masă compactă. O singură așezare ungurească: Litenii-de-Sus cu 572 locuitori (1941), dar și aceasta formată din Germani maghiarizați. Ungurii se mai găsesc la Iara, într'un număr destul de însemnat, aproape egal cu al Românilor (1900) sau chiar îi întrec la 1910. Scad însă simțitor după 1910, la 1941 reprezentând 23% din totalul populației. În număr mic îi găsim la Băișoara și Valea Ierii. Prezența lor aici trebuie pusă în legătură cu rolul economic pe

Nr. sa- se- lor ¹⁾	Români			Unguri ²⁾			Germani			Evrei			Alții			
	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941
Total	10646	18266	19184	22071	1424	1576	1414	1002	32	30	19	17	199	189	112	88
1.	630	733	838	924	1	7	—	—	—	—	—	—	7	10	—	5
2.	665	784	920	1074	48	28	24	22	3	3	2	—	31	25	8	—
3.	931	1051	1088	1106	—	2	—	—	—	—	—	—	—	7	3	—
4.	595	550	590	618	19	1	—	3	—	—	—	—	6	7	3	—
5.	564	662	738	798	7	3	5	—	—	3	—	—	3	4	—	—
6.	358	408	402	443	—	7	—	1	—	—	—	—	8	10	4	—
7.	1112	1217	914 ³⁾	1063	50	65	—	3	5	4	—	—	27	16	—	—
8.	866	842	1096	1344	815	903	699	443	3	18	11	5	39	75	76	70
9.	592	672	738	772	5	—	6	—	—	—	—	—	5	—	—	—
10.	2	1	1	12	406	490	572	—	1	—	—	—	7	2	—	—
11.	386	377	440	500	5	3	2	—	—	—	—	—	7	4	—	—
12.	253	257	265	278	—	—	1	—	8	—	—	—	—	—	—	—
13.	724	1140	986 ⁴⁾	1052	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
14.4)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15.	838	797	817	834	11	17	11	8	—	—	—	—	—	—	—	—
16.	372	403	381	408	7	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17.	334	377	397	429	—	2	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—
18.	451	498	587	627	2	8	—	5	—	—	—	—	3	—	—	—
19.	632	656	727	794	10	5	—	—	—	—	—	—	7	5	1	—
20.	1320	1324	1373	1471	—	1	—	—	—	—	—	—	6	4	—	—
21.	318	506	603	625	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
22.5)	599	682	871	1002	18	3	—	—	4	—	—	1	3	—	3	44
23.	1126	1205	1207	1286	16	14	15	3	2	2	—	—	10	10	—	2
24.	1314	1217	—	1135	4	—	1	—	5	—	—	—	8	3	—	17
25.	580	651	801	771	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23
26.	428	444	504	491	—	4	2	1	—	—	—	—	10	7	2	4
27.	345	408	485	481	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	4	9
28.6)	—	—	858	1025	—	—	38	27	—	—	—	—	—	—	—	—
29.	311	304	363	411	—	—	—	—	—	—	6	11	—	—	—	—

1) Se respecta ordinea numericii a satelor din Tab. I.

2) Din cifrele care indica populatia maghiara din Rezervatiunile ungurese (1898, 1908, 1910) am scutut pe Evrei, luandu-le pe situatia profesionala.

3) Fara populatia comunei Valca Ierba, care in 1910 facea parte din comuna Haplatate.

4) Fara populatia sat. Muntele Titi, care la recens. anterior era facuta parte din sat. Muntele Haisorii.

5) La Recensamintele anterioare era inclusat la M. Sacarului.

6) La recensamintele anterioare era inclusat la Haidute.

care îl reprezentau aceste centre. Sporadic mai apar în câteva sate, în număr de câte 2—3 locuitori, ca urme a vechii administrații maghiare.

Celelalte naționalități sunt cu totul disparente, un total de 17 Germani situați la Iara și Băișoara. Evreii de asemenea în număr redus, 88 în regiunea întreagă situați în patru sate, bineînțeles cei mai mulți la Iara și Valea Ierii în legătură cu comerțul lemnului. Alte neamuri se găsesc în număr de 223 locuitori, între care 152 Țigani risipiți prin satele din marginea răsăriteană a regiunii.

Cu privire la vechimea acestor așezări românești ne stau la dispoziție numeroase documente cu date din sec. 14¹⁾. În mod deosebit se remarcă satul Filea-de-Jos, care la 1450 era al cneazului Mancia²⁾. De asemenea Ocolîșul avea la 1448 un cneaz³⁾. La Poșaga în 1473, 18 iobagi Români aveau locuințe aici⁴⁾. De asemenea sunt menționate locuințele iobagilor Români la Vidolm, în 1473⁵⁾. Aceste organizații românești ale cnezilor români din sec. 15, sunt o prețioasă mărturie de vechimea așezărilor românești.

4. OCUPAȚIILE

În regiunea cercetată avem două ocupații principale: creșterea vitelor și agricultura, care stau în raporturi variate. În linii generale putem afirma că în Est în regiunea de dealuri domină agricultura, iar spre Vest în regiunea muntoasă creșterea vitelor. Totuși agricultura însoțește creșterea vitelor până la altitudinea de peste 1000 m. Astfel este cazul satului *Săgaja*, cu întinse și renumite holde de grâu. (Fig. 4). Seceratul reclamă brațe de muncă din satele vecine, iar recolta este atât de abundentă, încât ea acopere adesea necesitățile locale. În celelalte sate de munte agricultura ocupă un loc mai

1) Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapesta, vol. V, 1913 (Istoricul Geografiei din Ardea).

2) Idem p. 704.

3) Idem p. 691.

4) Idem p. 724-25.

5) Idem p. 744

puțin însemnat, rămânând dominantă creșterea vitelor, încât cu toată înfățișarea agricolă, regiunea din Vest își păstrează caracterul ei specific pastoral. Condițiile fizice sunt stăpânitoare. Deși permit mai mult sau mai puțină agricultură, impun totuși o anumită orientare în jurul creșterii vitelor. Cu toate acestea nu putem vorbi de o regiune exclusiv pastorală, ci mai mult de o vieață pastorală acomodată condițiilor externe specifice.

Ceea ce ținem să remarcăm aici este situația unor elemente ce ne interesează direct în legătură cu industria casnică. Pe de o parte prezența și abundența lânii și pe de altă parte, ca o urmare a sistemului de economie individualist, lipsa timpului și deci a mâinii de lucru. În această regiune fiecare familie își păzește singură vitele și astfel membrii familiei sunt mereu împărțiți: unii cu oile, alții cu vacile, alții cu porcii, etc., încât casa este de cele mai multe ori singură. E important de asemenea că femeile păzesc vitele și nu bărbații, rămânându-le astfel puțin timp pentru grija gospodăriei și a industriei casnice.

Creșterea vitelor se menține ca ocupație principală și pentru satele de-a-lungul văilor, având aceeași dezvoltare. Alături de creșterea vitelor se găsește și puțină agricultură. Terenul câștigat însă prin despădurirea coastelor rezistă abia 30—40 de ani. Solul se spală din cauza torenților (Fig. 8) și agricultura nu mai rentează. Ea nu poate acoperi decât în parte nevoile populației.

Agricultura, ca ocupație principală, acopere, cum am spus, dealurile ușor ondulate ale depresiunii. Ea este astăzi în plină dezvoltare. Creșterea vitelor, mai ales a oilor, ocupă aici o parte neînsemnată. Această separare a ocupațiilor și mai ales lipsa oilor în această regiune agricolă pare a-și afirma chiar de pe acum repercusiunile asupra agriculturii. Întreaga depresiune este acoperită de aluviunile golfului vechiului lac transilvan. Pădurile care au ocupat aceste întinderi au îngrășat prea puțin acest sol, care în lipsa turmelor de oi va săraci cu timpul. În această regiune trebuie să mai remarcăm abundența cânepii, care se produce și se lucrează în cantitate mare.

Intru cât dintre ocupații ne interesează cele care sunt în legătură cu prelucrarea materiei prime întrebuințată în industria casnică, credem că este necesar să insistăm ceva mai mult asupra păstoritului, mai ales că el prezintă anumite aspecte particulare.

Cadrul geografic a determinat ca ocupație principală pentru regiunea muntoasă creșterea vitelor și în special a oilor, agricultura fiind puțin rentabilă. Tot mediul fizic a determinat și tipul de pășorit. Munții Apuseni având în general înălțimi mici și deci pășuni alpine reduse, creșterea oilor n'a luat proporțiile din Carpații Meridionali sau Munții Rodnei. În special pășunile alpine propriu zise¹⁾ lipsesc cu desăvârșire, exceptând câteva vârfuri calcaroase sărace în vegetație furajeră, ca Scărișoara Mică și regiunea superioară a Muntelui Mare, acoperită în parte de păduri și mlaștini.

În general păstoritul are nevoie de mai multe zone de altitudine pentru pășunat în diferite anotimpuri. În Munții Apuseni lipsind aceste regiuni, păstoritul se reduce la dimensiunile tipului de pășorit numit „local”. Acest tip se caracterizează prin câteva aspecte distincte:

- a) Numărul redus al oilor;
- b) Lipsa tovarășiiilor, fiecare familie păzindu-și singură oile;
- c) Lipsa transumanței, neexistând decât mici deplasări sezoniere condiționate de necesitățile agricole.

Regiunile unde păstoritul este încă destul de dezvoltat, sunt Ocolişul, Runcul și Poșegile. Aici numărul oilor variază între 20 și 100 la o gospodărie, cele mai multe având cca 50 de oi. Fiecare familie își păzește singură oile, consacrandu-se în acest scop întotdeauna o femeie. Tovarășii nu se găsesc în niciun timp al anului. Femeia își părăsește familia aproape permanent revenind doar pentru un timp limitat necesar aprovizionării cu alimente, în care timp este înlocuită tot de o femeie, de obicei mamă sau soră.

Acest păstorit local în faza cea mai dezvoltată din regiunea noastră este caracterizat prin trei zone de pășunat. O

1) Înțelegem prin pășune alpină regiunea muntoasă care este pășunată fără a fi cosită.

Fig. 22. — „Trăuaș” de primăvară pe dealul Pticuleț, în hotarul satului Ocoliş.

Fig. 23. — „Trăuaș” pe Muncel aparținând Ocolişului. Colibă și staul cu o „crambă” lângă el. În apropiere de colibă se edifică o șură.

Fig. 24. — Vânzarea lînii la tîrgul de sîptămînă („mîrturie“) din Iara.

zonă superioară la altitudinea de 1300 m, la poalele Munte-
lui Mare (1827 m), care se pășunează într'un anumit timp al
fiecărui an și o altă zonă inferioară, la înălțimea satului,
600—800 m, care este sezonieră și periodică, adică este pășu-
nată tot la doi ani, alternând arătura cu pășunea. Intre aceste
două zone se găsește a treia, la altitudinea de 800—1000 m.,
care de asemenea este sezonieră și uneori periodică. Astfel
pășunatul urmează același ciclu: „nimaș“-„munte“-„țarină“ și
iarăși „nimaș“-„munte“-„țarină“.

Avem deci două mișcări. Una sezonieră fiind în legătură
cu proprietatea individuală, care este împrăștiată în diferite
părți, și alta periodică în legătură cu necesitățile agricole.
Fânațele neputând fi aduse acasă, de aci nevoia de a se muta
cu oile de pe un loc pe altul, stând pe fiecare până se ter-
mină nutrețul.

În zona superioară avem coliba cu staul¹⁾, care este o
așezare fixă temporară. Ea este prevăzută cu cele strict nece-
sare traiului de iarnă: o vatră liberă, în care nu se mai sfâr-
șește focul în zilele reci și viforoase, câteva scânduri cu țoale,
care alcătuiesc patul și un scaun cu „ghioaba” cu brânză și
diferite alimente. Coliba este mică, clădită din bârne groase,
cu un ochiu minuscul deschis spre staulul lipit de ea și cu
altul spre zare. Ea trebuie să fie mică pentru a păstra cât
mai bine căldura și cu acoperișul înalt pentru a putea lupta
cu greutatea zăpezii și să se poată strecura prin bătaia vântu-
lui.

În zona inferioară, în apropierea satului, unde oile pri-
măvărează, avem „trăuașul” care este un loc mare închis cu
gard de nuiele, în care se găsește coliba cu staulul.

În zona mijlocie, unde oile vărează avem tot „trăuașul” cu
staul, alături de care se mai găsește și „cramba”, o colibă
mică portativă (Fig. 22), în care nu poți sta decât culcat,
fiind alcătuită dintr'un acoperiș de lemn înfipt în pământ și
servind ca adăpost în timpul nopții. Cramba o găsim presărată
peste tot în „nimaș”. Ea se mută cu oile. Aici doarme toată
vara femeia care păzește oile.

1) Prin „staul” se înțelege locul îngrădit lângă colibă, în care sunt
închise oile. Când locul îngrădit este destinat vitelor mari, se numește ocol.

II.

INDUSTRIA CASNICĂ TEXTILĂ

1. INTRODUCERE

Ne găsim în prezența uneia din puținele regiuni, în care se mai poate vorbi de o industrie casnică textilă în adevăratul înțeles al cuvântului. Ea își păstrează până astăzi, aproape până în cele mai mici amănunte, caracteristicile esențiale.

a) Se produce în cadrele gospodăriei, începând cu materia primă și sfârșind cu cele mai perfecte obiecte de industrie casnică textilă. Excepție fac unele tehnici arhaice din industria casnică, care cer condiții speciale de instalare, cum sunt „stezele“ și „vâltorile“ pentru prelucrarea pânurei și a toalelor, care nu se găsesc în fiecare gospodărie, ci deservesc în general mai multe sate.

b) Materialul principal pentru industria casnică textilă în regiunea noastră este lâna și cânepa. Ele se produc în fiecare gospodărie, sau se procură prin schimburi în natură (mai rar pe bani) din satele învecinate. (Fig. 24). Aceasta se referă la satele din depresiune, care sunt lipsite de lână, căci satele din regiunea muntoasă au în cantitate suficientă lâna și cânepa necesară nevoilor casnice.

Alături de cânepă se mai cultivă în cantitate redusă și inul.

Pe lângă aceste materii prime, care se produc în gospodărie, în industria casnică textilă mai întâlnim — mai ales în ultimul timp — și unele produse ale orașului, cum este firul de bumbac, care uneori se amestecă cu cânepa. În cantitate mai mică orașul furnizează ață și mătase de cusut, „bercă“ (sculuri de lână colorată) și fir. Acestea au pătruns numai în ultimul timp și participă mai ales la aspectul decorativ al diferitelor piese de îmbrăcăminte.

c) Unelele care se întrebuințează la pregătirea produselor de industrie casnică textilă, de asemenea sunt lucrate în gospodărie, sau în caz mai rar de meseriașii satului. Astfel războiul și spata, fusele, pieptenii, hecela și foarfecele de tuns oile sunt lucrate în sat de meșterii lemnavari și fierari ai satului. Este de amintit însă că unele unelte de industrie casnică, cum sunt ițele, sunt făcute chiar de femei.

Trebue să mai accentuăm importanța unor instalații foarte vechi, ca ștezele și vâltorile, care sunt făcute în întregime din lemn, de către anumiți ștezari — puțini la număr — care au învățat acest meșteșug din bătrâni. La aceste instalații destul de perfecționate orașul nu contribuie cu nimic, nici ca material și nici ca mână de lucru.

În general putem spune că tehnicile și instrumentarul întrebuințat în operațiile de prelucrare a produselor de industrie casnică textilă se caracterizează printr'o mare vechime, simplitate și totodată ingeniozitate.

Alături de unelte și instalațiile străvechi, găsim o singură „mașină” în legătură cu industria casnică textilă, cea de pieptănat lână, dar și aceasta, cu toată perfecțiunea ei, n'a putut lua întotdeauna locul pieptenilor pentru scoaterea „părului” din lână. Pe alocuri, în satele din depresiune, a mai pătruns războiul modern, cumpărat dela meșteri din oraș.

d) Se produce numai pentru nevoile gospodăriei. Vom vedea că toate țesăturile și cusături'le se lucrează pentru îmbrăcăminte și necesitățile gospodăriei. Astfel industria casnică textilă se poate lipsi de o mulțime de factori economici cum sunt intermediarii, vânzătorii, cumpărătorii și valorificările în bani.

Firește cele spuse mai sus sunt valabile astăzi pentru o regiune limitată, ce cuprinde satele: Ocoliş, Runc, Ocolişel, Vidolm, Poșaga-de-Jos și de-Sus, Lunca și Sălciua. În celelalte sate din regiunea de dealuri, contribuția orașului și a mâinii străine este din ce în ce mai însemnată.

În legătură cu industria casnică textilă trebue să mai adăugăm că ea constituie activitatea specifică și aproape exclusivă a femeii, activitate căreia femeia i se dedică, fie în timpul liber ce-i rămâne dela alte ocupații periodice, fie în răstimpuri mai mari, cum este iarna. Această industrie casnică

textilă se referă în primul rând la îmbrăcăminte. Prin munca sa, repartizată în tot timpul anului, femeii îi revine obligația de a produce toată îmbrăcăminte necesară membrilor familiei, împreună cu țesăturile și împletiturile strict necesare unei gospodării, atât cele pentru apărarea corpului: țoale, fețe de perini, ștergere, ș. a., cât și cele dictate de interesele economice ale gospodăriei: saci, funii, etc. În lupta de adaptare la mediul cosmic, femeia aduce deci prin această industrie casnică textilă — la care se mai adaugă și pregătirea alimentației și întreținerea igienică a locuinței — contribuția sa prețioasă alături de cea a bărbatului, căruia îi revine construirea locuinței și asigurarea existenței în general.

2. PRELUCRAREA LÂNII

Cea dintâi operație necesară în industria casnică textilă este obținerea materiei prime: lâna și cânepa. Prelucrarea acestor materii se face prin procedee deosebite. Vom avea de o parte tunsul oilor, spălatul, scărmanatul și pieptănatul lânii, iar pe de altă parte culesul, topitul și melițatul cânepii, împreună cu periatul fuiorului. Ne vom ocupa mai întâi cu prelucrarea lânii.

A. Tunsul oilor

Tunsul oilor are loc primăvara, între Sf. Gheorghe și Sf. Petru, odată cu primele călduri și înainte de a se înfărca mieii. Tunsul este deci determinat în primul rând de factorul cosmic — căldura primăverii — care face de prisos blana groasă de iarnă a oilor și chiar devine insuportabilă pe timpul căldurilor dela sfârșitul primăverii. De altă parte tunsul oilor cu miei nu se poate face decât în preajma înfărcatului, căci prin tundere micii își recunosc cu foarte mare greutate mamele. „Dacă nu-s tunse apoi îi cunosc mieii pe mame și mamele pe ei, da așa nu-i cunosc“¹⁾. Oile sterpe pot fi însă tunse chiar cu două-trei săptămâni mai de vreme, bineînțeles, dacă este destul de cald și nu se arată semne că frigul ar putea reveni.

1) Ocolș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Trebue să mai amintim că blana oilor nu produce în întregime ei aceeași calitate de lână. Unele părți, cum sunt capul, coada, picioarele și pânțele produc o lână mai moale, măruntă și fină, deci calitativ superioară celeilalte, având și o destinație deosebită în industria casnică. Această lână numită „suvintrei”¹⁾ se tunde de obicei mai repede cu două-trei săptămâni decât cealaltă. „Le suvintrem că au oile cârcei, le mănacă cârceii și trăbă găsdăluită mai nainte”²⁾. La acest motiv se mai adaugă faptul că această lână se acață ușor în mărăcinișuri, deci se pierde, iar pe de altă parte, cea de pe coadă și picioarele dindărăt se degradează prin „cufureala” produsă în urma trecerii dela regimul alimentar de iarnă (fân) la cel de vară (iarbă). „Așa ni obiceiul ca să le suvintrem atunci, până nu dau în iarbă, c-apoi să cufor pă lână și-apoi nu-i dă treabă lână și o pierd”³⁾, „să dubiesc (pierd lână) că mai nu rămâne lână pă iele”⁴⁾.

Fig. 25.—Foarfece de tuns oile.

Tunsul oilor îl fac de obicei femeile, cu ajutorul unor „foarfece” speciale. (Fig. 25). „Muzierile le tund și bărbatu dacă-i p-acolo”⁵⁾. Foarfecele sunt mari și ascuțite. Ele sunt făcute de fierari localnici și au o înfățișare arhaică continuând probabil o formă preistorică, după părerea Prof. Rüttimeyer⁶⁾.

În timpul tunsului oile se găsesc în apropierea satului în „trăușele” de primăvară.

Înainte de a fi prelucrată, lână trebuie spălată pentru ca să se curețe de murdărie și de „usuc” care e unsoarea „pielii”⁷⁾.

1) Cf. T. Frâncu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, p. 106, „suvintreturi” și „suvintreat”. Suvintrat vine probabil dela cuvântul latin *sub* și *venter*. Cf. Emil Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, 1926, p. 21. Suvintratul este cunoscut și în alte regiuni ale țării. Cf. T. Pamfile, *Industria casnică la Români*, p. 5, și T. Morariu *Viața pastorală în Munții Rodnei*, București, 1927, p. 124.

2) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

3) Idem.

4) Făgetul Ierii, Bâlc Vârvoară, 57 ani.

5) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

6) Apud T. Morariu, *op. cit.*, p. 124.

7) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani. Cf. și T. Pamfile, *op. cit.*, p. 6, sau „ursuc”. Vezi, Frâncu-Candrea, *op. cit.* p. 106 și T. Morariu, *op. cit.*, p. 124.

B. Spălatul lânii

Spălatul lânii se face numai cu apă curată și se usucă la soare. Se încălzește mai întâi acasă într'o oală sau căldare, puțină apă cât să poți ținea mâna în ea de fierbinte și se toarnă peste lâna așezată într'un ciubăr de spălat haine. Aci se spală până se duce „usucul” de pe ea. După aceea este dusă în vale și spălată cu apă curată. Se întinde apoi la soare pentru a se usca. Uscatul durează cam o zi — uneori chiar și două — în cazul că urmează să fie scărmănată imediat. Apa în care s'a opărit lâna nu se aruncă, ci se întrebuintează la spălatul cioarecilor, sau a altor haine de pănură, fiind socotită, ca „soponelele” de bună.

Nu însă toată lâna urmează să fie prelucrată în casă și deci nu va fi nici spălată toată. De obicei se oprește strictul necesar gospodăriei, iar restul, fie că se vinde pe bani, fie că se dă în schimb pentru produse agricole sau ca plată la diferite munci ale câmpului. „Spălăm câtă ne trebuie și mai și vindem și lăsăm și de secere”¹⁾.

În regiunea înaltă, unde ocupația principală este creșterea vitelor, iar lâna se găsește din abundență, seceratul se plătește aproape totdeauna cu lâna, o lâna (cca 2 kg) pe trei zile, două lâni pe cinci zile (1939). Această plată în natură atrage populația din satele marginase, sărace în oi, încât faptul că femeile din Măgura Ierii, de pildă, se duc la secerat în Săgaja, nu este deloc surprinzător. De altfel plata secerătoarelor se face uneori chiar și în „zadii”. Acest fapt contribuie la repartizarea lânii necesare industriei casnice în întreaga regiune, chiar și în satele unde nu sunt oi. Repartizarea se face și prin vânzarea ei pe bani, în centrele economice locale în zilele de târg dela lara (Fig. 24), Sălciua și chiar Turda.

C. Scărmănatul lânii

Lâna spălată și uscată urmează să fie „cărmănată”. Scărmănatul lânii este o operație mai puțin importantă. Prin scărmă-

1) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

mânat se înțelege desprinderea firelor unele de altele și eliminarea ultimelor resturi de corpuri străine, în special insecte, rămase uscate printre fire. Scărmânatul se face la soare, deoarece prin căldură firele se desfac mai ușor.

Scărmânatul este operația premergătoare pieptănăturii și se face numai atunci când lâna va fi și „pieptenată” în casă. Cum însă, la distanțe nu prea mari, satele au la îndemână câte o mașină de pieptănat, lâna este dusă direct la mașină, economisindu-se astfel mult timp. În gospodărie rămân deci să se scarmene numai o cantitate redusă de lâna, aceea care se va pieptăna în casă și din care se va scoate „părul”, adică firele lungi și tari, care au o întrebuințare specială în industria casnică textilă. Faptul este de o importanță semnificativă. El ne dovedește că poporul a ajuns să-și perfecționeze în așa măsură anumite tehnici, încât „mașina” cu toată perfecțiunea ei, nu le poate înlocui. Aceasta denotă nu numai superioritatea acestor tehnici, dar mai ales vechimea lor.

Concomitent cu această operație se face și alegerea diferitelor categorii de lâna, după calitatea ei. „Cine știe lucra lâna, o știe alege care de ce-i bună”¹⁾. Astfel lâna de pe lângă picioare și coadă este mai aspră și roșietică. Aceasta se pune deoparte. Ea va fi scărmănată și prelucrată separat. Din ea se va pune de „țol”. De asemenea lâna care-i de pe spate este mai „dupoasă” (noduroasă) și mai urâtă. Din ea se va face țol sau obiele. Calitatea cea mai bună se scarmână în primul rând. Din ea se va scoate părul. Celelalte categorii de lâna, fie că se scarmână și ele pentru a fi pieptănite în casă, fie că nu se mai scarmână urmând a fi duse — împreună cu „cănurile”, ce au rămas în piepteni după scoaterea părului — pentru a fi pieptănite cu mașina.

D. Pieptănatul lânii

Pieptănatul lânii se face cu doi piepteni cu dinți de fier. (Fig. 26). Prin pieptănat se alege firele lungi și mai tari de lâna, numite „păr”, de celelalte mai slabe numite „cănuri”. În

1) Ocoliş, Frâslna Muntean, 53 ani.

felul acesta se piaptână numai o cantitate redusă de lână.

„Așa scoți de o țundră, o de două țundre. La zece coți îi zicem de-o țundră“¹⁾.

Fig. 26. — Piepteni pentru pieptănarea lăunii și a cânepii. — Ocolîș.

Pieptănatul propriu zis se face în felul următor: Se umple cu lână dinții unui piepten. Din el se trage apoi cu un alt piepten. Firele se repartizează astfel în ambii

piepteni, care sunt pieptănați reciproc. (Fig. 27). Pentru ca aceste fire să fie cât mai bine pieptănite, uneori se iau pe rând încă doi piepteni și se piaptână astfel pe rând cu patru piepteni. Se obține deci o pieptănare îndelungată și minuțioasă. Firele devin lucioase și netede. Se face acum scoaterea părului. (Fig. 28). Se răsucesc puțin firele care atârnă din piepten ca o barbă și se trage încet. Părul iasă astfel în șuvițe lungi, neîntrerupte, deși aceste șuvițe sunt alcătuite din firiocele mici ale lăunii. Lungimea lor ajunge chiar și până la un metru. În momentul când s'a întrerupt șuvița, însemnează că s'a scos tot părul și într'adevăr în piepten n'a mai rămas decât un smoc de lână, din care nu s'ar mai putea scoate decât fire mici ce se rup de câte ori tragi. Această lână ce rămâne în dinții pieptenului după scoaterea părului se numește „cănuri“.

În timp ce se scoate părul, șuvițele de păr trase se așează unele peste altele, într'o grămadă ce crește jos la îndemâna femeii, (Fig. 28) până când s'a scos toată cantitatea necesară. Acest păr urmează a fi tors. Până atunci se păstrează răsucit în forma unui colac, ce poartă numele de „gușe“. O „gușe“ de păr este de mărimea unui caier, în care scop se și face.

Din păr se toarce pentru urzială la pănură, zadii, țol, straițe, etc., și pentru „ață de lână“ din care se fac „ițele“ sau se coase „cioarecii“ și „frișcaiele“.

Din „cănuri“ se toarce băteala la țol, obiele și pănură.

1) Ocolîș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Fig. 27. — Pieptănatul lânii. Ocoliș, Valeria Răduț, 36 ani.

Fig. 28. — Scosul părului.

Fig. 29. — Culesul cânepii, Ocoliș. Cânepa de vară, mai înaltă, se culege mai repede. Cea de iarnă se mai lasă 3—4 săptămâni, până i se coace sămânța.

Fig. 30. — Legatul mânușilor de cânepă. Făgetul lerii. Cele două categorii de cânepă se culeg deodată.

3. PRELUCRAREA CÂNEPII

Pentru prelucrarea cânepii se cer operații mult mai grele decât pentru prelucrarea lânii. Semănatul, culesul, topitul și melițatul, își au fiecare neajunsurile lor și uneori cele mai mici neatenții, compromit întreaga recoltă. „Trudă mare-i, de (încât) și moartea te lovește din cânepă“¹⁾.

Peste tot cânepa se cultivă și astăzi în mod intens. Într-o cantitate mai mare însă se găsește în satele din depresiune, unde ea și ocupă în îmbrăcăminte locul principal. În cantitate suficientă — atât cât cer nevoile gospodăriei — se cultivă și la munte, chiar pe cele mai înalte platforme, prin grădini, la loc de „față“, căci „doștina“ nu-i bună de cânepă.

A. Semănatul cânepii

Semănatul cânepii se face până la 1 Mai. „Pe Arminden să fie în pământ“. Dacă nu-i semănată până atunci, crește prea târziu și o mănâncă păsările. Timpul trebuie potrivit în așa fel ca ea să crească tocmai când păsările clocesc și în al doilea rând, culesul ei să nu coincidă cu alte munci agricole.

După ce crește, cânepa se separă dela sine în două categorii. Cea mai înaltă, ia numele de „cânepă de vară“ (masculă). Ea are firul mai lung. Se coace mai repede și deci se și culege mai repede. Aproximativ se poate spune că se culege cam pe vremea secerii, două săptămâni după Sâmpetrul cel vechiu (mijlocul lui Iulie). Cealaltă categorie (femelă) cu firele mai scurte se numește „cânepă de iarnă“, sau „de toamnă“ și se culege cu trei-patru săptămâni mai târziu (în postul Sf. Mării). Din ea se scoate și sămânță, de aceea culesul ei se face numai când i s'a copt bine sămânța. Cantitatea celor două feluri de cânepă nu este aceeași în fiecare an. Uneori este mai multă cea de vară, alteori cea de iarnă. Aceasta depinde de sămânță. În ceea ce privește calitatea, ele se bucură de-o egală apreciere, superioritatea cânepii fiind socotită nu atât în funcție de lungimea firelor, ci de elasticitatea lor. De aceea,

1) Ocolțș, Frăsina Muntean, 53 ani.

în ceea ce privește fuiorul, ambele pot fi bune, atât cea de vară, cât și cea de iarnă, după cum se nimerește.

Cânepa se poate culege și toată deodată, lăsând cânepa de vară până se mai coace și cea de iarnă, fără a aștepta până se coace și sămânța. În acest caz se renunță la sămânță. Acest fel de a culege cânepa este însă privit cu mult dispreț. O gospodină bună trebuie să scoată tot atâta sămânță cât a semănat, dacă nu mai multă. „Câtă sameni, atâta sămânță și scoți dacă o găsdăluiești bine și n'o mănâncă păsările”¹⁾. Din trei „litre” (45 kg) de sămânță de cânepă au ieșit în vara anului 1939, 340 mănuiși, dintre care 140 de vară și 200 de iarnă, iar sămânță peste trei litre²⁾.

Pentru ca să nu o mănânce păsările se pune între cânepă o „ciuhă” (spărietoare) făcută dintr'o zadie sau cămașe rea. Cânepa bătută de ghiață nu este bună.

B. Culesul cânepii

Culesul se face cu mâna, (Fig. 29) smulgând-o cu rădăcina din pământ și adunând-o în mănunchiuri numite „mănuși”. (Fig. 30). O „mănușă” de cânepă are atâtea fire câte poți cuprinde de două ori cu mâna. Firele trebuie puse paralel unele lângă altele cu rădăcinile la același nivel. Mănușa se leagă cu câteva fire de cânepă „cu cinci firuțe pă două locuri”³⁾, la vârf sub floare și la rădăcină mai sus cu o palmă. Pentru economie se leagă cu firele cele mai mici de cânepă răsucite câte trei-patru.

La cules trebuie multă grijă ca să nu se rupă firele când sunt smulse. De aceea firul nu este apucat de vârf, ci cât mai lângă pământ și trebuie smuls drept în sus. Dacă pământul nu este prea uscat, se pot apuca mai multe fire deodată.

Cânepa de vară este adusă după cules acasă și răzimată pe lângă pereți vreo trei-patru zile pentru a se usca la soare. Apoi se duce la topit. Înainte însă i se bate vârfurile cu maiul pentru a se curăți de floare și frunzele din vârf numite „posconiță”.

1) Ocolis, Frăsina Muntean, 53 ani.

2) Idem.

3) Idem.

Cânepa de iarnă se uscă pe locul de unde a fost culeasă. Se așează mănușile câte trei în piramidă cu rădăcinile în jos. Uneori se strâng toate mănușile laolaltă și se fac „claie“. Mănușile stau tot în picioare rezemate unele de altele, câte 70—80—100 de mănuși. Cele mai mici se pun deasupra celor mari. Claia astfel clădită se acopere cu firele mici uscate ce au rămas după cules, având rostul să apere de ploaie cânepa adunată în claie. Se lasă așa două-trei zile să se uște bine. După aceea i se scoate sămânța, tot pe loc. Se bate fiecare mănușe cu „maiu“ pe o scândură sub care s'a așezat un „lepedeu“ (cearceaf) ca să pice sămânța pe el. Dar pentru ca să scoată toată sămânța, se mai lasă încă două-trei zile să se mai uște și din nou se bate cu maiul. Apoi sămânța se „ciuruieste“ (cerne) cu „ciuru“.

Uneori, ca să n'o bată ploaia în câmp, se mai aduce și acasă și se lasă la soare pe lângă pereți câte-o săptămână sau două.

C. Topitul cânepii

Când cânepa este uscată, se pune în „topchile“ pentru ca să se topească. Topilele sunt mici ochiuri de apă stătătoare, făcute anume în acest scop în marginea unei văi din apropierea satului. În regiunea înaltă femeile își fac topile individuale și numai în rare cazuri se asociază câte două la o topilă. Casele fiind risipite la distanțe mari unele de altele, fiecare familie își are de obicei topila sa mai apropiată de casă. Dacă apa nu are viteză mare, cânepa se poate pune chiar într'o margine de vale, „unde să n'o mâne apa“, sau „la o margine de cracă“ (vale mică affluentă). Unele sate unde lipsesc astfel de văi, cum sunt Cacova și Mașca Ierii, își au topilele în Valea Vadului. (Fig. 31 și 32). Acestea sunt topile mari sistematice situate la o distanță ceva mai mare de sat. În timpul topitului ele se simt dela distanțe mari după mirosul specific de vegetale putrede, ce se răspândește până departe. Suravegherea revine unei femei care s'a specializat în acest scop. Aceasta ia vamă după cânepă ca la moară. Din 30 de mănuși se iau două. În aceste topile mari intră câteva sute de mănuși de cânepă.

Fig. 32. — Peste cânepa așezută în topiță se pun pietre.

Fig. 31. — Cânepa se așează în topiță. O femeie intră în topiță, iar alta de pe margine îi aruncă mânușile de cânepă.

Fig. 33. — Melițatul cânepii. Poșaga-de-Jos, Palaghia Istrate, 20 ani.

Fig. 34. — Fibrele textile după sfărâmarea „pozdărilor”.

Pentru a se cunoaște cânepa fiecărei gospodine, se pune între ele un semn. Deasupra se pun pietre. (Fig. 32). Aici stau cam opt zile. În acest timp femeile o încearcă mereu pentru a vedea dacă este „topită“. Prin topire se înțelege putrezirea părții lemnoase și desprinderea fibrelor textile. Timpul trebuie potrivit în așa fel ca să nu înceapă să putrezească și partea fibroasă. De aceea durata topitului se fixează de obicei de la caz la caz. Dacă stă prea mult „să duce“, nu ține fuiorul. Când se constată că este topită, se spală acolo în vale, curățându-se de nămol și partea putredă de deasupra. Rămân astfel fibrele tari, care se țin întregi. Dacă distanța nu e mare se aduce acasă și se pune să se uște pe lângă garduri sau pereții caselor. (Fig. 11). Într'o zi două se uscă dacă-i vreme bună și poate fi melițată, în cazul că acest timp nu coincide cu alte munci agricole.

D. Melițatul

Prin melițat se sfarmă partea lemnoasă uscată „pozdă-rile“ și rămân fibrele textile curate. (Fig. 33 și 34). În timpul melițatului răsună satul de toc-tocul neîntrerupt al melițelor. Operația este anevoioasă din cauza pozdărilor sfărâmate și a prafului ce se produce. O femeie poate melița într'o zi câte 40 mănuși. După ce cânepa este melițată, nu i se mai spune mănușe ci „fuior“. Melița este de lemn, uneori cu picioarele înfipte în pământ, alteori mobilă. Ea este alcătuită din „picioare“ și „limbă“. Pentru a fi melițată, mănușa de cânepă se prinde de la cap și se bate cu limba meliței. Se întoarce apoi cu celălalt capăt și în felul acesta se întoarce de mai multe ori până se bat toate pozdările. Firele care se mai rup și cad la capete, se trag și se așează la mijloc.

E. Pieptănatul

După ce cânepa a fost melițată se „trage în chepteni“, o piaptână. Piaptănatul se face cu doi piepteni cu dinții mari de fier — aceeași pe care i-am văzut la pieptănatul lânii (Fig. 26) și cu „hecela“¹⁾ o perie cu dinții mici și deși.

1) Ungurește = ecellö. Vezi Victu. Glosar de cuv. dialect. din Ardeal, 1906, p. 72.

La prima operație, fuiorul se „trage în cheptini“, la a doua „se perie“ cu hecela. „Mi-am periat fuiorul“ zic femeile.

Chiar dela început se separă fuiorul de „vârvări și rădăcini“, firele mai rele și călțoase dela vârful și rădăcina cânepii. Fuiorul se înnoadă la un capăt și din el se trage cu un piepten „trăsurile“, apoi fuiorul se perie, iar firele mai mici scoase cu hecela se numesc „periituri“. Acestea vin și ele pieptănate, dar tot periituri se numesc. În piepteni rămân „bucii“¹⁾, care se scarmână cu mâna din piepteni și se torc.

„Trăsurile“ scoase cu pieptenul din fuior, se piaptănă și dau „urzala“, iar ce rămâne în piepteni sunt „câlții“. Din „urzală“ se mai poate scoate și „băteală“, care e mai mică, sau se poate lăsa și împreună cu urzala. Urzala nu se mai perie. Se face caier și se toarce. Câlții de asemenea nu se mai piaptănă, ci se fac caier și se torc.

„Vârvările“ și „rădăcinile“ se trag și ele prin piepteni. Din ele se scot numai călți.

În general rezultă deci trei calități:

- a) „Fuiorul“ (după ce a fost periat cu hecela);
- b) „Urzala“ (așa cum iasă din piepteni);
- c) „Câlții“ (ce rămâne în piepteni).

Aceste calități își au fiecare destinațiile lor precise. Din fuiorul tors subțire se face pânză de cămăși. Din „urzală“, „mai demult puneau pânză groasă de făceau pantaloni la bărbați, da de când îi bumbacu nu mai face decât chiar care-i săracă“²⁾. Acum se urzește mai mult un fir bumbac și unul de fuior, dar și urzială din fuior și băteala din „urzală“ sau ambele din „urzală“. Această pânză este de o calitate bună, subțire și rezistentă.

Din „băteală“ se face pânză groasă pentru pantaloni și poale.

Din „periituri“ iasă urzială de pânză mai moale.

Din „buci“ se toarce urzială de lepedeu.

„Câlții“ bătuți în „urzală“ dau o pânză dură și rezistentă. Din ea se fac lepedeie și saci. „Vârvările“ și „rădăcinile“ se

1) Cuvântul se găsește și în jud. Suceava. Cf. T. Pamfile op. cit., p. 208.

2) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

Fig. 35. — Hădăte, Neamț Nastasia, 69 ani.

Fig. 36. — Săgaja, Cirebea Maria, 15 ani.

folosesc ca băteală în „lepedeu“ și numai în rare cazuri, când firele sunt mai bune, pot servi și ca urzială.

4. TORSUL, RĂȘCHIATUL ȘI DĂPĂNATUL

Torsul lânii și al cânepii se face de obicei în tot timpul anului. Atât vara, cât și iarna, furca stă totdeauna la îndemână ca cel mai credincios tovarăș al femeii.

Totuși există un timp când torsul nu se mai face pe îndelete, ci constituie grija de căpetenie a gospodinei. Astfel „torsura“ cea mai multă se produce din postul Crăciunului până în postul mare, când se începe țesutul. În acest timp se toarce mereu, fie în șezători, fie în cadrul gospodăriei. Fiecare femeie își toarce de obicei singură lâna și cânepa lucrată. Dar dacă familia este numeroasă și nu există decât o singură femeie, mai dă să toarcă și altei femei, dar numai

în cazuri rare, căci torcătoarea este scumpă și cu prețul ei se cumpără mai degrabă bumbac. De altfel nu numai acest considerent de natură economică determină pe fiecare femeie să-și toarcă singură, ci mai degrabă alt factor: teama de bărbat. „Că între bărbat și toarce nu poți face nimic. Vezi să nu știe că muieră dă de lucru. O sfădește că ea pradă dela casă¹⁾).

Furcile de tors sunt făcute de bărbații din sat. Furca este „împchistrită“ (împodobită) și are o

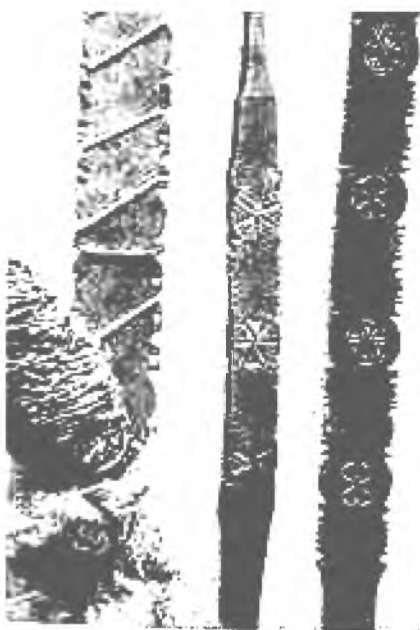

Fig. 37. — Furci „împchistrite“. Ocoliş

1) Sălciua-de-Jos, Bercea Marla, 66 ani.

formă plată și fără coarne. (Fig. 37). Când se toarce se ține sub brațul stâng, (Fig. 36) sau cu genunchii. (Fig. 35). Prin satele din vale fetele torc și cu mașina. Fusele se cumpără dela țigani. La capătul din jos, fusul are prisncl.

Fig. 38. — Rășchiatul. Ocoliy, Valeria Răduț, 33 ani.

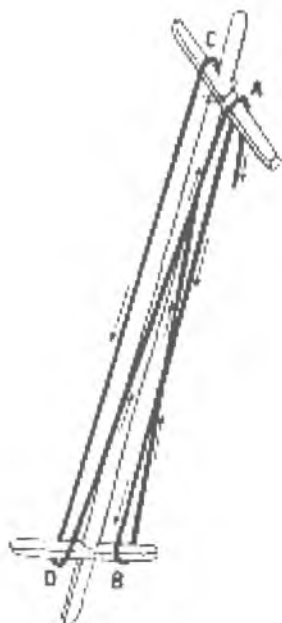

Fig. 39. — Rășchitorul

Pentru a putea fi toarsă, lâna și cânepa pieptănată se așează în caier și se leagă pe furcă. Din caier se trage ușor firul, mai gros sau mai subțire, mai răsucit sau mai puțin răsucit — după destinație — și se așază pe fus. Lungimea firului este dictată de greutatea fusului, care nu poate fi prea greu pentru că scapă mereu dintre degete. Când firul este gros și mai puțin răsucit, cum este cazul când se toarce de țoale, fusul este plin ca o gușe, de unde și numirea lui de „gușe“. Pentru zadii și străiți, firul de lână trebuie să fie subțire, iar pentru pănură, de „frișcaie“ și „cioareci“ puțin-mai gros. Firul cel mai gros se toarce pentru țoale. Pentru frâmbii se toarce mai subțire și apoi se îndoaie. Urziala la desagi trebuie să fie bine

răsucită și subțire, iar băteala nerăsucită. Fuiorul și „urzala“ pot fi toarse mai subțire, dar câlții mai gros, calitatea lor fiind inferioară. O femeie poate lucra într'o iarnă cam două clăi (60 mănuși sau fuioare). „Iarna toarcem și primăvara țesem, apoi apucăm la alte lucruri“¹⁾.

Firele de pe fuse urmează să fie rășchiate și făcute „jirebii“, pentru a putea fi vopsite, în cazul lânii, sau fierte în cazul cânepii. Atunci însă când lâna nu va fi vopsită, firele nu se mai rășchiază, ci se dapănă direct de pe fus, făcându-se ghemele necesare.

Rășchiatul se face cu un „rășcitor de tufă“ (alun). (Fig. 39). Rășcitorul este de obicei de 78 cm, lungime egală cu un „cot“. Atâta-i un cot câtă-i „rășcitoru“. La capete are câte o „peană“ din sus și alta din jos. (A-C, B-D). Rășcitorul se ține în mâna dreaptă, iar cu stânga se duce firul. (Fig. 38). La zece fuse i se spune o „jirebie de zece coți“. O jirebie are zece „jirebițe“, care sunt formate din câte trei fire legate fiecare cu un capăt de ață. Număratul firelor se face cam când se crede că jirebia este deplină, „se numără și se ia jos“.

Dacă nu-i rășchiat bine, nu poți lua jirebia. Greșeala care se face la rășchiat se numește „crîmpiță“, o încrucișare a firelor. Crîmpița nu se poate repara, ci se rupe firul. Greutatea se ivește însă la dăpănat, când nu se mai găsește capătul firului.

Pentru ca firele să fie bine rășchiate, se leagă capătul firului de „peana“ din sus a rășcitorului (Fig. 39), în A, se duce în jos, se trece pe lângă B, apoi în C și din nou în jos pe după D, de unde revine la A.

Dăpănatul. Operația care în mod automat urmează rășchiatului este dăpănatul. Tot ce-i făcut jirebie vine dăpănat, indiferent că a fost vopsit sau nu. Jirebiile se dapănă cu „vârtelnița“. Aceasta se prezintă sub două forme: a) cu „talpă“, când se sprijină la pământ printr'o „talpă“ în care intră un „cuiu“ (suportul pe care se sprijină vârtelnița) și b) cu „crac“,

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

când suportul este o creangă de copac cu trei ramuri în formă de picioare.

Dăpânatul este necesar în vederea operațiilor următoare, în primul rând pentru urzit, care se face de pe gheme. Tot de pe gheme se fac și „țevile“ cu „sucala“. Dintr'o jirebie se fac două gheme mari (cam zece coți), cantitatea necesară unui țol. Mărimea unui ghem este cât poți cuprinde cu mâna.

Dăpânatul se poate face și direct de pe fuse, formând un ghem mare din 17 „guse“ (fuse). În special băteala de țol care se toarce mai puțin răsucită se dapână direct. Pentru un țol sunt necesare două gheme.

5. FIERTUL TORTULUI

Jirebiile de „tort“ (firele de cânepă) trebuie să fie fierte înainte de a fi întrebuițate ca urzială sau băteală. Prin această operație, ele se îngălbenesc și se înmoaie devenind accesibile țesutului.

Pentru fiert se ia mai întâi câte o jirebie și se „zolește“ cu cenușe într'un „troc“ (covată). După aceea se scot din troc și se așează într'un ciubăr de haine, pe fundul căruia s'a pus un rând de paie. Când ciubărul este plin cu „jirebii“ zolite, se mai pune încă un rând de paie. Se toarnă apoi peste jirebii apă fierbinte, nu însă clocotită ca să nu ardă firele. Apa trecând printre jirebii se scurge printr'o „hudă“ (gaură) făcută la marginea din jos a ciubărului. Această apă este încălzită și turnată din nou peste jirebii. Procedul se repetă timp de o zi și jumătate. Dacă se constată că nu sunt încă destul de îngălbenite, trebuiesc „supurlite“ (frecate cu cenușe) încă odată. Dacă nu le „vâgi“ (potrivești) cu fiertul, nu sunt bune. Ele trebuie să fie galbene. După aceea se spală cu „maiu“ la vale, ca hainele și se pun pe gard să înghețe. Dacă nu îngheață nu se moaie firele. La îngheț se lasă cam două săptămâni.

Fiertul tortului este o operație grea și cea mai mică greșeală poate distruge tot tortul. Apa trebuie să fie fierbinte, dar nu prea clocotită. Cenușa să nu fie de lemn de „acăț“ (salcâm), gorun sau coceni (de porumb), aceasta fiind prea

tare și arde tortul. Și mai ales să nu fie prea multă cenușe. „Mi le-am ars și eu de câteva ori, amu-i un an am ars o jirebie de fuior, una de urzală de lepedeu și trei de băteală de pânză, am ars de 50 de coți“¹⁾.

Opăritul aței. Lâna fiind suficient de moale nu se mai fierbe. Într'un singur caz trece printr'o operație oarecum asemănătoare, atunci când din firele toarse se face „ață“ de cusut. În acest caz firele de lână sunt opărite pe fus cu apă curată. Se pune în doniță cu apă rece și se adaugă mereu când apă caldă, când rece, ca să nu se ardă. Se lasă apoi „de-amoi“ în doniță, cam o jumătate de zi ca să se înmoaie.

6. VOPSITUL

De sigur că altădată vopsitul sau coloratul lânii se făcea numai în casă, după anumite tehnici străvechi. Culorile se procurau din materii vegetale și prin aceasta nu numai că erau mai durabile, dar și infinit mai dulci și armonioase. Cu timpul însă procedeele au fost părăsite și pierdute, iar gustul femeilor s'a îndreptat tot mai mult spre culori vii și tari, pe care le oferea orașul — târgul — dispensând-o în același timp de o migăloasă muncă.

Totuși ca o reminiscență a unei industrii casnice de vopsit, se mai păstrează și astăzi unele procedee, cum este prepararea vopselei negre pentru cernit din coaje de arin, sau a culorii galbene din „drob“.

A. Vopsitul în casă

Cernitul. Coaja de arin (*alnus glutinosa*) rasă se fierbe câteva ceasuri, apoi se scurge într'un ciubăr unde i se adaugă „galiscău“²⁾ (acid galic) și piatră acră (*Alaun*³⁾. În apa fierbinte se „încinge“ (încălzește) lâna și se lasă acolo până se răcește. Dacă nu e destul de neagră, procedeul se repetă⁴⁾.

1) Ocoliş, Frâșina Muntean, 53 ani.

2) ungurește = gáliczkő. La Câmpeni se spune „galiță“. În Vechiul Regat este cunoscut sub numele de „calatcan“.

3) Cf. și T. Pamfile op. cit. p. 127. Compoziția chimică: sulfat dublu de aluminiu și potasiu, incolor sau alb gălbui.

4) Agriș, Lădar Dochița, 76 ani; Ocoliş, Pașca Marla, 49 ani și Lina Mihuț, 82 ani; Sălcuia-de-Sus, Bichiș Ana, 76 ani.

În acest fel se cernește atât părul din care se fac zadiile, cât și șurțele țesute gata.

Culoarea galbenă se obține prin fierberea florilor galbene de „drob“ (*Genista tinctoria*). Acest procedeu s'a mai păstrat astăzi numai de unele bătrâne din satele de munte, dar și ele îl amintesc ca aparținând trecutului. Culoarea galbenă-portocalie constituie și astăzi o notă distinctivă locală a zadiilor. Totuși astăzi se vopsește mai mult cu „colburi“ cumpărate dela oraș.

Culoarea roșie se obține în gospodărie din „colb“ roșu fiert cu oțet și sare, iar în lipsa oțetului cu urină acidă.

Culoarea vânătă numită „mnierâie“ (albastru închis ce bate în violet) se pregătește din piatră „mnierâie“ cumpărată.

B. Vopsitul la târg

Dar chiar și această îndeletnicire casnică pierde din importanță de când au început să apară în centrele economice locale vopsitori ambulanti, care strâng în zilele de târg din Sălciua și Iara, lâna destinată vopsitului, urmând a fi transportată la fabricile de vopsit din Trăscău (Rimetea), unde există o astfel de vopsitorie, sau la Turda și Aiud, și o restituie după o săptămână. Vopsitul se plătește după kilogram, în 1939 se plătea 30 lei de kg, pentru orice culoare. Jirebiile de lână vopsite în toate culorile sunt expuse în fiecare zi de marți, la târgul săptămânal din Iara, atârinate în șatra acestor comercianți ambulanti.

Astfel lâna se vopsește fără nicio bătaie de cap, iar gustul pentru aceste culori tari s'a format demult. Nimeni nu mai remarcă superioritatea celor din trecut, doar câte o bătrână care mai păstrează vreun țol vechiu, sau câteun bătrân mândru de gulerul cămășii sale, de un cenușiu deosebit, cusut cu păr de capră cernit cu scoarță de arin. Dar acestea numai incidental.

7. URZITUL, INVALIDITUL ȘI NĂVADITUL

Urzitul este operația premergătoare năvăditului și țesutului. Deoarece se face de obicei afară, între femeile care se silesc care mai de care să fie gata mai repede cu torsul, se naște chiar o întrecere pentru a începe urzitul. „Ni, că aia urzește și io nu mi-am urzit încă“¹⁾, zic femeile.

Fig. 40. — *Urzitul la târnaț. Șchiopi, Bologa Maria, 18 ani.*

În general se pot distinge două feluri de urzît: a) „la perete“, afară, după un sistem arhaic, cel mai răspândit în regiunea noastră și b) cu „urzoiu“ în casă, sistem nou, întâlnit în câteva cazuri.

În primul sistem se urzește acolo unde au „urzoiu“ (cu-

1) Ocolîș, Frăstua Muntean, 53 ani.

iele). „Cuiete“ pot fi bătute în perete: „după casă“; în stâlpii dela „târnat“ (Fig. 40) și la „sură“.

Sistemul este următorul: (Fig. 41). Se leagă capetele celor două fire, după ce s'a trecut printr'o lingură. Se fixează în A, se trece prin B unde firele se încrucișează și se formează „rostul“. De aci firul trece prin C, D, E, F, G, și se întoarce pe deasupra tot prin aceste cuiete la A unde se încrucișează. Ghebele se păstrează în două „ciure“, iar firele se poartă cu ajutorul lingurii găurite.

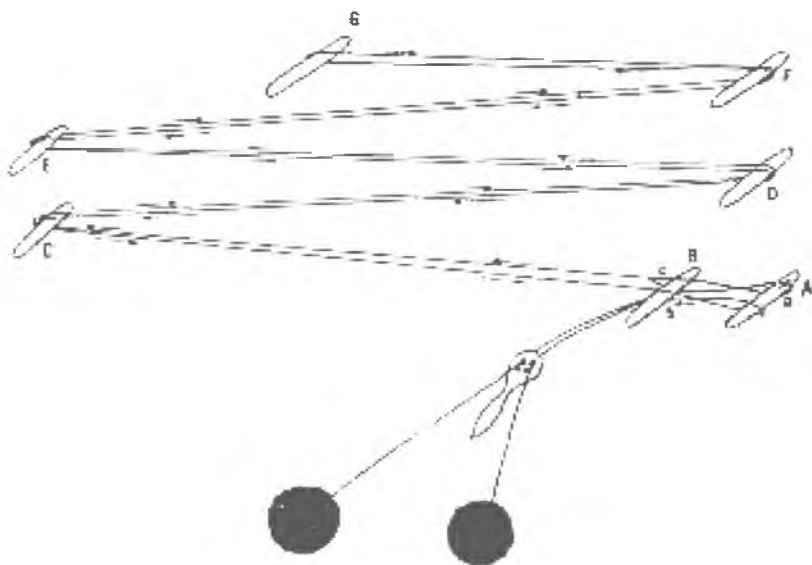

Fig. 41. — Urzitul.

Lungimea urzelii variază. În Fig. 41 se urzește 45 coți (33 m). Cuietele se pun însă după necesitate, scurtând sau lungind distanța. Se pot pune însă oricât de mulți coți, cât încap în războiu, până la 100 coți. Lungimea urzelii trebuie stabilită înainte de a se începe urzitul. Se ia capătul urzelii și se măsoară un cot. Acesta este egal cu lungimea dela cotul mâinii, pe lângă mână și degete întorcându-se până la încheietura mâinii. Odată stabilit cotul, se măsoară câți coți se pun și se înseamnă locul. Acest semn trebuie să ajungă la ultimul „cuiu“ (pct. G) de unde se întoarce.

În al doilea sistem cu „urzoiu“ se întrebuițează un schelet de lemn făcut de oamenii din sat¹⁾. El se așează vertical în mijlocul camerei fixându-se în grindă.

Acesta este un sistem mai avansat și mult mai comod, întru cât se învârtește pe loc, iar femeia nu trebuie să mai alerge dela un capăt la celălalt al „urzoaielor“ (cuielor). El se întâlnește numai în satele din depresiune. Dar chiar și aici se găsește în număr redus. Femeile urzesc și acolo la perete sau vin la cele care au urzoiu și-și urzesc la ele.

Indiferent de sistem, când urziala crește se începe numărul firelor și se leagă câte zece grupuri de trei fire, ceea ce formează o „jirebie“. Se urzește astfel numărul jirebiilor dorite. Această măsură a jirebiilor ne va da lățimea țesăturii, adică numărul firelor, tot așa cum măsura urzelii ne dă lungimea. Numărul jirebiilor variază după felul țesăturii. Deodată cu fixarea jirebiilor se alege și spata a cărei dinți trebuie să concorde cu numărul total al firelor. Să luăm un exemplu: Se urzesc opt jirebii. Fiecare jirebie are 30 de fire (zece legături de câte trei). În total sunt deci 240 fire (30×8). Pentru acestea este necesară o spată cu 240 dinți. Țesătura va fi astfel atât de lată cât este spata, care dă în războiu poziția orizontală a firelor. Potrivirea între spată și jirebii se face după destinația țesăturii. Spata fiind mai lată și cu dinți rari, pânza va ieși mai lată, în schimb spata fiind mai deasă și pânza iasă mai îngustă. Aceste potriviri se lasă de obicei la aprecierea femeii, de a cărei îndemânare depinde tot lucrul.

Numărul firelor fiind direct proporțional cu lățimea pânzei, cu cât sunt mai puține jirebiile, cu atât iasă pânza mai îngustă. Pentru „haine“ (pănură) se urzește de obicei din 7—8—9 jirebii. Pânza se poate țese dela 5—18 jirebii. Din 5 jirebii iasă cam de 20—25 cm lățime. Din 12 jirebii iasă cam 40—50 cm, iar din 18 jirebii iasă 70—80 cm. De obicei pânza mai groasă se urzește în „zece“, mai subțire în „11—12“, iar pentru „joli“ în „13—14“. Pentru „lepedeie“ se obișnuiește 9—10 jirebii, trebuind astfel trei foi pentru un lepedeu.

1) Sistem întâlnit și în alte părți. Cf. M. v. Kłmakowicz-Winnicki, Spinn- und Webwerkzeuge, p. 27.

După ce jirebile necesare au fost urzite, la capătul urzelii se face din nou un nod și se sfârșește cu aceeași încrucișare ca la început. Pentru ca „rostul” să nu se încurce, se leagă urziala în câteva puncte (Fig. 41, pct. a, b, c). De asemenea și la celălalt capăt al urzelii, la ultimul „cuiu”. Aceasta numai pentru siguranță până când se învălește sulul. Urziala se ia acum de pe „cui” făcându-se „lanț”, pentru ca să nu se încurce și se păstrează așa până când se învălește pe sul.

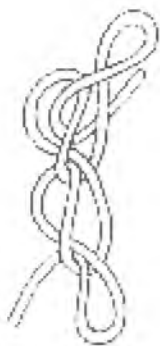

Fig. 42. — Urziala se ia de pe cui făcându-se lanț.

Învălitul sulului se face afară, unde urziala poate fi întinsă în toată lungimea ei (Fig. 45). Operația durează câteva ceasuri.

Urziala se învelește pe sulul dinapoi al

Fig. 43. — Învălitul sulului. Ocoliș, Mărina și Paraschiva Muntean.

războiului, care se sprijină pe doi „cociumbi” înfipti în pământ, al căror loc a fost dinainte ales și rămâne totdeauna acolo.

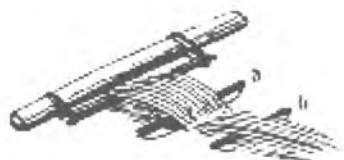

Fig. 44. — „Rostul” se păstrează între doi fuștei.

(Fig. 43). De sul se leagă cu o „ață” o „vergea”, prin care s’a trecut capătul urzelii. Ața se învârte apoi pe lângă sul până când vergeaua ajunge lângă sul. Sub vergea, de o parte și de alta a rostului s’au trecut chiar dela început doi „fuștei”. (Fig.

44). Unul este lângă vergea, al doilea este de partea cealaltă a rostului. Aceștia sunt legați cu o „ață” pe sub „cheară”

Fig. 45. — Se începe învălitul. „Cheara” este întinsă în toată lungimea ei.

(urzială), ca să nu alunece. Pentru ca urziala să stea bine întinsă, se leagă la celălalt capăt de o „traglă” pe care se așează pietre. (Fig. 45). Sulul este învârtit acum, iar urziala se înfășoară în jurul lui. În jurul sulului, printre urzială, se așează mereu „vergele” ca să nu se încurce firele, și să se așeze unele asupra altora. Vergelele trebuiesc așezate uniform pentru ca sulul să fie rotund. Învârtirea sulului se face cu ajutorul unui „mămăligoi” (băț) care fixează sulul.

Din când în când „cheara” trebuie legată

pe sul cu o „ață” ca să nu alunece în lături. În felul acesta se învălește toată urziala. Cei doi fuștei care țin rostul trec astfel de-a-lungul întregii urzeli, împreună cu rostul. Pe măsură ce ur-

ziala se învălește, „tragla“ dela capătul celălalt se apropie, fiind trasă mereu cu urziala. (Fig. 45). După ce toată urziala este învălită, sulul plin trece de pe cei doi „cociumbi“ de afară, în casă la războiu, unde urmează năvăditul. Tot acum se taie și capătul urzelii.

Învălitul sulului se face totdeauna de către două femei, operația reclamând dela început o divizare a muncii și un ajutor reciproc. (Fig. 43).

Facerea ițelor. O lucrare premergătoare năvăditului este facerea ițelor. Ițele sunt făcute de femei, cu ajutorul unei „scânduri“. (Fig. 46). „Ața“ din care sunt făcute este toarsă

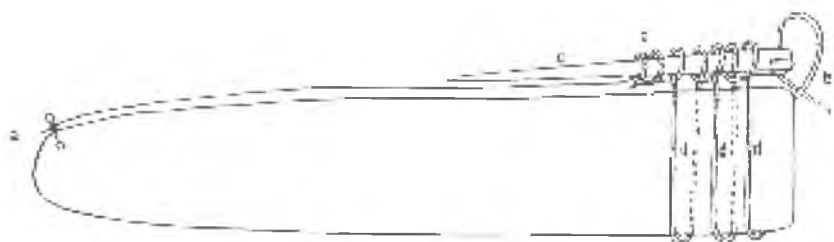

Fig. 46. — Făcutul ițelor.

din păr. Ochiul dela ițe se numește „corleț“. Ițele se fac în felul următor. Paralel cu „scândura“ de făcut ițe se așează o „indrea“ (un ac mare de cusut făcut din os) prin care s'a trecut un fir de ață de cânepă. Acest fir poartă numele de „irmă“ (inimă) deoarece el va trece prin toți corleții ițelor. Lucrul se începe prin fixarea „irmei“ în pct. a Fig. 46, apoi se trece prin indrea în b, iar firul se potrivește astfel ca acul să țină firul bine întins și să stea fixat în marginea scândurii, câțiva milimetri mai ieșit, lipit de scândură. Se ia acum „ața“ de lână și se începe prin doi-trei lați ce se fac pe lângă indrea (c), apoi se trece cu firul de ață prin fața scândurii, se înconjoară prin dos și iar se fac doi lați pe lângă indrea. Când acul este plin, „corleții“ (d) înaintează pe „irmă“, lăsând liberă indrea. Corleții ițelor se socotesc după numărul jirebiilor ce se pun. Când numărul lor este suficient se rupe firul de ață făcându-se iarăși doi-trei lați, urmând a se trece de pe scân-

dură pe vergeaua dela ițe. Se desleagă irma în punctul a. Se așează scândura cap în cap deasupra la vergeaua dela ițe și se trec toți corleții de pe scândură pe vergea. Aici „irma“ se înnoadă de cele două capete ale vergelii, strâns lipită de vergea. Ițele fiind făcute din două rânduri de corleți ce se împreună la mijloc, urmează să se facă cealaltă parte care se execută tot ca în cazul precedent pe scândura cu „irmă“ având de grijă ca odată cu facerea acestor corleți să se împreune și corleții precedenți. Pentru aceasta, acum în cazul al doilea, corleții se lucrează pe scândură cu firul care a trecut prin corleții de pe vergea. Se începe tot prin câțiva lați fixați pe indrea, apoi se trece prin fața scândurii și înainte de a da prin dosul ei se trece firul prin ultimul corleț de pe vergea, apoi se trece prin dos și se fac lații pe ac după sistemul cunoscut. În felul acesta se leagă toți corleții unii de alții.

Fiind din ață de lână, corleții se rod ușor. Dacă este rupt numai unul, se repară, dacă sunt mai mult rupte, „linse“ (subțiate de molii), se aruncă ițele și se fac altele.

Năvăditul prin ițe. Năvăditul propriu zis se face trecând câte un fir din urzială în fiecare corleț al ițelor. (Fig. 47).

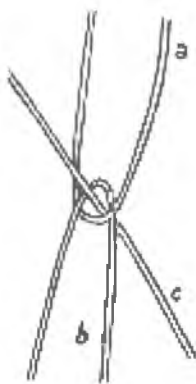

Fig. 47. — Năvăditul prin ițe.

Pentru „haine“ se năvădește în patru ițe, iar pentru pânză în două. „Rostul“ cu cei doi fuștei care-l păstrează rămâne între sulul dinapoi și ițe. Năvăditul se face de două femei, una care dă firul din spate, iar alta care îl scoate prin corleț, în față. Grija de căpetenie este să nu se sară corleții. Să luăm un exemplu la năvăditul prin două ițe. Dela rost vin tot câte două fire laolaltă. Acestea trebuiesc date amândouă unul după celălalt ca să treacă consecutiv prin cele două ițe, astfel că cele două fire merg unul după altul, tot grupuri de câte două fire prin două ițe, așa cum s'a urzit tot două fire. Pentru ușurință, ca firele urzelii să fie la îndemână, se sprijină un băț pe străjile războiului și se trece urziala peste el, lăsând-o să atârne astfel din sus chiar

în dreptul ițelor, care atârnă și ele susținute de „bâta“ dela ițe sprijinită tot pe străjile războiului.

Greșeli de năvădit sunt: a) „lăturoi“ la pânză (două ițe) când în același iț s'a trecut două fire, astfel că două fire merg alături, nu se împletesc, se zice că merge „lăturoaie“, în loc să meargă când într'un iț când în celălalt; b) „dintele de cal“ la patru ițe, „când iei în trei ițe și în loc să iei în al patrulea, te întorci unde nu trebuie“, astfel că ai luat numai prin trei ițe. Când rostește un fir merge peste trei fire de bă-teală și nu rostește decât tot la trei fire peste un fir de bă-teală.

Năvăditul prin spată. Spata se cumpără din târg. Este făcută din lemn de corn având „dinții“ subțiri și câte unul mai gros în margine, numiți „babe“. Ca să se înmoaie și să nu scârțâie, spata se unge cu ceapă. Mărimea spatei fiind în legătură directă cu numărul jirebiilor, are însemnat acest număr pe „baba“ stângă, câte o creștătură pentru două jirebii.

Năvăditul prin spată se face tot de către două femei, una care dă firele din față, iar alta care le trage cu un cuțit, cu muchea, prin dinții spatei. În acest timp spata stă întoarsă pentru a se putea trece firele care iasă dela ițe. În cazul că sunt două ițe se dau tot câte două fire deodată, câte unul dela fiecare iț, astfel ca un fir să fie dela ițul din față, celălalt din spate. Se trec astfel tot câte două fire în fiecare dinte dela spată, iar în cazul că se năvădește în patru ițe, se trece tot câte două fire într'un ochiu și unul în celălalt, „bun și rău“.

Greșeli de năvădit prin spată: Numărul firelor trebuie socotit dinainte, așa ca spata toată să fie plină, altfel se strică. Dacă totuși nu s'a socotit bine și nu încap toate firele în spată, cele rămase se aruncă înapoi și se numesc „mânzalău“.

După ce s'a terminat năvăditul se așează brâgla sprijinită pe brațele războiului și se pune spata în brâglă, întoarsă în poziția ei normală. Se fixează „tălpigile“ în „irmă“ și se leagă de tălpigi ațele ițelor. În cazul că se țese numai în două ițe, celelalte două tălpigi rămân neîntrebuințate. Acum se prinde gura „chiarii“. Se înnoadă capetele urzelii prinzând câte un mănunchiu de deasupra și legându-le cu alt mănunchiu

de desubt astfel ca firele să fie paralele. Se leagă astfel cam 15—20 fire într'un nod. Printre firele legate se trece o vergea care se leagă cu o ață de sulul dinainte al războiului. După ce s'a țesut o bucată, vergeaua se scoate, iar gura se prinde direct de sul.

8. RĂZBOIUL ȘI TESUTUL

Războiul. Tipul vechiu de războiu este alcătuit din următoarele piese: „picioarele“ dinainte și dinapoi închegate prin cele două „tălpi“ laterale ale războiului. (Fig. 48).

Pe picioarele dinapoi se sprijină „sulu dinapoi“ așa cum a fost învălit cu „cheară“ (urzială) și „vergele“. De pe acest sul cheara trece prin „ițe“ apoi prin „spată“, care e fixată în „brâglă“. Înainte însă de ițe și spată se găsesc trecuți printre fire doi „fuștei“, care păstrează rostul așa cum l-am văzut la învălitul sulului. Ieșind din spată capetele firelor sunt prinse de o vergea care se fixează pe „sulu dinainte“ sprijinit pe „picioarele“ dinainte ale războiului.

Pentru fixarea și învărtirea sulului dinainte este un „bărbațuși“, prin care trece o „muerușcă“ legată de talpa războiului cu o „ață“. „Muerușca“ are mai multe „hude“ (găuri) pentru schimbarea „cuiului“ după nevoie.

Învărtirea și fixarea sulului dinapoi se face cu ajutorul unui „sclobozător“ lung.

Brâgla se fixează pe „străjile“ războiului, ambele având mai multe „hude“, prin care două „cuie“ fixează chiar dela început, când se pune războiul, cât de sus sau de jos trebuie să fie spata.

„Fușteii“ dela ițe sunt acățați cu ajutorul unor „curele“ de „bâta dela ițe“, care se sprijină tot pe cele două străji ale războiului.

Paralel cu cele două suluri, între tălpile războiului, este fixată „irma“, de unde pornesc „tălpigile“ trecând prin „tălpigari“. Capătul „tălpigilor“ ajunge până sub sulul dinainte, terminându-se sub formă de pedale. Prin apăsarea lor se schimbă — se ridică sau se lasă în jos — „ițele“, legate de ele cu „ațele tălpigilor“. Prin schimbarea ițelor, se schimbă și rostul.

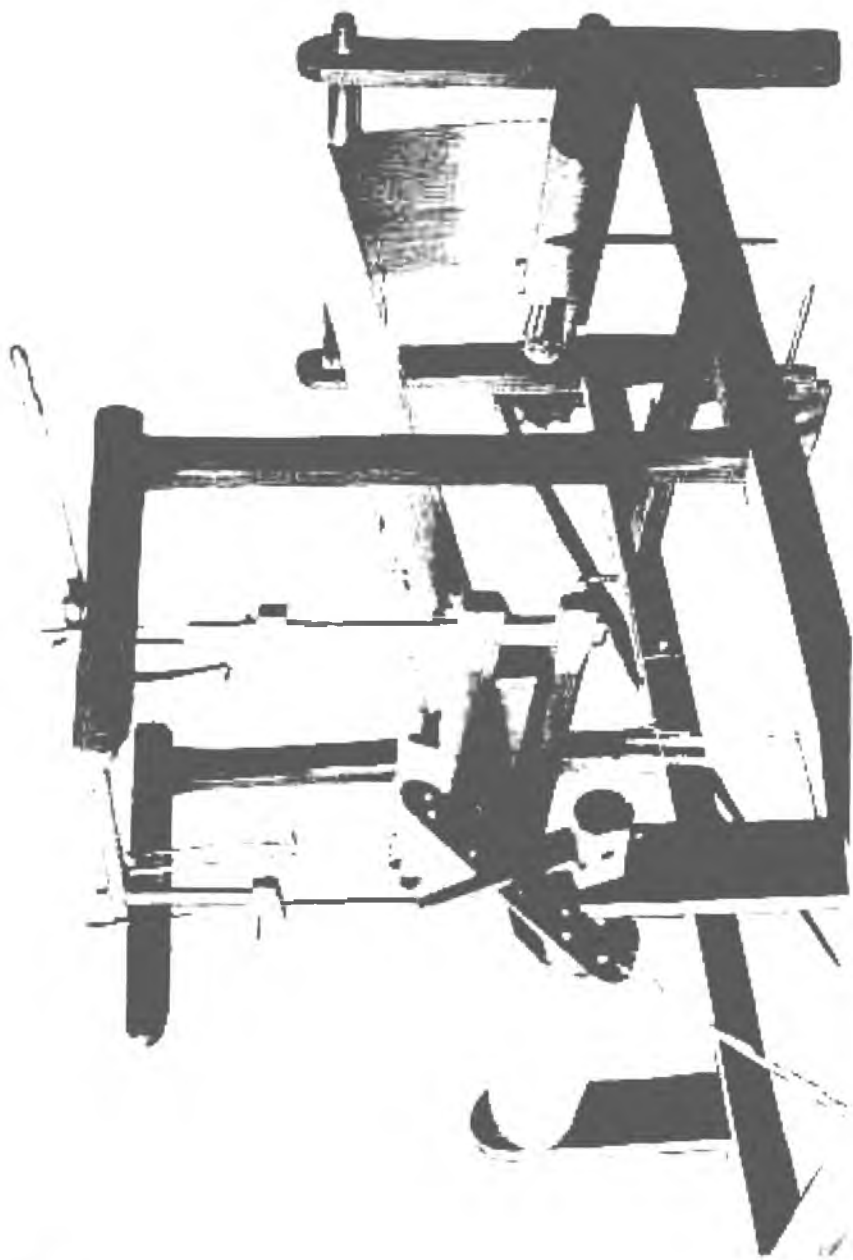

Fig. 48. — Războiu vechiu. Ocoluș.

Țesutul are două perioade caracteristice în decursul unui an, orientate după lucrul câmpului. În general se poate spune că se țese și vara și iarna, vara pentru iarnă, iarna pentru vară, dar de fapt de țesut se apucă fiecare când are timp. Vara începutul țesutului depinde de terminarea „pologului” (fânului). A doua perioadă a țesutului este în postul mare după ce s'a terminat „torsura”. „Până vin Paștile tot țesem, unerețea gățăm, unerețea nu”¹⁾).

Fig. 49. — *Suveica*.

În capitolele anterioare am văzut toate operațiile prin care trece lâna și cânepa din faza de materie primă până când ajunge să fie un produs al

industrii casnice textile. Țesutul încheie aceste operații. Chiar prin definiție, el constituie însă operația cea mai importantă și de aci cea mai migăloasă și dificilă.

Dela învălitul sulului, la năvăditul prin ițe și prin spată, până la a prinde gura „chiarii” și deci începutul țesutului propriu zis, operația cere multă bătaie de cap și atenție, dar mai ales pricepere. „Dacă ți-l încerculă (începe) oarecine apoi poți țese. Ii năcaz să-l încerculi. Nu roastă (rostește)”²⁾.

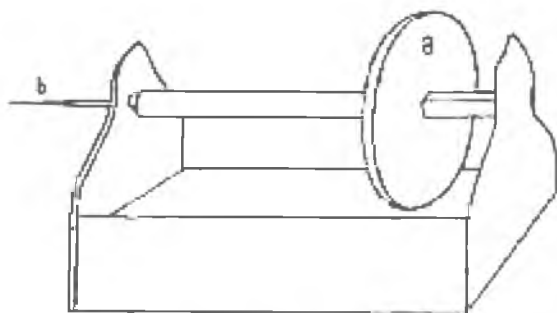

Fig. 50. — *Sucala*.

Într'o zi se poate țese cam zece coți de pânză, iar din „haine” (pănură) și „țoale” — acestea fiind mai rare și firul mai gros — se poate țese până la opt coți pe zi.

1) Făgetul Ierii, Bâlc Vârvoară 57 ani.

2) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

Atât la pânză, cât și la „haine“, firul de băteală se trece dela un capăt la celălalt cu „suveica“. (Fig. 49). Suveica are o „țeve“ (b) din lemn de soc, pe care este învârtită torsura. Prin țeve se trece un „surcel“ (a) și apoi se pune în suveică. Suveicile se cumpără dela țigani. Tursura este învârtită pe țevi cu „sucala“. (Fig. 50). Roata (a) este învârtită cu mâna. Aceasta învârtește „cuiu“ (b) împreună cu țevrea dela suveică. Țevile de bumbac nu se fac cu sucala, ci cu mâna, pentru că firul de bumbac nefiind prea elastic se întinde prea tare și prin aceasta îi slăbește rezistența.

9. ȚESUTUL CU SCÂNDURA

Țesutul cu războiul reprezintă laza cea mai înaintată în evoluția țesutului. Ea a fost precedată însă de o tehnică primitivă, probabil de țesutul vertical cu ajutorul unor bețe,

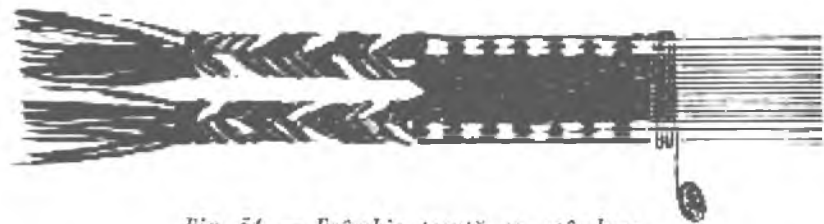

Fig. 51. — Frâmbie țesută cu scândura.

care de sigur numără câteva mii de ani în urmă¹⁾. A doua fază probabil a fost țesutul cu scândura. Acest sistem se mai găsește și la noi în țară, în regiunile mai arhaice, ca de pildă în Țara Hațegului, Munții Apuseni, regiunea Sibiului, etc.²⁾. Aceasta ne îndreptățește să credem că țesutul cu scândura a fost cunoscut în timpuri străvechi pe o arie mult mai mare, din care au rămas astăzi numai câteva insule. Cu scândura se țes astăzi numai „frâmbii“ (brâuri) înguste de doi-trei centimetri. Lungimea lor este de cca 1,50 m, iar motivul este

1) Cf. R. Vuia, Flechtereit mit Stäbchen bei den Rumänen (Zeitschrift für Ethnologie, 1914, p. 824-828).

2) M. v. Kimakowicz-Winnicki, Spinn- und Webwerkzeuge, p. 29.

același predominând culoarea roșie cu câteva fire albastre și galbene. (Fig. 51).

În Munții Apuseni am întâlnit o singură dată acest sistem în Sălciuma-de-Jos, cătunul Moreni, dar și aci o singură bătrână (țigancă) mai știa țese frâmbii cu scândura. Cazul poate da naștere și la o interpretare greșită la prima vedere: o țigancă reprezentând o veche tehnică. S'ar putea crede că tehnica a fost importată recent din Orient prin Țigani, ceea ce este cu totul inexact. Tradiția ne spune că mai demult și alte femei din sat știau țese cu scândura, iar în vechime toate femeile așa își țesau frâmbiile. Tehnica a fost părăsită însă cu timpul din motivul că războiul permitea o variație mai mare în alegerea motivelor și a dimensiunilor, iar țesutul cu scândura nu mai avea deci nicio justificare practică.

Fig. 52. — Scândura de țesut.

Pentru acest țesut se întrebuițează o singură piesă, o scândură îngustă 25/15,5 cm. (Fig. 52). În lungul ei are 12 „tăieturi“, iar între ele, alternativ 13 „hude“. Această piesă reprezintă de fapt spata și ițele dela războju, ca elemente esențiale ale țesutului. Poziția scândurii în timpul țesutului este tot verticală ca a spatei, iar a firelor orizontală. Această scândură poate fi deci considerată ca prima piesă care a dus cu timpul la alcătuirea războiului de astăzi.

Ūrzitul se face și aici afară în „târnaț“. Se urzește pe după un „ileu“ (cuiu) de fier (Fig. 53), 25 fire (două galbene, patru albastre și nouăsprezece roșii), lungi de doi stânjeni și jumătate¹⁾. Apoi firele se trec prin „tăieturile“ și „hudele“ scândurii așa cum le vedem în Fig. 53, iar capătul lor se înnoadă la brâu, astfel că firele rămân întinse între „ileul“ de fier și trupul femeii. Ca băteală se folosește lână tot de culoare roșie, făcându-se de pe fus câte o „gușă“ nu prea mare, pe care o trece printre fire. Este interesant acum „rostitul“. Cele 13

1) Un stânjen se obține prin întinderea brațelor în sens opus.

fire care trec prin „hude“ rămân fixe, dar cele 12 fire care au trecut prin „tăieturi“ se mișcă mereu, în lungul tăieturii

Fig. 53. — Țesutul cu scândura.

alternativ, deasupra și dedesubtul hudelor, alcătuiind astfel rostul. La cele două capete ale brâului, se fac ciucuri, împletindu-se capetele firelor. (Fig. 51).

10. ȚESATURILE

La baza tuturor țesăturilor de azi, variate și amestecate, trebuie să distingem două mari categorii, pe care le putem urmări din cele mai vechi timpuri și care corespund celor mai stricte nevoi ale traiului: a) țesături de lână și b) țesături de cânepă. La acestea se adaugă în ultimul timp țesăturile în care se amestecă și bumbacul împreună cu lâna sau cânepa.

A. Țesături de lână.

De sigur, cea mai veche țesătură de lână este „pănura“ și „țolu“. Ele nu lipsesc din nicio casă, fie ea cât de simplă, sau săracă, căci prezența lor nu indică o notă artistică, ci numai simplul motiv practic al strict necesarului. „Io n'am fete, nu țăs decât țol și pănură pentru bărbați“¹⁾, exprimă aceasta în deajuns.

Chiar și atunci când își fac loc în casă și alte țesături, ca zadii, șurțe, străiți, desagi sau „lepedeie“ (covoare), can-

1) Iara, Veronica Oltean, 55 ani.

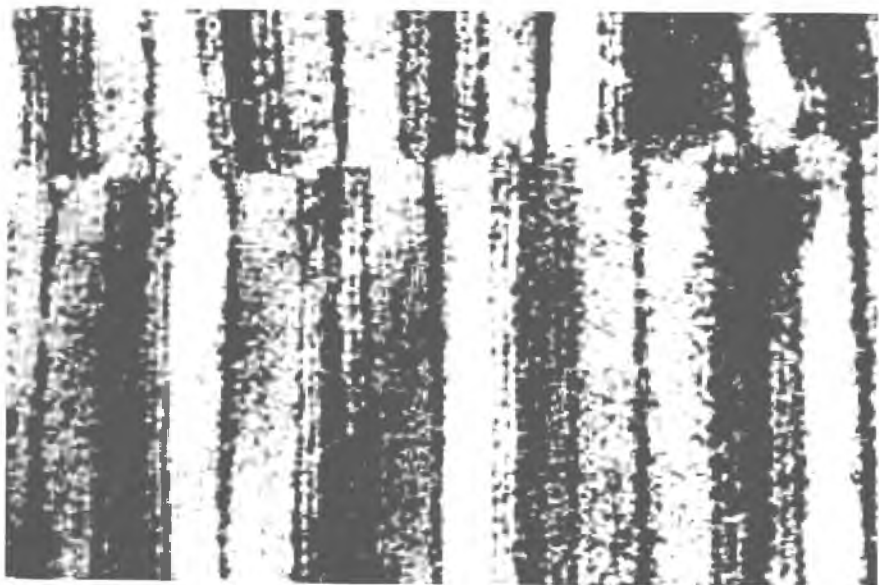

Fig. 54. — „Tot“. Ocoliş.

Fig. 55. — „Lepedeu“. Ocoliş.

titatea cea mai mare de lână este rezervată tot pănurii și țolului. Sunt femei care țes și 60 coți de pănură într'un an, numai pentru nevoile familiei.

„Pănura“ se țese în patru ițe. Firul de urzială trebuie să fie răsucit mai tare, el poate fi tors și cu mașina, dar cel de băteală numai cu mâna și după un sistem special ținând fusul în sus „cu mâna la deal“.

După ce a fost țesută, pănura este dusă la „ștează“ unde se bate cu ciocanele udându-se mereu până se îngroașe și se întărește. Prin acest procedeu intră mult și se scurtează aproape la jumătate. Înainte de a intra la „ștează“ are cca 103 cm și iasă cam 56 cm.

Din pănură se fac cioareci și țundră și alte piese de îmbrăcăminte ce și-au făcut loc în ultimul timp ca: „laibăr“, „uios“, ș. a. Deoarece din pănură se face îmbrăcăminte, ea se mai numește în vorbirea curentă și „haine“.

Pănura de obiele se țese deosebit de cea de cioareci. Ea este mai îngustă și mai subțire. Când se urzește trei jirebii, se scoate cam 35—40 coți. Înainte de a fi dată la ștează este de 25—33 cm, când iasă dela ștează este de 23—29 cm (unele sunt bătute mai tare, altele mai slab). Prin batere cu ciocanul „să învălește, o face mai bună, mai țapănă“¹⁾. Pentru o pereche de obiele sunt necesari patru-cinci coți.

Toalele. Numirea de „țol“ s'a păstrat atât pentru țolul simplu care servește pentru acoperit în timpul nopții, cât și pentru cel cu care se acopere patul în timpul zilei și care este țesut uneori cu multă măiestrie. Acesta din urmă a primit însă o numire recentă de „lepedeu“²⁾, rămânând cu numirea de țol numai acela cu care se acopere în timpul nopții. Uneori ele nu diferă ca țesătură, ci numai prin faptul că sunt făcute dintr'o calitate mai bună de lână sau exprimă o atenție mai mare în orânduirea dungilor sure și albe din care este țesut, iar alteori nicio deosebire față de celelalte țoale decât aceea că este mai nou sau mai puțin uzat. (Fig. 54, 55).

Țoalele pentru acoperit în timpul nopții se țes în patru

1) Sălclua-de-Jos, Bercea Maria, 66 ani.

2) ung. lepedő = cearceaf.

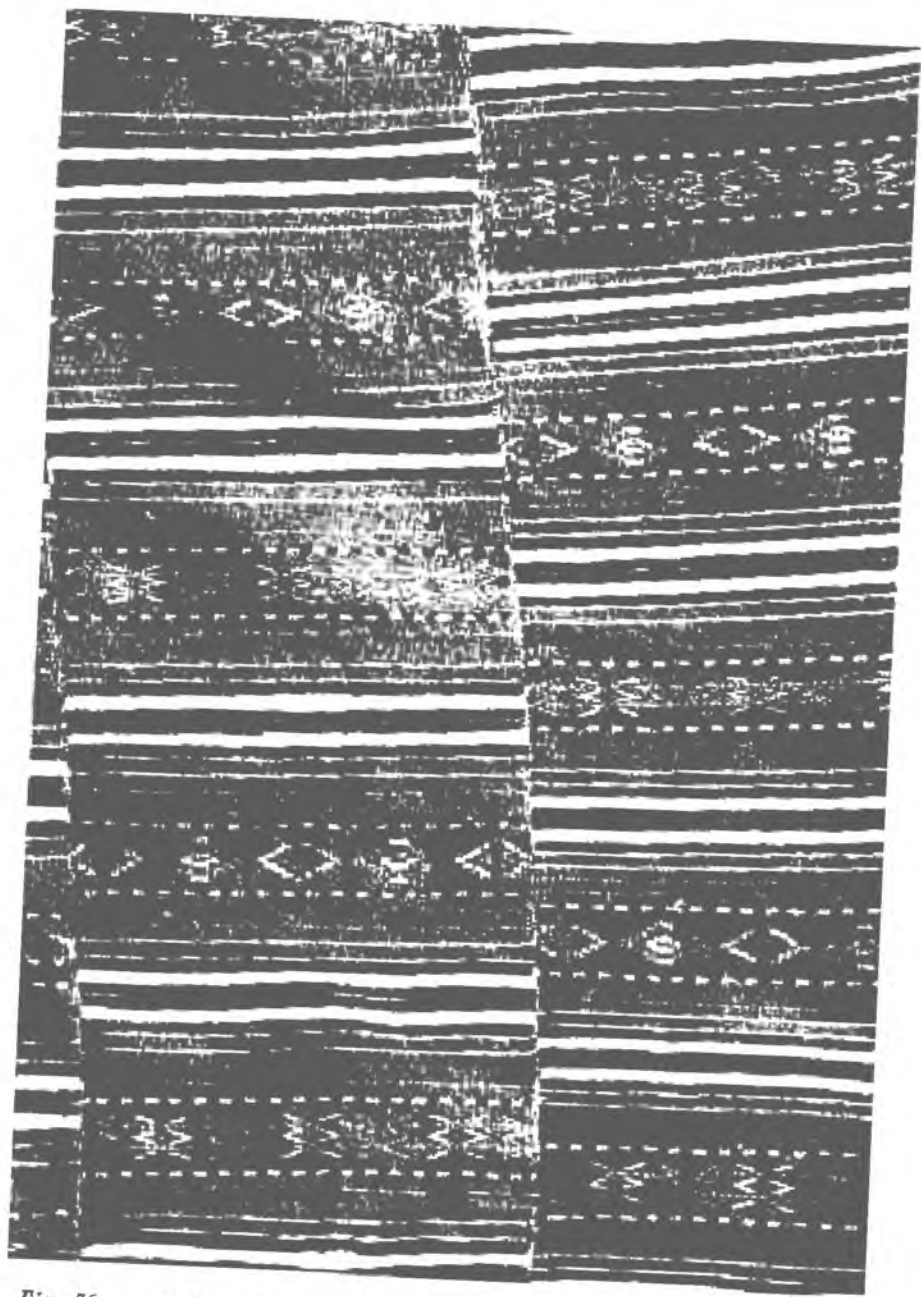

Fig. 56. — „Tol“ vechiu de 50 ani. (Hășdate, Nastasia Neamț, 69 ani).

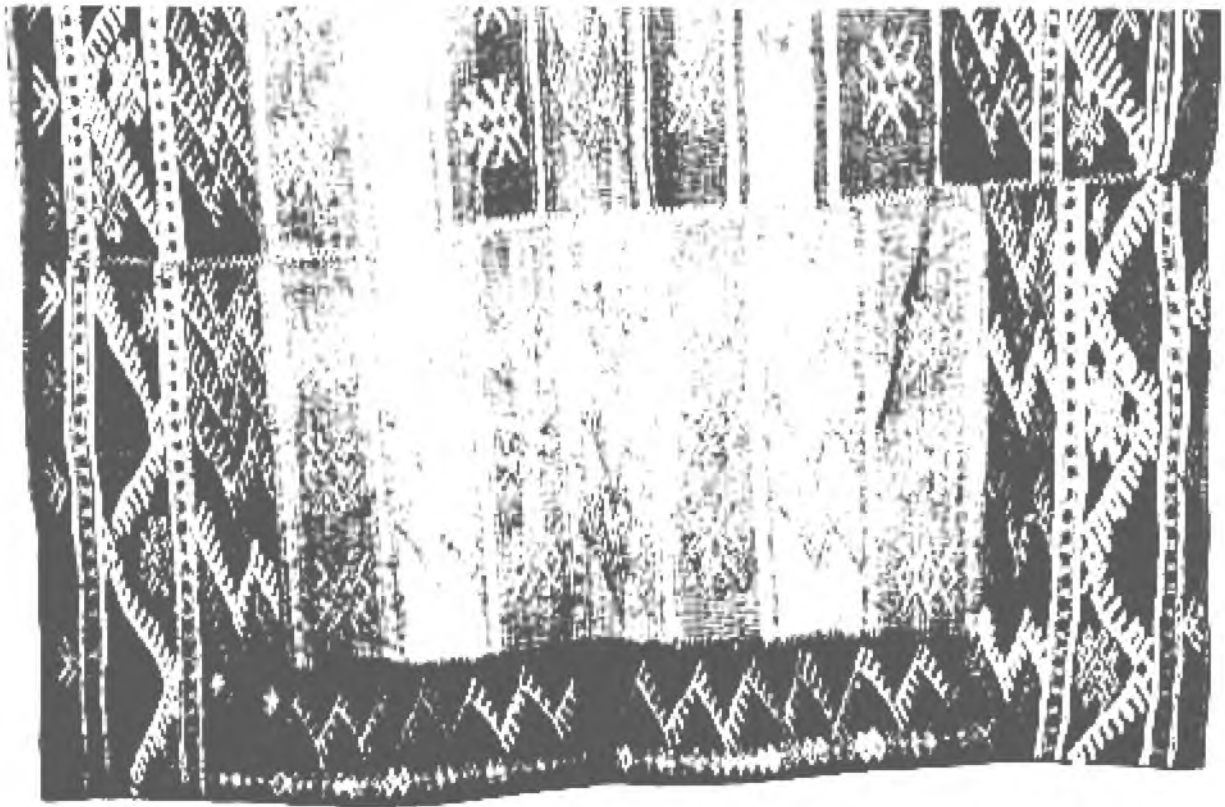

Fig. 57. — „Lepedeu infundat”. Săcel.

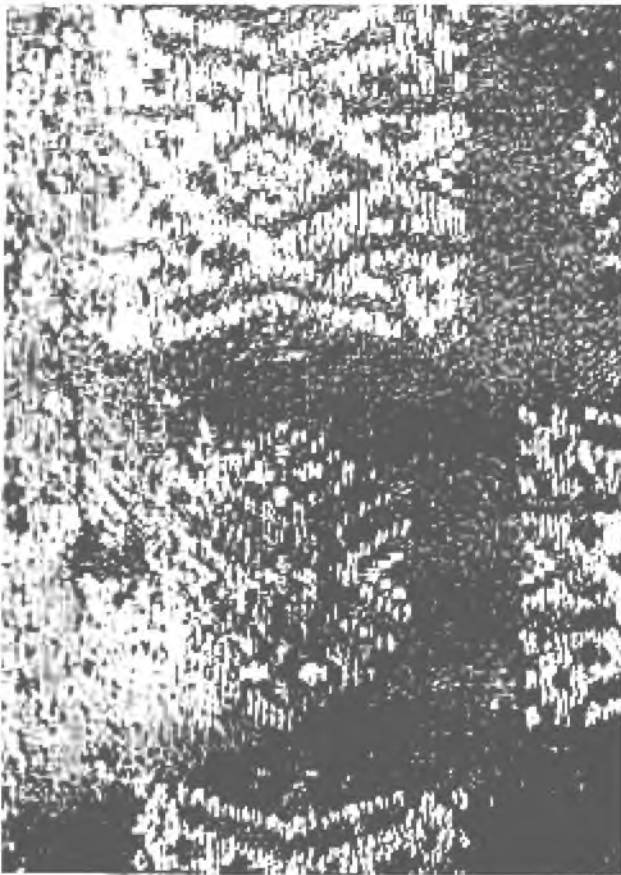

Fig. 58. — „Lepedeu” vechiu. Iara

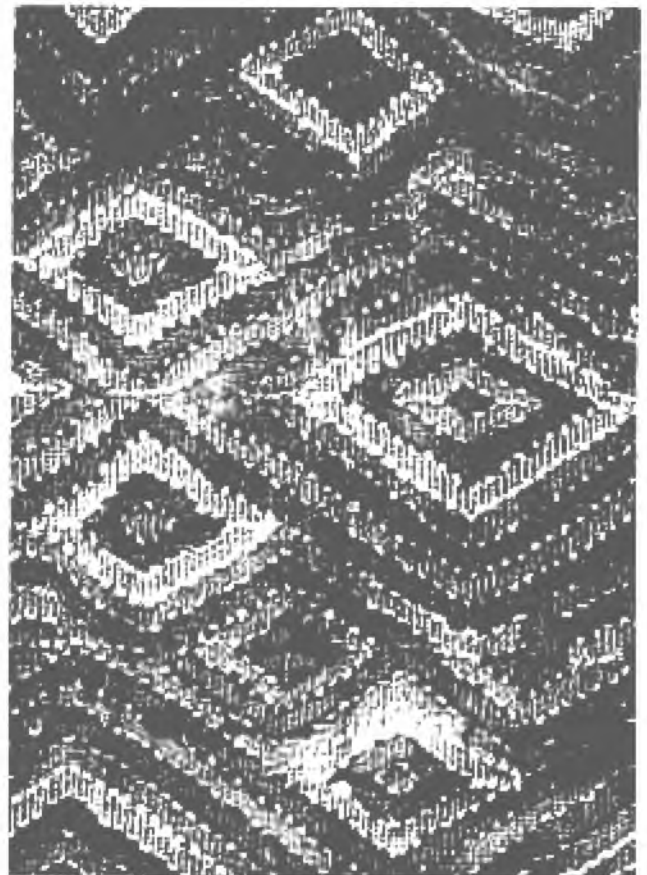

Fig. 59. — „Lepedeu”. Săcel.

ite. De obicei nu se țes în fiecare an. Se pune de țol odată la 2—3 ani și atunci se țes mai multe. Când se urzește pentru un țol trebuiesc 15 coți sau 22—23 fuse, sau 40 „gușe“ de lână, sau un ghem de lână sură și unul albă (într'un ghem intră 17 gușe). Ele sunt vărgate, alternând dungile sure cu cele albe în diferite feluri. (Fig. 54). După ce au fost țesute, țoalele trebuiesc duse la „vâltoare“, unde se îngroașe.

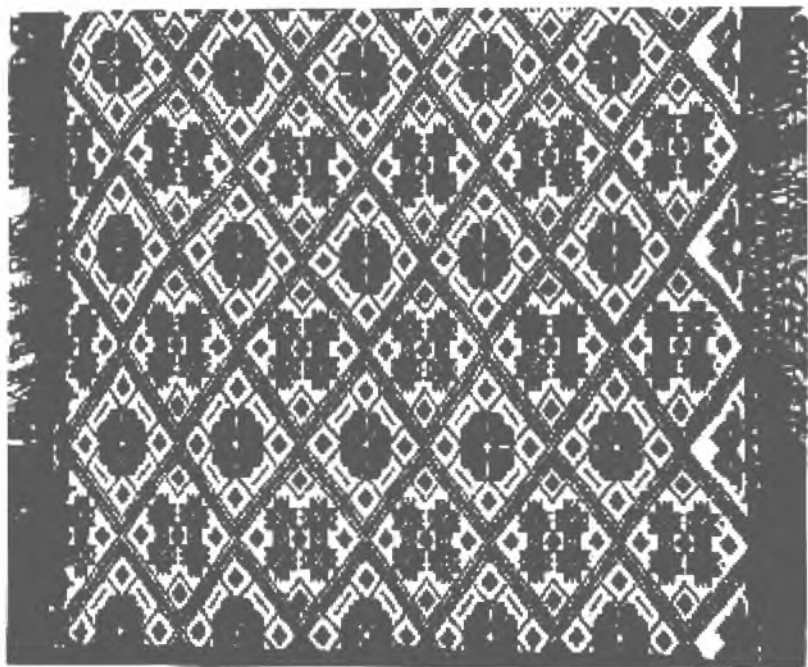

Fig. 60. — „Merindar“ nou.-Săcel.

Țoalele care servesc de podoabă ca acoperitoare de pat, sunt lucrate după două tehnici, una veche, după care nu se mai lucrează astăzi, cu motive „puse cu mâna în războiu ca coadele la zadii“¹⁾, și alta recentă, constând din mai multe ite, care nu a pătruns decât în satele din depresiune și unele de munte ca Muntele Băișorii, Muntele Filii, Hășdate, etc., în directă legătură cu ele. Intr'un țol vechiu de lână intră două-

1) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

trei lăni. Sunt țesute în două ițe, din „tri lați“ având dimensiunile 1,60 m lățime și 2,50 m lungime. Lâna era vopsită în casă, negrul din culori vegetale, iar celelalte cu prafuri cumpărate. (Fig. 56). În unele sate, acolo unde au pătruns și alte modele noi, aceste țoale poartă numele de „lepedeie“, deși ca tehnică și motive reprezintă tot țolul vechi. (Fig. 57, 58). Uneori sunt totuși mai subțiri, iar combinația culorilor indică nota nouă, vie și tare. Țoalele mai noi sunt subțiri, dictate desigur de condițiile actuale, în care predomină cantitatea redusă a lânii. Se numesc „lepedeie“, țesute în 27 ițe, iar tehnica a fost învățată din alte sate de lângă Cluj și Turda, dela „tocaci“ (țesători). Fetele tinere își fac astfel de țoale. Aceste „lepedeie“ sunt fără „forme“.

Tot cu aceste modele noi se lucrează „măsărițe“ și „merindare“. (Fig. 60). Aceste țesături subțiri nu sunt din lână curată. Urzala este din „arnici“, iar băteala din lână subțire. Culorile din care se combină sunt mai mult galben și roșu închis, uneori albastru și verde.

Alte țesături din lână curată, care reprezintă forme foarte vechi sunt „străițile“, „desagii“, „zadiile“ și „șurțele“. Străițile și desagii se fac în ultimul timp mai mult din cânepă. Șurțele nici nu se mai țes de mult timp, fiind înlocuite cu material de cumpărat.

B. Țesături de cânepă

Din cânepă curată se țese numai pânza de îmbrăcăminte, lepedeie, saci, straițe, mai puțin tindeie, perini și măsărițe.

Aceste țesături din cânepă se lucrează în două ițe. Pânza este de diferite calități după destinație. O categorie inferioară este din călți. Din ea se fac „lepedeie“ de pus pe pat. Când se urzește „urzală“ și se bate cu călți, pânza nu este atât de dură și servește la lepedeie, față de masă, saci și uneori la îmbrăcăminte (pantaloni și poale). O calitate superioară se obține urzindu-se fuior, sau un fir de fuior și unul de bumbac, iar băteala din bumbac. Din ea se fac pantaloni, cămăși, poale, lepedeie, straițe și ștergare. Pentru cămăși și poale se țese și bumbac curat numit „jolj“.

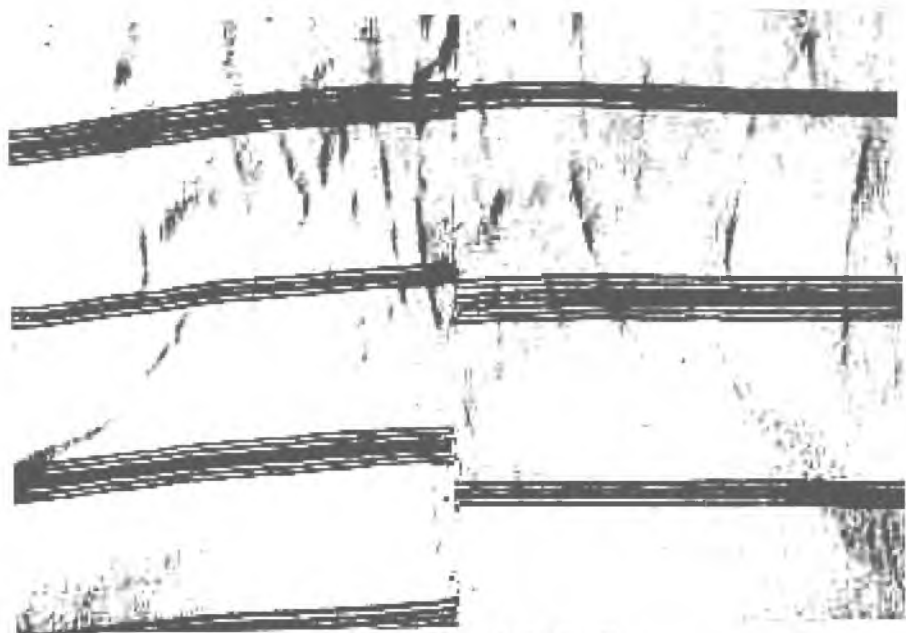

Fig. 61. — „Măsăriță“. Ocoliş.

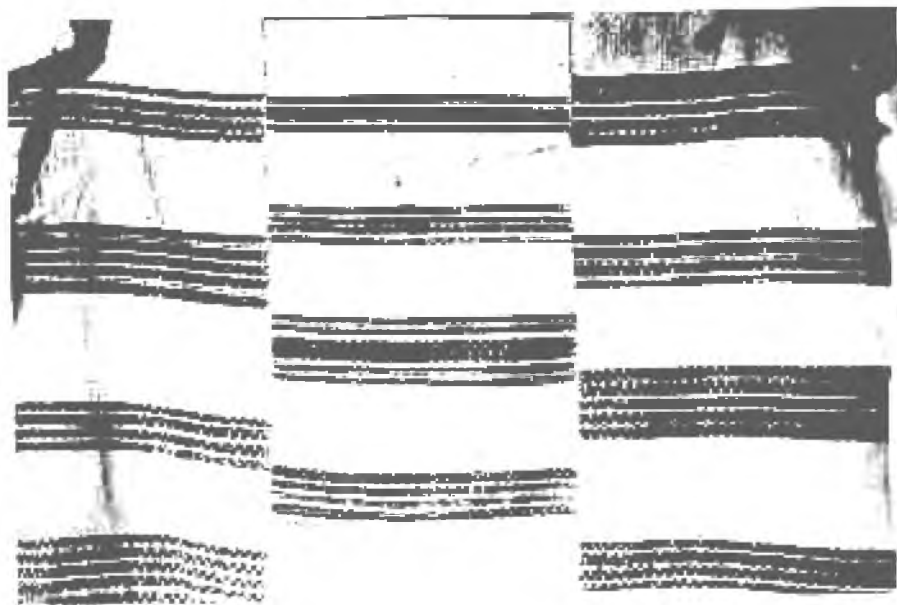

Fig. 62. — „Măsăriță“ veche. Ocoliş.

Pânza pentru fețe de masă se țese cu dungi de bumbac roșu. (Fig. 61, 62). În ultimul timp mai mult albe.

O pânză mai aleasă destinată fețelor de perină, de masă, perdele și tindeie se țese în patru ițe, urzit bumbac și bătut „tort”. Pentru măsurite se inversa: „urzit fuior și arnici în băturoid”, tot în patru ițe, cu dungi roșii, iar pe margini cu „peana bănatului”¹⁾. Fețele de perini se lucrează numai din bumbac, ca tindeiele „tocăcești”, în două ițe până la flori (table) care se țes în patru ițe și apoi în trup iar în două ițe. (Fig. 63). Fețele de perină se aștern pe pat una peste alta, dedesubtul lor având lepedeiele atârinate. (Fig. 64, 65). În tendința de a obține cât mai mult spațiu pentru expunerea țesăturilor lucrate artistic, se obișnuiește în regiunea de dealuri să se pună peste pat un schelet numit „cort la pat”, ca o prelungire în înălțime a patului, pe care atârână o serie întregă de „lepedeie” peste care sunt așezate pernele. (Fig. 64).

Tindeiele se așează pe „culmariu”, care este o față lungă întinsă pe „culmea”, sau „ruda” ce nu lipsește din nicio casă bătrână. (Fig. 63). Pe culmariu se așează uneori și 16 tindeie albe și învrâstate cu roșu și negru. Tindeiele sunt și cu forme, așa cum făceau și la zadii („de pe zadii le-am început”²⁾).

Din cânepă se fac și „funii” de legat vitele sau „streanguri” de legat fânul. Acestea fiind foarte necesare economiei, se păstrează chiar o cantitate însemnată de cânepă destinată lor. Aceasta nu se toarce, ci urmează a fi împletită. Lucrul s’a specializat astfel că în fiecare sat este câte un om care face „streanguri”, „funii” și „zbici”. Se fac „în degete”.

C. Înălbitul pânzei

Pânza din care se face îmbrăcămintea trebuie să fie mai întâi înălbită. Pentru aceasta este udată cu apă și se întinde pe pașiște la soare. În cursul zilei se udă mereu. În acest fel stă la soare două-trei săptămâni până când cânepa aspră de culoare gălbuie se mai albește și înmoaie. Pentru ca să nu o sufle vântul se așează pe margini pietre. (Fig. 66).

1) Săcel, Anuța Șipoș a lui Todor Râmpuțului, 70 ani.

2) Sălcua-de-Sus — Valea Largă, Bichiș Ana 76 ani.

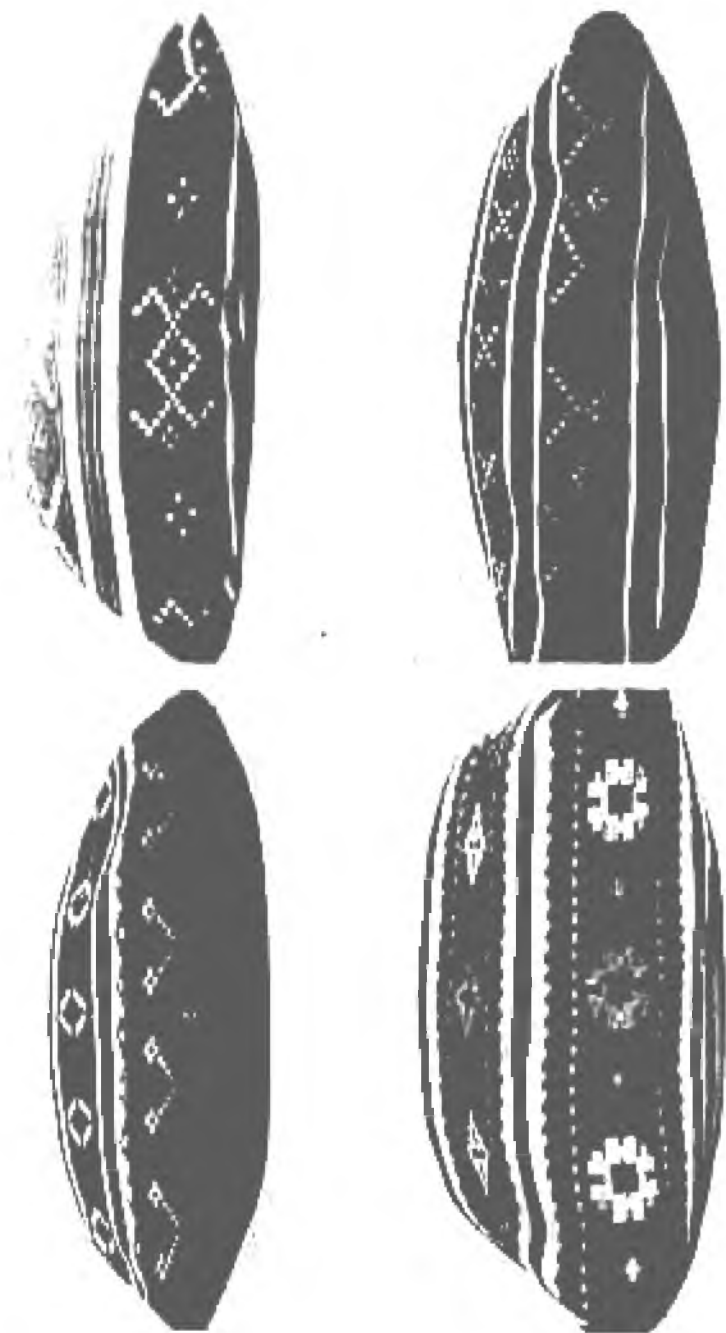

Fig. 63. — Fețe de perină. Ocolitș.

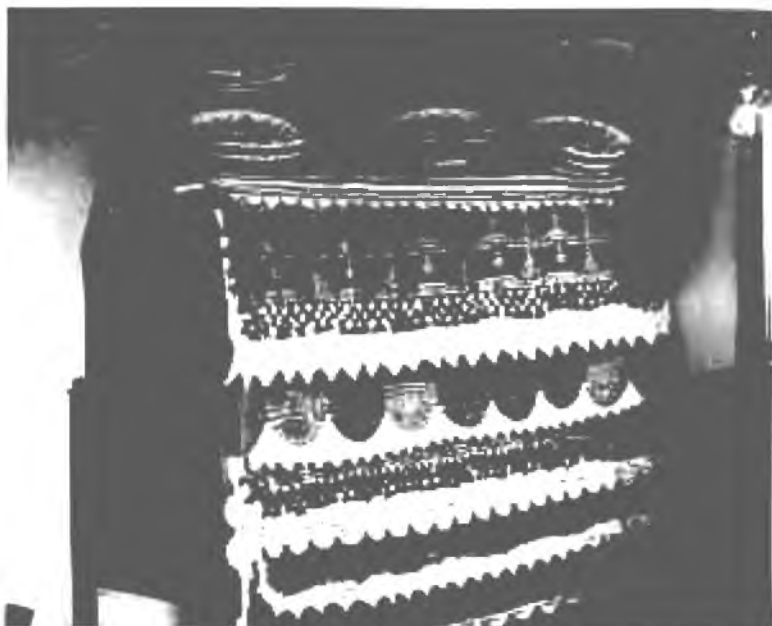

Fig. 64. — Pat cu „cort”. Şchiopi.

Fig. 65. — Pat aşternut. Sălcîua-de-Jos.

Fig. 66. — Înălbitul pânzei. Ocoliș, Sbânca Maria, 13 ani.

11. ȘTEAZA ȘI VĂLTOAREA

Șteaza și vâltoarea sunt instalațiile ce desăvârșesc ultimele operații ale industriei casnice textile. Șteaza îngroașe și îndcășă pânura, iar vâltoarca „învălește” țolul, scoțând părul. Ambele sunt instalații vechi „învățătură veche”¹⁾.

Ele se găsesc numai pe ape de munte, unde apa este „limpede și tare”. Ape mari, ca Arieșul nu sunt bune, numai apa curgătoare mică are puterea necesară. Apele mari sunt tulburi, poartă nămol și strică „hainele”. De aceea ștezele și vâltoarele le vom găsi în regiunea noastră numai la marginea muntelui, de preferință afară din sat „ca să fie ca spiru de tare apa și curată”²⁾.

Ștezele încep să lucreze toamna după Sf. Mărie și durează până iarna târziu. „Șcheaza” se mai numește și „dube”. Întreaga instalație se conduce singură. „Ea de puterea ei îi făcută”³⁾. Apa pune în mișcare „roata” (Fig. 68), care învârte „grindeiu”, iar prin învârtirea grindeiului se pune în mișcare întregul mecanism. Grindeiul are în jurul lui mai mulți dinți de lemn numiți „pene”, care lovesc pe rând în mod alternativ, cele patru „ciocane”, numite și „maie”, sprijinite între doi stâlpi numiți „urși”, ce stau fixați între două grinzi. Ciocanele lovesc într’o „troacă”, tot câte două ciocane într’o „troacă”. Stâlpul care desparte cele două grupuri de ciocane se numește „indrea”. Întreg acest mecanism este făcut numai din lemn. Singur „cepu” și verigile dela capătul care fixează grindeiul, este uncori din fier. Pentru a se evita căldura produsă prin învârtire, un „șușur” de apă vine dela roată și-l udă mereu.

Pânura se împătură și se așează în „troacă”, cca 30—45 coți într’o troacă. Troaca este rotundă și în ea pânura se învârtește mereu prin lovirea repetată a ciocanelor, care la „gură” sunt crestate în formă de trepte, partea dinafară fiind cu zece centimetri mai lungă. În felul acesta pânura este bătută cca 24 ore. „Punem pânura dimineața și umblă șteaza toată ziua și noaptea, până dimineața, când să face zua-i afară”⁴⁾ în

1) Runc, Ionici Todor, 70 ani.

2) Idem.

3) Idem.

4) Idem.

Fig. 67. — Vâltoare în Cheile Runcului.

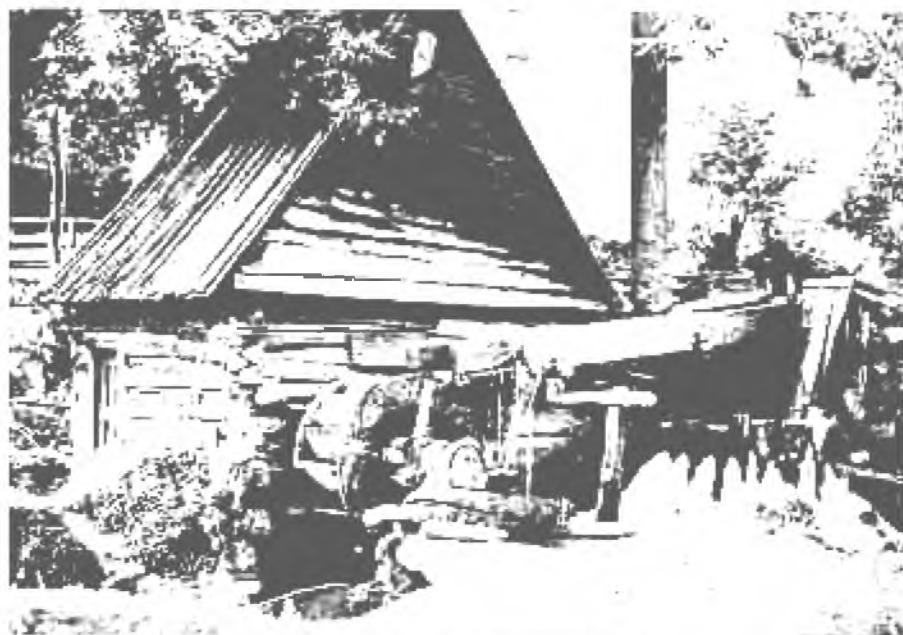

Fig. 68. — Ștează și vâltoare în Bineș

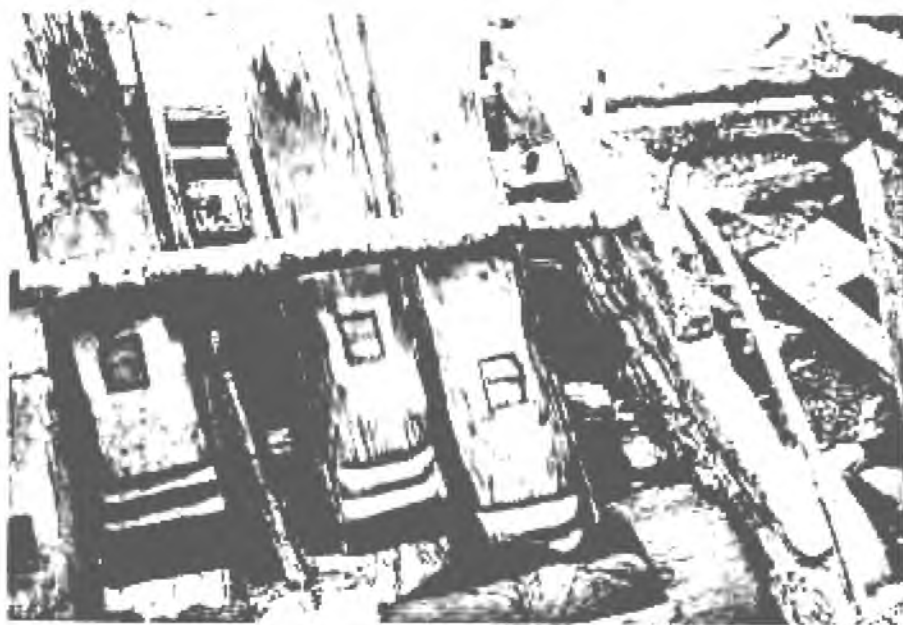

Fig. 69. — Ștează pe Valea Oncăceștilor. Sălciua-de-Jos — Subpiatră.

timpul acesta o „preface“ (o mai potrivește) de vreo trei ori. Tot timpul i se adaugă apă caldă. Prin batere și cu ajutorul apei, ea se îndeasă, strângându-se mereu. Când rămâne de trei palme este gata. Ea se strânge atât în lățime, cât și în lungime. Din cca 70—80 coți rămân 50. Pânza de obiele se bate mai puțin timp.

Acest sistem este uneori simplificat până la rudimentar. (Fig. 69). Se înlătură coada ciocanelor cu urșii și grinzile ce-i fixează și rămân numai cele patru ciocane în poziție aproape orizontală, care sunt ridicați de „fusu“ ștezei ce se învâрте sub ei. Intr'o covată intră aici 70 coți de pănură. Pe margini un „șipot“ udă permanent osia și pănura. Astfel instalația lucrează singură, în aer liber și aproape că nici n'ai observa-o suspendată pe un fir de apă printre stânci, dacă n'ai auzi bătaia ritmică a ciocanelor. Din când în când ștezarul coboară dela casa lui din apropiere, pentru control. Astfel sunt ștezele pe valea Oncăceștilor la Sălciua.

Pentru un cot de pănură se plătește 3 lei, iar pentru obiele 1 leu (anul 1939), iar darea anuală este de 960 lei. Desigur că această plată este mică față de impozitul de 960 lei pe an, pe care îl plătesc ștezarii, calculat în mod greșit după forța apei, neținând seama de randamentul instalației.

La aceste greutăți se adaugă altele. Mecanismul este vechiu, făcut numai din lemn, ori lemnul se uzează ușor și întreprinderea se strică. Dacă în timpul sezonului de lucru, întreprinderea stagnează două-trei zile până se fac reparațiile, paguba este însemnată. Pe de altă parte întreg sistemul este extrem de arhaic și el necesită o grijă deosebită, căci pănura se poate strica ușor și atunci paguba ștezarului se ridică chiar și la câteva mii de lei.

Astăzi sunt puțini oameni care se pricep să mai facă șteze în întregime. Acest mecanism arhaic necesită multă prioeperie, căci dacă nu merge bine, rupe pănura. Cei mai mulți se pricep numai să le repare, păstrându-le astfel ca pe o moștenire a trecutului. De aceea pretutindeni pe văi găsim câte o ștează părăsită sau uneori numai amintirea ei.

Astăzi ele se găsesc încă într'un număr destul de mare pe anumite văi, cele mai multe pe valea Ocolişului (Runc) 4

III.

P O R T U L F E M E I E S C

1. INTRODUCERE

Înainte de a prezenta portul regiunii de care ne ocupăm, se impun câteva considerații generale.

Ce însemnează port? Portul se prezintă sub un îndoit aspect. În primul rând însemnează *îmbrăcăminte* și în al doilea rând *podoabă*. Ca îmbrăcăminte este o formă de adaptare la mediu, născută din nevoia de a apăra corpul. Ca podoabă este o expresie a felului în care poporul a știut să rezolve această problemă.

Utilul și esteticul sunt deci cele două scopuri ale portului. Utilul produce mai puține diferențieri. În schimb esteticul datorită factorilor sociali (opinie publică, modă, clase sociale, fală, prestigiu social) produce infinite variații. Și nu numai atât, dar acestea au uneori o importanță enormă. Portul femeiesc este expus mai mult acestor variații decât cel bărbătesc, datorită cochetăriei feminine, care în tinerețe este și mai evidentă datorită eroticii pronunțate (nevoia de exhibiție). Dar nici portul bărbătesc nu este lipsit de o vizibilă cochetărie. Bărbați sau femei sunt deopotrivă victimele modei. Dorința de a apărea mai frumoși în proprii lor ochi sau de a scoate în evidență superioritatea față de alții, este general umană.

Lăsând la o parte aceste variații de amănunt și privind portul în ansamblul lui, ca o expresie colectivă, el are un caracter viu, și își duce vicața sa proprie. Chiar și numai o singură piesă de port urmărită și studiată în timp și spațiu, prinde graiu: apare, se dezvoltă și apoi își încheie vicața ireversibilă.

2. DESCRIEREA SUMARĂ A PORTULUI FEMEIESC

Portul de care ne ocupăm constituie astăzi unul din cele mai caracteristice porturi populare românești. El este încă bine păstrat într'un grup de sate mai izolate: Ocoliș, Runc, Ocolişel, Poșaga-de-Jos, Poșaga-de-Sus, Lunca, Sălciua-de-Jos și Sălciua-de-Sus. S'a purtat însă în toate satele din regiunea cercetată de noi, fiind reprezentat și astăzi, sporadic, prin unele piese care au supraviețuit. În trecut a avut o întinsă arie de răspândire cuprinzând — cu mici variante — regiunea centrală a Transilvaniei, dela Muntele Mare din Vest, Muntele Bedeleu în Sud și până la poalele Munților Rodnei și regiunea superioară a Mureșului, în Nord și Est.

Ceea ce formează caracteristica acestui port sunt câteva note particulare care surprind și încântă dela prima vedere. Ele se completează armonios.

Un păr mai mult de culoare închisă, împletit în două „cosițe“, întărite și îngroșate cu păr artificial, înconjoară urechile și se încolăcesc spre ceafă. Năframa neagră legată ușor pe frunte întregește acest ansamblu al capului caracteristic unei neveste. Iar alături de ele întâlnim fetițele cu „chica“ lăsată ușor pe tâmpla dreaptă și stârșind în „coada“ de pe spate, sau surprinzătoarea „murună“ ce le înconjoară maiestos toată fruntea. Și peste tot fetele mari apar cu pletele pe tâmple, pururi neacoperite, ca pentru o zi de primăvară.

Specificul portului apare prin două note fundamentale: forma și culoarea. Ceea ce surprinde dela distanță este „zadia“ roșie proiectată pe fondul întreg alb al „cămășii“ și „poalelor“. În roșul viu și deschis al zadiei, aproape un roșu gălbui, cele patru-cinci dungi transversale, cu înguste motive colorate, sunt mai mult pentru a întrerupe câmpul uniform al roșului decât pentru a-i slăbi predominarea. Prinsă ușor de mijloc, zadia atârnă în spate contrastând cu „șurțul“ negru, încrețit, din față. Sunt încinse atât de ușor peste poalele încrețite, iar pe deasupra cu o „frâmbie“ îngustă, încât nimic nu pare artificial sau dur în acest port produs al industriei casnice textile. Legănate ușor pe șolduri par a accentua și mai mult mersul ritmic al unui pas ce urcă și coboară mereu între munte

și vale. Cămașa se distinge prin „ciupag“, cusătura caracteristică ce acopere pieptul femeii. Mânețile sunt largi, încrețite în dreptul cotului, și cu fodorul mare. Culorile cusăturilor oscilează între roșu și negru. Această „cămașe cu ciupag“, pe cale de dispariție, își discută locul cu alt tip de cămașe „cu cheițe“. Cămașa rămâne albă având doar cusăturile de culoare gălbuie deschisă ale cheițelor și gulerului. Pentru vreme rece piesele obișnuite sunt „pieptarul“ și „cojocul“, sau „țundra“ și „frișcăul“ din pânură. În trecut s'a purtat și „gluga“.

Ansamblul se completează prin încălțăminte arhaică a „cioarecilor“ și „opincilor“.

În afară de acest port care constituie tipul de port local, în regiune se găsesc și forme de amestec. Pentru o cât mai reală prezentare a evoluției și în special pentru a putea distinge ceea ce este specific portului arhaic local de ceea ce este de împrumut, ne-am ocupat cu toate formele aflate în regiune.

3. GĂTEALA CAPULUI

Felul în care se poartă părul, cu întregul complex de găteală a capului, constituie una din caracteristicile cele mai evidente, atât ale unei regiuni, cât și ale diferitelor clase de vârstă: copilărie, tinerețe și maturitate, a stării civile, iar uneori chiar și a stării sociale.

Fiind considerat drept o podoabă naturală a omului, mai ales a femeii, părul se bucură de o specială atenție chiar din fragedă copilărie, devenind o preocupare de seamă pentru fete și neveste. Îngrijirea părului nu este neglijată nici chiar la bătrânețe, și precum orice bătrână își păstrează aproape cu evlavie portul cu care a umblat toată viața, tot așa nu va consimți pentru nimic în lume să-și schimbe felul de găteală a capului. Același conservatism se constată și la bărbați. Atât de mare este această considerație, încât în timpul revoluției din 1848, când Ungurii au tăiat în bătaie de joc chica unui bătrân, faptul a fost considerat ca cea mai mare injurie ce i se putea aduce.

În cadrul acestui capitol ne vom mărgini la studiul gătelii capului la femei, așa cum o găsim la diferite faze ale

vieții: copilărie, fete mari și neveste. Vom vedea că găteala capului constă dintr'un complex de procedee în legătură cu îngrijirea părului și o serie întreagă de piese, unele principale, altele secundare, prin care se produc diferențierile specifice după vârstă, stare socială și regiuni.

A. Purtatul părului

În regiunea cercetată de noi se pot distinge în general trei feluri de a se purta părul, caracteristice vârstei și stării civile.

- 1) Fetițele cu „chică“, „cioc“ și „murună“;
- 2) Fetele mari cu „coadă“;
- 3) Nevestele cu „cosițe“, „cobelci“ sau „corcomani“ și „bubui“.

Pieptănul propriu zis al părului are în primul rând un scop igienic și numai în al doilea rând unul estetic. De aceea în primul sens nu prezintă nicio diferențiere.

Pieptănatul se face cu două feluri de „cheptini“, unul cu dinții mai mari și rari, numit „descâlcitor“, altul cu dinții mai mici și deși numit „lușiitor“ (luciitor). Pieptenul se cumpără dela târguri (Iara și Sălciua). El este din os. Într'o parte are dinții mari și rari care sunt pentru descâlcit, iar în cealaltă parte dinții mici și deși, care formează luciitorul. În Munții Apuseni nu se spune niciodată mă piaptăn, ci mă „periu“ sau mă „perie“. „Mă descâlcie cu un descâlcitor cu dinții mari, apoi cu un lușiitor cu dinții mici, dă pă păr de lușie“, spune o fetiță de cinci ani¹⁾. Părul nu se descâlcie dacă nu-l speli cu leșie²⁾. Pe lângă leșie se întrebuințează și săpunul. După spălat îl descâlcie și apoi îl „lușie“. Prin faptul că părul este udat înainte de a fi periat, sau chiar spălat cu leșie, el capătă un luciu deosebit, iar firele o mai mare netezime și regularitate. Acest luciu este o condiție esențială a frumuseții părului: „la noi cine-i lușiu îi frumos“³⁾. De

1) Lunca. Ileana Miclea, 5 ani.

2) Apă fiartă cu cenușe (de gorun nu-i bună). După ce a ftert se trage oala de-o parte și i se adaugă apă rece ca să se așeze cenușa și să se poată scurge apa limpede.

3) Ocolîș, Frăsina Muntean, 53 ani.

altfel la baza acestui gust stă și un motiv practic. „Nu ne putem împleti cu el uscat, îl udăm cu apă“, spun nevestele când își împletesc cosițele, iar mai de mult babele se „lau“¹⁾.

Părul la fetițe.

Chiar dela trei-patru ani părul începe a fi strâns în frunte și adunat în așa fel ca să nu atârne pe față. Până la această vârstă părul este lăsat liber și numai din când în când se mai reteză câte puțin. Pieptănatul părului începe a deveni o

preocupare de îndată ce fetița se apropie de vremea școlii. La această vârstă, părul fiind încă foarte scurt și rar, abia permite câteva răsucituri sau împletituri cu ajutorul unui șiret, cu care se leagă drept în mijlocul frunții, formându-se astfel un mic corn încolăcit, numit „cioc“. (Fig. 72).

Fig. 72. — Pieptănătură cu „cioc“,
Ocoliș, Țerșea Ileana, 4 ani.

Când părul a crescut atât cât să permită împletirea unor codițe, se oferă mai multe și variate feluri de a pieptăna părul auriu al fetițelor. Pieptănatul este totuși o operație grea, atât pentru cea care-l face — mamă sau soră — care descâlcie cu greu firele firave, cât și pentru cea care-l su-

portă. De altfel pieptănatul nu se face în fiecare zi, ci numai la două-trei zile, uneori numai odată pe săptămână, de obicei duminica dimineața, înainte de-a merge la biserică. Aceasta, bine înțeles, cât timp fetița stă mai mult acasă și nu prea este vreme de ea, căci după ce a început să meargă la școală, trebuie să fie pieptănată în fiecare zi.

1) Ocoliș, Valeria Răduț, 32 ani.

Pentru ca pieptănatul să se facă cu ușurință, se împarte mai întâi părul în două, printr'o cărare care trece dela o ureche la cealaltă. O parte este pieptănată în față peste frunte, iar cealaltă spre spate. Când firele sunt perfect netezite și

Fig. 73. — Orăști, Oara Cătălina,
4 ani.

Fig. 74. — Pieptenătură cu „chică”
(„cioc”).

uniforme, se formează două plete pe de lături, prin care se prinde părul mic din marginea frunții. Pletele pot fi sau împletite în trei, sau numai răsucite, după cum este de bogat părul. Ele se numesc „cordițe” (Ocoliş), „chici” (Lunca) sau „sucitură” (Orăști). Acestea sunt aduse dela tâmple spre mijlocul frunții, iar părul dela extremitatea lor, împreună cu restul părului ce vine din creștetul capului, este împărțit în trei șuvițe și împletit într'o singură pleată numită „chică” (Ocoliş), „cioc” (Belioara și Orăști) sau „murună” (Lunca). (Fig. 73, 74). De pe la jumătatea „chiciei” se pune „primă” roșie.

Uneori prima se pune chiar de sus. Se împletesc trei prime în cele trei şuvițe, iar uneori se pun chiar două rânduri de prime, pentru ca să stea părul mai bine. La capăt prima se înnoadă. Această chică înconjoară fața spre spate, trecând pe după ureche, unde se întâlnește cu altă cordiță împletită în felul celor din față. Una la fel se găsește și în partea stângă, începută tot după ureche. Cordița dreaptă, din spate, se trece prin „chică” pentru ca să împiedece astfel alunecarea „chicii”

Fig. 75.—Pieptenătură cu „murună”.
Ocoliș, Tudor Maria, 5 ani.

pe ochi. Când părul este puțin și firav, cordițele din spate lipsesc. La fel poate lipsi una sau amândouă din față. Cele două cordițe din spate — atunci când ele există — chica și tot restul părului din spate, sunt împletite într’o singură „coadă”. La mijlocul pletei se adaugă „șiretul dela coadă”, prin care s’a trecut o scoică „diocu”, pusă cu scopul de a alunga deochiatul. Uneori acest semn se pune în „chică” (sau în „coadă” sau în „chică”) și poate fi întovărășit de o „pitulă de cinci bănuți”. Coadă se sfârșește cu prime. Această costiță împletită pe tâmpla dreaptă se întâlnește și în Hunedoara¹⁾.

O variantă se obține prin împletirea părului în formă de cunună în jurul frunții, numită „murună”. Și aceasta se termină cu o coadă ce atârnă pe spate. (Fig. 75).

Părul la fetele mari.

Dela vârsta de 10—12 ani și tot timpul până când se mărită, fetele își poartă părul adunat într’o „coadă” ce atârnă

1) Cf. T. Papahagi, *Images d’Ethnographie roumaine*, București, 1928—30. vol. II. Pl. 14—15.

pe spate. Acum, părul începe a fi mândria fetelor și totodată simbolul fecioriei. Dar un păr bogat nu este totdeauna ușor de împletit. El reclamă multă răbdare și îndemânare.

Deși în general, se poate spune că fetele își poartă părul împletit într'o coadă, și aici iau naștere diferite forme și variante.

Dela început se remarcă o totală deosebire între felul de a purta părul la această vârstă și între cel descris până acum. Impărțirea părului nu se mai face prin cărarea dela o ureche la alta, ci „la mijloc“, ceea ce însemnează dela frunte spre ceafă, separând astfel părul în două părți, în dreapta și în stânga. Cărarea se alege cu ajutorul unui fus.

Cea mai simplă împletitură este „coada“ ce pornește din ceafă, împletită în trei șuvițe, ce se alege dela rădăcina părului. În acest caz sau se menține cărarea în frunte, sau se netezesc firele drept spre spate fixându-se cu un piepten spre ceafă. Aceasta din urmă este o notă recentă.

Când părul este prea bogat și nu poate fi cuprins chiar dela rădăcină într'o singură coadă, se fac două plete mici, începute dela urechi, care se numesc „dupei“ (sing. dupelu), (Muntele Băișorii și Agriș). Ele se pot asemăna cu „cordițele“ pe care le-am văzut la fetițe. Acest fel de a împleti părul, constituie de fapt o trecere dela fetițe la fete. Cei doi „dupei“ ajungând la ceafă, se continuă cu două „coade“, care se unesc pe la mijlocul spatelui într'una singură. În acest fel este împletit părul fetițelor la vârsta de 10—12 ani și uneori chiar sub 10 ani, atunci când permite părul. Uneori când părul este bogat, coada este împletită în patru.

Dar un păr frumos nu se reduce numai la o simplă coadă. Măiestria cu care se împletește părul este neîntrecută de astădată. După ce s'a ales cu fusul o perfectă cărare la mijloc, se începe chiar din frunte, de lângă cărare, o „răsucitură“ a șuvițelor care coboară ușor pe tâmpile. Cam în dreptul urechilor șuvițele încep a fi împletite. Cele două plete, numite „chice“ (Orăști) sau „coșerci“ (sing. „coșarcă“), (Belioara), înconjoară ca o cunună părul în spate, formând un triunghi cu cât mai alungit pe spate. (Fig. 77, 78). Pe la mijlocul spatelui „coșercile“ laterale se unesc, formând o singură „coadă“ în

Fig. 76. — Ocoliş, Parasciva Colda, 19 ani.

Fig. 77. — Ocoliș, Ileana Chirică, 17 ani.

Fig. 78. — Ocoliș, Ileana Chirică, 17 ani.

Fig. 79. — Ocoliș, Muntean Paladia, 14 ani (dr.),
Șerban Iuliana, 12 ani. Sbânca Victoria, 17 ani.

Fig. 80. — Ocoliș, Borșotă Ileana, 18 ani.

capătul căreia se împletește un „șinor“ și se atârna „prime“ (panglici). Pentru ca pleata să nu se miște în mers, capătul ei este trecut pe sub brâu, lăsând să atârne primele libere peste zădie. (Fig. 79). Când fata are și pieptarul peste cămașe, coada este totdeauna sub pieptar. (Fig. 80).

De sigur că prima condiție a acestei împletituri este un păr frumos și o față frumoasă. Și atunci această împletitură este o adevărată podoabă, ce pune în relief nu numai frumusețea părului, ci și a feței. Ovalul prelung pe care îl realizează părul ce coboară ușor pe tâmple, acoperind o parte din frunte, împreună cu cununa pletelor ce se profilează din spate, întregind astfel un cadru perfect al capului, accentuează nota de armonie cu liniile drepte și ușor ovale ale feței. (Fig. 76).

Acest fel de a purta părul nu are astăzi o răspândire prea mare. Se întâlnește numai în satele de munte (Ocoliș, Runc, Poșaga). În regiunea de dealuri fetele se rezumă la „coada“ ce atârna pe spate, la care i-au adăugat însă un element nou: pieptenul și au suprimat cărarea. O bătrână remarcă singură că fetele se purtau mai demult „cu cărare și cu coadă pe spate, nu cu piepteni și cu părul peste cap“¹⁾.

Părul la neveste.

O față începe să-și poarte părul într-o coadă pe spate, de îndată ce este mai mărișoară și când părul i-a crescut atât cât să poată atârna pe spate până la brâu. Momentul decisiv care va mai schimba odată purtatul părului, nu se leagă nici de vârstă și nici de păr, ci de evenimentul cel mai important din viața unei fete: căsătoria. Schimbarea „coadei“ în „cosițele“ caracteristice femeilor, se face chiar în timpul nunții, după întoarcerea dela biserică, „când îi fac cosițele, o fac nevastă“. Împletitul îl face numai nănașa. Din acest moment, nevasta își poartă părul împletit în două „cosițe“ și-l va purta așa toată viața.

Dintre toate felurile de a purta cosițele, de sigur cel mai important este cel care se păstrează astăzi numai în regiunea muntoasă dela Ocoliș, Poșaga și Sălciua. El pare a fi de origini foarte străvechi.

1) Hășdate, Neamj Nastasia, 69 ani.

Fig. 21. — Rufous Kestrel. (2) — 11. 21.

În regiunea de dealuri din marginea răsăriteană a sâmburelui muntos, dela o linie nord-sudică ce ar trece prin satele: Hășdate, Săcel, Băișoara, Cacova Ierii și Făgetul Ierii, cuprinzând toate satele din depresiune, cosițele femeilor nu se mai încolăcesc pe lângă urechi, ci se prind pe cap cu două forme ce caracterizează două lumi: una veche și alta nouă. (Fig. 86).

- 1) cu „corcomani”, „cobelci” sau „colbeci”, („coarne”);
- 2) cu „bubui”.

Forma veche de a purta părul este cu „corcomani” sau „cobelci”, ambii numiți și „coarne”. Numirea diferă. Felul de a purta părul este însă aproape același.

Forma care a luat locul „corcomanilor” sau „cobelcilor”, este cu „bubui”, ceea ce însemnează conciu orășenesc, cu două cosițe puse pe cap „tot așa roată ca unguroaiele”¹⁾. Această formă a cucerit în unele sate întreg terenul, în altele însă se găsește numai la femeile tinere și „numai la unele care-s mai făloase”. Femeile bătrâne, singurele reprezentante ale colbecilor în puține sate, privesc cu mult dispreț conciu, căci mai demult aveau toate nevestele „colbeci aicea pă cap, nu conciu ca acum”²⁾.

„Colbecii” se fac din două plete, numite „cosițe” (Iara), „coade” (Filea) sau „chici” (Cacova Ierii), ce se împletesc deasupra urechilor și se leagă la spate, puțin mai jos de vârful capului, într’o formă lunguiață. Pentru a se fixa cele două capete, de-a-lungul cărora se vor încolăci cosițele, se face la rădăcina fiecărei cosițe câte un laț prin care se trece capătul cosiței. Se stabilesc astfel două puncte fixe în jurul cărora se înfășoară cosițele, iar la urmă, forma încolăcită realizată, se întărește cu „șinorul” dela capetele cosițelor. Unele fac colbecii mai sus, altele mai jos. Colbecii sunt însă de obicei mai jos, mai pe ceafă. „Corcomanii” se deosebesc de „colbeci” prin aceea că au două rânduri de cosițe, două mai mari împletite din părul dela ceafă, iar două mai mici din părul din față, formând împreună așa zisele „coarne” așezate în creștetul capului. (Fig. 85). „Corcomanii” se mai păstrează

1) Lita Românească, Ana Ilea, 67 ani, orig. din Hășdate.

2) Șchlopi, Lina Bologna, 86 ani.

până azi în satele Valea Vadului, Cacova Ierii, Făgetul Ierii și Măgura Ierii. Dar și aci nu se mai găsesc decât la bătrâne. În trecut îi purtau toate nevestele. La femei tinere se mai găsesc astăzi numai la cele din Valea Vadului.

Fig. 85. — Corcomani. Făgetul Ierii. Floare Lungă, 85 ani.

În toate celelalte sate se întâlnesc „cobelcii“ sau „colbecii“, prin care se înțelege același sistem variind doar pronunțarea. Ei se găsesc în puține sate la toate femeile. (Băișoara, Șutu, Muntele Filii). De obicei îi poartă numai femeile bătrâne (Șchiopi, Filea de Sus, Săcel) și unele tinere (Hășdate). În câteva sate nu-i mai poartă nimeni (Filea de Jos, Lita).

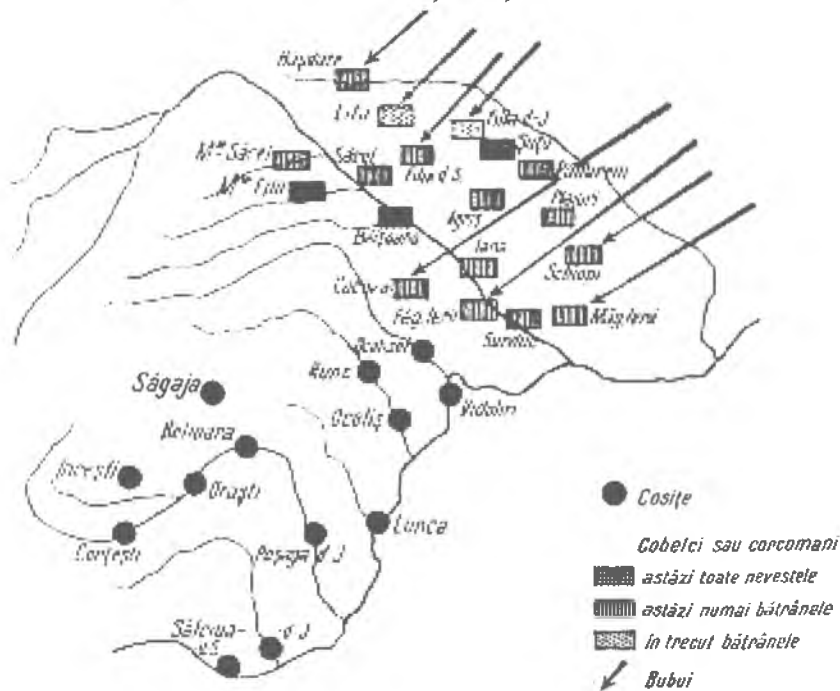

Fig. 86. — Purtatul părului la neveste.

Acești „corcomani” sau „cobelci” numiți în general „coarne”, pare să fi avut proporții mai mari într'un trecut îndepărtat. Poveștile bătrânilor ne transmit o imagine interesantă: „niște coarne din zdrențe și păr pe care sara le luau jos”¹⁾. Alte amănunte ce privesc capitolul următor al gătelii capului ne vor îngădui pe deplin asemănarea pe care o anticipăm aici cu propoadele caracteristice din regiunea Sibiului și a Făgărașului²⁾. De asemenea din nou se evidențiază elemente comune cu regiunea Hunedoarei unde și acum peste aceste „coarne” numite „conci” se pune o „ceapță”³⁾. Vom vedea în capitolul următor al pieselor de gătit că acest termen apare și în regiunea noastră ca o piesă dispărută.

B. Piesele

Toate operațiile pe care le-am examinat până acum în legătură cu purtatul părului oricât ar fi de variate și bogate, constituiesc de sigur un aspect esențial, dar nu singurul în legătură cu găteala capului. Se adaugă o serie întregă de piese și podoabe care fac parte integrantă din găteala capului. Intre piese locul principal îl ocupă năframa. Ea variază doar ca formă de îmbrobodeală, cu mici deosebiri de mărime, culoare și calitate, păstrând însă pe linia descrisă până acum, demarcația între satele ascunse în văi sau pe culmile muntelui și cele situate în marginea răsăriteană a regiunii noastre.

Cu toată nota ei generală, năframa constituie totuși o caracteristică bine definită a stării civile. Indiferent de forma ei, chiar dacă se poartă uneori în copilărie, sau foarte rar de fete, este însă o piesă care s'ar putea spune că este proprie nevestei. Mai mult chiar, unei neveste nici nu i se îngăduie să iasă fără năframă. Năframa reprezintă astfel un simbol moral de viață. În cadrul acestor condiții generale putem distinge două forme caracteristice ale năframii după regiuni.

1) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

2) Vezi supra p. 107 n. 2.

3) Cf. T. Papahagi, *Image d'Ethnographie roumaine*, București, 1928-30, vol. I. Pl. 24 a, 28 a. b., 29 a.

În partea apuseană muntoasă, năframa este mare, neagră de „păr“¹⁾ și cu motive florale colorate pe margini urmate de ciucuri. Ea se cumpără dela târguri (Sălciua, Iara și Turda). Mai demult era singura piesă de îmbrăcăminte care se cumpăra dela oraș.

Privită în ansamblul ei, năframa are mai multe funcțiuni bine definite.

Estetică. Vine să întregască o bogată găteală a capului și atunci este legată cu măiestrie deasupra frunții și înnodată la ceafă lăsând să atârne pe spate cele două capete cât mai lungi. Cosițele rămân astfel vizibile ca doi cercei uriași. (Fig. 89).

Practică. Corespunde nevoii de apărare contra frigului sau căldurii și atunci nu are nicio semnificație estetică sau de stare civilă. În acest caz se poate reduce ca proporție și calitate la o simplă năframă mică, cu care se înfășoară capul legându-se fie la spate, fie înainte. Culoarea variază fiind albe, negre, uneori cu pui albi sau roșii și „mnierâi“ (albastru spre violet). Mai demult „bătrânele purtau năfrâmi negre'n pânză și cu pene albe“²⁾.

Morală. Este un semn de pioasă și reținută atitudine exprimată față de biserică și atunci năframa se leagă înainte înfășurându-se în jurul gâtului pentru a se înnodea tot la spate. Ea nu este lipsită nici acum de un pronunțat simț estetic, fiind înfășurată cât mai ușor ca o adevărată podoabă în jurul capului. Din cadrul acesta bogat, negru, fața se profilează cu atât mai armonios. La această notă nu renunță nici chiar femeile bătrâne, (Fig. 90, 91) și este cu atât mai caracteristică femeilor tinere.

Socială. Este un semn distinctiv și cel mai evident de stare civilă al unei femei. Prin ea se exteriorizează diferite situații sociale de stare economică sau vârstă. Năframa unei femei bogate se va deosebi totdeauna de cea a unei femei de rând. La fel putem distinge deosebiri în legătură cu vârsta.

Se pare că dintre toate aceste funcțiuni variate, cea practică primează. În acest caz năframa încetează de a mai fi o

1) Firele lungi de lână. Vezi supra p. 44.

2) Fîlea-de-Sus, Popa Todorică, 80 ani.

Fig. 87. — Ocoliş, Iléana Buşnea, 25 ani.

Fig. 88. — Ocoliş, Maria Popa, 55 ani.

Fig. 89.—Ocoliş. Ileana Buşnea, 25 ani.

Fig. 90. — Poşaga-de-Jos, Maria Pitea, 73 ani.

Fig. 91. — Sălciua-de-Sus, Sava Ruien, 66 ani.

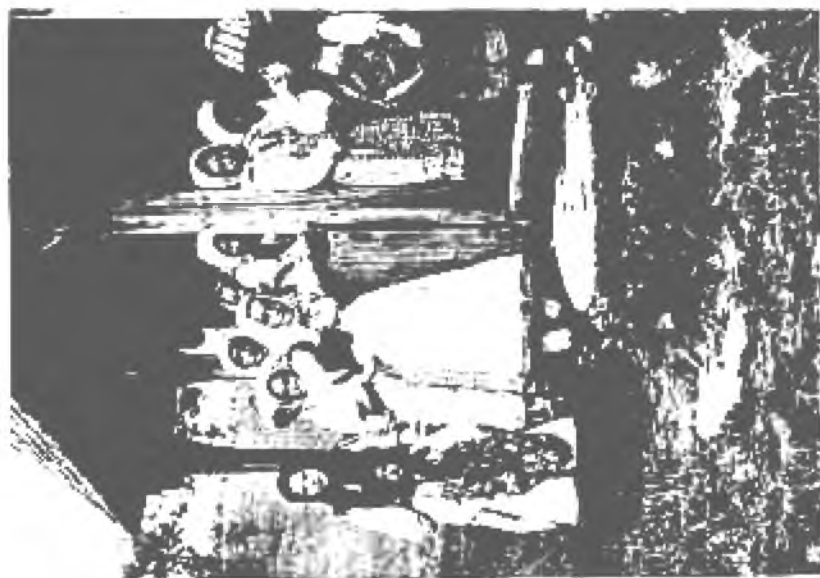

Fig. 92. — Cacova Ierii. Fete în fața bisericii.

Fig. 93. — Cacova Ierii. Port de sărbătoare.

caracteristică pentru diferitele clase de vârstă sau stare civilă și ea apare atât la fetele cât și la fetele mari, bine înțeles că la acestea din urmă în cazuri foarte rare vara și mai frecvente iarna. (Fig. 79).

În regiunea răsăriteană năframa nu ocupă un loc de frunte. Ea rămâne și aici o notă caracteristică pentru neveste, dar în ultimul timp începe să fie purtată și de fete. În consecință nici părul nu se bucură de o atenție prea mare. (Fig. 92). Amintirea vechilor năfrămi mari, negre și cu flori ce atârnavă pe spate ne întâmpină însă pretutindeni și aici (Măgura și Făgetul Ierii, Pădureni). Acum femeile se îmbrobodesc tot cu năframă neagră, de preferință, dar mult mai mică, legată simplu sub bărbie. (Fig. 93). Doar la câte o bătrână o mai întâlnim atârând pe spate, ca o reminiscență a vechii găтели.

Dar dacă năframa s'a păstrat totuși până astăzi, pierzând treptat doar din forma și îmbrobodeala de odinioară, găsim alte piese de găteală a capului, pe cale de dispariție chiar și în inima muntelui. Astfel este găteala capului la mireasă și mai ales „conciu“, pe care îl purtau nevestele după nuntă.

C. Forme arhaice și ocazionale

Găteala capului la mireasă.

Schimbarea gătelii capului dela fată la nevestă are două faze: a) găteala miresei și b) găteala nevestei.

Întâia este de scurtă durată — timpul de cununie la biserică și o parte din ospățul de nuntă — iar a doua se face

Fig. 94. — „Brobodeala“ miresei și a nevestei.

imediat după ospăț, ca un simbol al trecerii miresei în rândul nevestelor.

Găteala miresei se face dimineața înainte de a se porni la biserică. Rolul principal îl are nănașa care despletește părul feței¹⁾, și o învălește cu două ștergare numite „hobod” și „îmbrobodeală”.

Fig. 95. — Portul miresei. Ocoliş.

Hobodul este un ștergar lung de 2 m, cusut cu lână sau mătase neagră la cele două capete care atârnă pe spate. (Fig. 94). Îmbrobodeala este tot un ștergar lung de 2,80—3 m, care se trece pe sub bărbie și se înnoadă la ceafă, lăsând să atârne pe spate cele două capete cusute mai demult cu forme cu „bercă” (lână) neagră. Deasupra capului se așează acum o „curună de saseu” (Vinca minor) și o „curună de bani și măргеle”. Dela „curună” atârnă prime pe spate în jos peste îmbrobodeală. (Fig. 95).

Miresele se mai mărită și astăzi cu hobod și îmbrobodeală în satele dela munte până la o linie care ajunge la Valea Ierii, Lita Românească și Sălciua.

Dar și aici se mai găsește doar câte un singur hobod și îmbrobodeală într'un sat, trecând dela o mireasă la alta până în satele vecine. Astfel în Ocoliş le mai are o singură femeie, servind atât pentru Ocoliş cât și pentru satele din jur (Runc, Lunca Largă). De asemenea în Poșaga-de-Jos se mai păstrează o îmbrobodeală cu o vechime de 2—300 de ani. Hobodul fiind mai nou, nu mai este cusut la capete, devenind un simplu obiect de „jolj” alb.

Tot așa ni le păstrează amintirea bătrânilor din satele din depresiune: Cacova Ierii, Făgetul Ierii, Filea-de-Sus, Agriș

1) Vezi supra p. 104 și infra p. 117.

și Șchiopi. Informatorii din aceste sate ne spun că acum 50 de ani, miresele erau „hoboțite” și că la „cununie hobodu atârna peste glugă”¹⁾.

Gâteala capului la nevastă.

Preschimbarea gătelii de mireasă în cea de nevastă se face la sfârșitul ospățului. Ospățul ținea mai demult trei-patru zile, de duminică până marți sau miercuri și chiar până vineri. Dar acum „il gată” repede, dumineca seara. În mod obișnuit cununia la biserică se face la amiazi, iar seara o „fac nevastă”. Și ospățul se „sparge” (se sfârșește) când îi ea nevastă. Operația revine tot nănașii. În timp ce i se fac coșițele și-i pun conciul, „o fac nevastă”, nuntașii pornesc roată pe la masă cu „țieru” și cu năframa cu care se îmbrobodește nevasta și strigă:

„La luat conciului
la schimbatu portului,
una-două, una-două,
bagă mâna'n pungă nouă
și o bagă până'n cot
și ne scoate câte-un zlot.
Și cu teaca,
iaca-iaca
și cu punga,
numa-numa
și-un amnar cu două zale,
slobozit la vale”.

Apoi iasă îmbrobodită cu conciul. Peste cap i se aruncă o năframă. În mod metaforic se spune că au prins o pasere sălbatică și că nu se știe cine e. După ce au descoperit-o, o joacă nănașa mai întâi, apoi neamurile și în urmă feciorii. Câte o strigătură spirituală însoțește jocul miresei:

„De-ar fi buha ca asta
m'aș lăsa de m'ar mânca”²⁾.

1) Bica Nastasia, 82 ani și Suci Marina, 64 ani (Cacova Ierii); Susana Popa, 74 ani (Făgetul terii); Popa Todorică, 80 ani (Filca-de-Sus); Luca Vasilie, 90 ani (Agris); Lina Bologna, 86 ani (Șchiopi).

2) Ocoliş, Ion Muntean, 59 ani.

Conciul se cumpăra din târg și era „alb cu 12 bumbuște galbene“¹, cu „ace mari ca merele“²). Forma lui, așa cum se mai păstrează astăzi, este asemănătoare unei pălării de jolj alb, care pe margine are o „scoarță de salcă“³) învălită tot în jolj alb. În față, marginea tare a conciului are două prime roșii, cumpărate, împodobite cu fir aurit. Pe deasupra sunt prinse 11—12 „ace“ mari de metal auriu. Conciul se așează

Fig. 96. — Găteala capului la nevastă. Ocoliş.

pe cap, iar deasupra se pune o năframă neagră, peste care se așează aceeași „îmbrobodeală“ albă pe care am văzut-o la mireasă. Din spate năframa neagră este ușor vizibilă de sub „îmbrobodeală“, iar în față capetele amândurora se înnoadă pe sub bărbie. (Fig. 96).

Acest conciu este purtat astăzi numai în după masa zilei de nuntă. Mai demult — de pildă cu vreo 50—60 de ani în urmă — în Ocoliş nevestele se „învăleau“ timp de un an doi după ce se măritau. Il luau mai ales când mergeau la biserică.

Astfel de conciuri se mai găsesc (1939) în Ocoliş și Poșaga-de-Jos, iar amintirea lor se întâlnește încă în satele: Poșaga-de-Sus, Sălciua-de-Sus și Cacova Ierii. În aceste din urmă, bătrânele de astăzi au mai apucat în copilăria lor conciul. Astfel încât chiar dacă astăzi nimeni nu-l mai poartă de cca 50—60 de ani, prin informații el se poate reconstitui dovedind că era la fel cu cel pe care-l găsim încă în Ocoliş și Poșaga-de-Jos. (Fig. 97).

1) Belloara, Bleanț Zaharia, 54 ani.

2) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Bichiș Ana, 76 ani.

3) Ocoliş, Borfotă Ioana, 60 ani.

Un conciu similar se întâlnește însă și în satele mai îndepărtate de acest nucleu arhaic, în cele care se pierd în depresiunile locale răsăritene. El păstrează elementele esențiale: năframa neagră și albă și chiar și conciuul, care și-a schimbat doar decorurile având în loc de ace mari de metal, mărgelile, pe care nevasta le lua dela „bearta“ pe care o purta ca față. Această formă nouă ca aspect purta și un alt nume, nu de concii, ci de „ceapsă“. Nimic nu ne îndreptățește însă să nu vedem la origine aceeași piesă și găteală a capului, care a suferit aceste schimbări de elemente decorative — mărgelile și flori — sub influențe mai recente, venite de sigur din bazinele locuite de Germani și Unguri, ale Ierii și Trăscăului (Rimetea). Această influență este cu totul secundară, deoarece nu se referă decât la elementele decorative (înlocuire determinată de dispariția din comerț a podoabelor de metal), piesele principale ale gătelii capului: „îmbrobodeala“, năframa neagră și albă, precum și forma conciuului, împreună cu sistemul de îmbrobodeală, au rămas aceleași.

Deoarece termenul de „ceapsă“ se cunoaște și în Banat și Hunedoara¹⁾, considerăm păstrarea lui în regiunea Litei—Agris—Șchiopi, ca o rămășiță a unei arii de răspândire mai mare, din care s'au mai păstrat doar câteva insule. Această ceapsă a dispărut însă de mult. Prezența lor în regiune ne-o semnalează doar informațiile bătrânelor. „Își puneau ceapsă împenată, o neagră, cu mărgelile și pene. Acum nu știi că-i nevastă nouă, atunci era cu trei năfrămi“²⁾. „Nevestele purtau ceapsă cu mărgelile dela beartă. Cepsele le purtau la biserică și douăzeci de ani“³⁾. Fetele se măritau cu hobod alb și apoi cu ceapsă. Peste colbeci puneau o năframă albă și una neagră, le îmbrobodeau pe sub barbă. Peste cap puneau ceapsa cu flori și mărgelile⁴⁾.

Concomitent cu această ceapsă s'a mai purtat o ceapsă

1) Cf. T. Papahagi, *Images d'Ethnographie roumaine*, București, vol. I, 1928, Pl. 29 a, și R. Vuia, *Așezările, casa și portul țaranului român din Ardeal și Banat*. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureș, București, 1929.

2) Iara, Chiorean Veronica, 73 ani, orig. din Făgetul Ierii.

3) Fîlea-de-Jos, Popa Ileana (Chișe), 82 ani.

4) Șchiopi, Lina Bologa, 86 ani.

mică, numită și „muruniță“ (Agris). Această „murună“ era un „șinor“ roșu pe care erau cusute mărgele. „Muruna“ o puneau peste păr deasupra frunții. Apoi se îmbrobodeau cu năframă neagră, de sub care se vedea muruna. Năframa era numai pe vârful „coarnelor“. Se înnodau înainte și apoi o dădeau pe după cap și o mai înnodau înainte și în urmă se înnoda înapoi. Această îmbrobodeală păstrează deci aceeași ordine pe care o găsim și în legătură cu concii sau ceapsa. Informația noastră din Lita Românească a părăsit-o însă de vreo 50 de ani.

D. *Forme dispărute*

Piese descrise până acum: concii, ceapsa și muruna, cu complexul lor de îmbrobodeală, cu toate că tind să dispară, se mai găsesc doar sporadic, sau cel puțin în unele sate, sau în orice caz se pot reconstitui prin amintirea încă vie a bătrânelor care le-au purtat în tinerețea lor.

În afară de acestea, se păstrează amintirea — uneori numai numele — unor piese dispărute astăzi cu desăvârșire și despre care abia câteva femei trecute de 70—80 de ani își amintesc că le-au văzut când erau copile la câte o bătrână.

Astfel au fost „tindeiele“ albe și lungi cu care se înfășura capul, „le învârteau roată pe lângă cap și unde era capătul le lega cu o bumbucă“¹⁾. Ni se semnalează prezența lor în Ocoliș, Sălciua, Filea-de-Sus, Agris, Hășdate și Lita. Se precizează chiar că „dela Trăscău încolo, pe la Hidiș“ (Vințul de Sus) tot așa s'a purtat²⁾. Această afirmație locală, ne confirmă comparația pe care o anticipam într'un capitol anterior, referitoare la asemănarea cu găteala capului din regiunea Sibiului și Făgărașului.

E. *Forme ocazionale recente*

În regiunea de dealuri din răsărit, fetele au purtat pe cap, în ultima perioadă de 50—60 de ani, o piesă de podoabă

1) Lita, Vlas Ana, 78 ani.

2) Ocoliș, Frăstina Muntean, 53 ani.

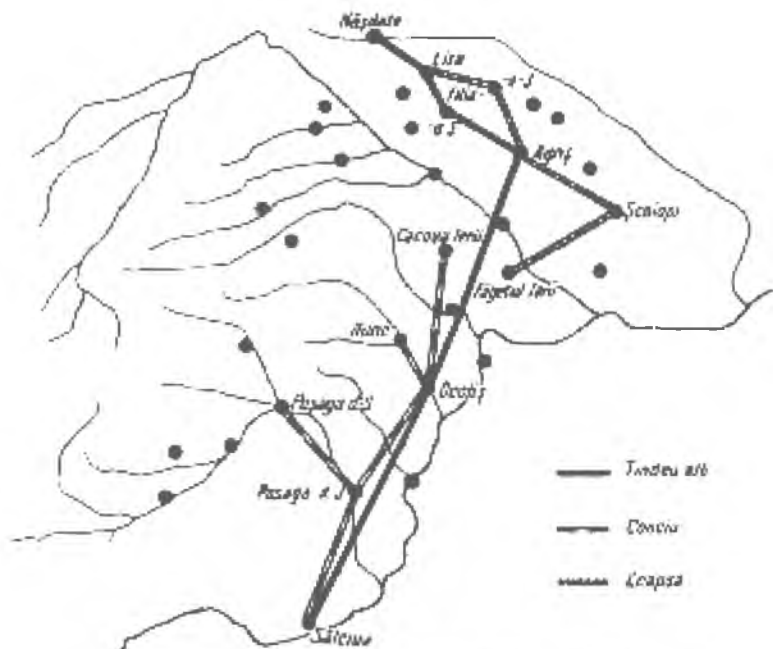

Fig. 97. — Găteala capului la nevaste. Piesele.

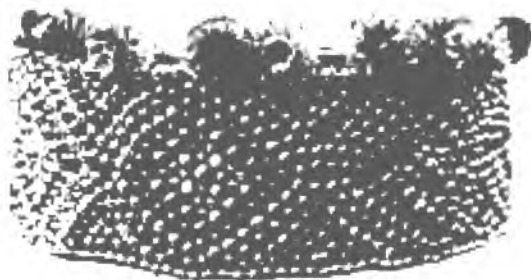

Fig. 98. — „Bearta” Minadorei Grozav, 18 ani, din Muntele Băișorii.

numită „beartă”. (Fig. 98). „Bearta” e „mai lată de un lat de mână”, cu mărgelile albe argintate, albastre, verzi și galbene auri. Mărgelile sunt prinse pe un carton tare, învălit în pânză roșie. Acest carton căruia i se dă forma unei cununi, se numește „veșcă” sau „doscă”. De învălitoarea roșie sunt

prinse mărgelile în modele simple geometrice. Pe marginea de deasupra sunt prinse „bumbuște“ din celuloid roșu, galben și albastru „Bearta“ este așezată pe cap, cât mai pe ceafă. Părul este pieptănat cu coadă pe spate.

Această „beartă“ este purtată de fete dela 13—14 ani și până când se mărită. Nevasta nu mai poate purta beartă. Ea este semnul de podoabă și distincție pentru fete. Chiar și ele o poartă numai la biserică.

Această piesă ocazională se întâlnește astăzi numai în câteva sate: Plaiuri, Băișoara și Muntele Băișorii. Frecvența ei aici este foarte redusă, două-trei berți într'un sat, purtate de câte o fată frumoasă, care însă n'a acceptat să renunțe la o notă ce o pune în evidență. Ea a început însă să dispară de multă vreme, astfel că prezența ei pe alocuri a devenit un obiect de curiozitate. În alte sate mărginașe: Lita, Hășdate, Șchiopi, Filea-de-Jos, Iara, Filea-de-Sus și Valea Vadului „bearta“ și-a avut apogeul înainte cu 40—50 de ani dispărând treptat, în unele abia de câțiva ani.

În legătură cu apariția „berții“, care pare a fi avut loc acum vreo 70—80 de ani, și apogeul ei, care a durat numai câteva decenii stingându-se foarte repede, se pun câteva probleme importante. Originea ei este de sigur străină. Bearta a pătruns dela Germani, dela care au luat-o și Ungurii. Faptul este explicabil dacă ne gândim că în pragul regiunii noastre avem o așezare compactă de Germani maghiarizați la Litenii-de-Sus. Populația românească este conștientă de acest împrumut și în același timp de oarecare particularități proprii fiecăruia. La Băișoara ni se spune cu precizie că la Trăscău încă poartă fetele beartă, cu prime scurte și nu le puneau așa pe ceafă ca Românii, ci mai în vârful capului. „La Liteni poartă și acum ungueroaicele beartă de asta“¹⁾. Trebuie să remarcăm însă că deși este o piesă de împrumut recent, ea ne apare cu totul deosebită. Ea nu este confecționată gata din comerț, ci este cusută de fete cu mărgelile cumpărate dela târg și așezată pe cap ca o cunună, cu multă ușurință, fără să reprezinte nota de podoabă masivă și greoaie a berților străine. Modelele rea-

1) Băișoara, Muntean Vasile, 75 ani.

lizate sunt geometrice. „Primele“ care atârnau dela beartă, mai demult erau aceleași pe care le găseam atârnând în „coadele“ de pe spate sau la găteala de mireasă. Numai în ultimul timp ele prezintă o asemănare mai mare cu cele germane și ungu-rești, fiind cumpărate din aceleași târguri: Iara și Turda.

4. IMBRĂCĂMINTEA

A. Piese principale

Cămașa.

Între toate piesele de port ale unei femei, cămașa prezintă cea mai mare variație. Fiind în primul rând piesa de frunte, cămașa se bucură de o specială atenție, atât în ceea ce privesc cusăturile, cât și culoarea lor. Ținând seamă de cele trei elemente fundamentale ale unei cămăși: croiul, cusăturile și materialul, putem distinge mai multe tipuri de cămăși, fiecare cu variantele sale. Facem mai întâi o prezentare sumară a tipurilor de cămăși, pentru a ne ocupa după aceea cu fiecare în mod amănunțit.

În portul de astăzi am distins patru tipuri:

- 1) Cămașa cu ciupag;
- 2) Cămașa bătrânească;
- 3) Cămașa cu cheițe;
- 4) Cămașa cu pene.

Astăzi aceste tipuri se confundă cu o clasificare după vârstă. Cămașa cu ciupag își are lumea ei de mult dispărută. Într'un trecut mai îndepărtat (cca 70 ani) ea a fost purtată și de femeile tinere alături de cele bătrâne și chiar și în zile de lucru — în ultima vreme numai de cele bătrâne — iar astăzi numai de unele bătrâne la zile de sărbătoare și foarte rar câte una în zile de lucru. Cămașa bătrânească, după cum îi indică și denumirea, este cămașa bătrânelor, iar cămașa cu cheițe este cămașa nouă a fetelor și femeilor tinere. Cămașa cu pene este cămașa recentă purtată numai de fete. Menținându-se încă pe linia veche locală, această cămașă reprezintă și o trecere spre forme de amestec.

Prin această clasificare ne-am putut face și o idee despre etapele de evoluție ale portului. Față de cămașa cu ciupag,

cea bătrânească prezintă o notă deosebită numai în amănunte de croi sau cusături, iar cea cu cheițe păstrând doar croiul și unele cusături, schimbând însă total materialul și culorile cusăturilor. Schimbarea materialului se datorește înlocuirii pânzei țesută în casă cu joljul cumpărat din comerț. Ca urmare se schimbă și materialul și culorile cusăturilor.

Spațial aceste tipuri de cămăși se repartizează astfel: Cămașa cu ciupag a avut o arie de răspândire foarte mare, care s'a întins în întreaga regiune cercetată de noi, chiar depășind-o. Astăzi ea se mai poartă numai într'un grup restrâns de sate din regiunea muntoasă apuseană, dela picioarele Muntelui Mare (Ocoliș, Runc, Ocolișel, Vidolm, Poșaga-de-Jos, Poșaga-de-Sus, Lunca, Sălciua-de-Jos, Sălciua-de-Sus, Hășdate, Muntele Săcelului și Valea Ierii). În aceste sate se găsește de altfel portul vechiu întreg foarte bine păstrat. Tot în această regiune își are apogeul și celelalte cămăși: bătrânească și cu cheițe. Spațial cămașa bătrânească a avut și ea o mare răspândire împletindu-și drumurile cu cămașa cu ciupag. Singură cămașa cu cheițe, în faza ei actuală a materialului, este o cămașe nouă care își are aria ei limitată la satele de mai sus. Cămașa cu pene apare sporadic.

1) Cămașa cu ciupag.

Cămașa¹⁾ cu ciupag reprezintă astăzi expresia caracteristică a unei lumi ce se duce. Nota ei specifică o dă de sigur croiul, dar mai ales caracteristicul „ciupag“, cusătura mare care acopere pieptul femeii. Elementele specifice ale unei cămăși cu ciupag sunt: a) ciupagul pe piept; b) gura cămășii în spate; c) cusătura peste cot; d) fodor mare; e) brățară; f) guler; g) cipcă la fodor; h) cheițe. Variantele dela acest tip se produc numai la cusăturile mânecilor păstrând întotdeauna elementele principale: croiul și ciupagul. Pentru a o prezenta mai amănunțit, e necesar să ne ocupăm de croiul, cusăturile și materialul cămășii. (Fig. 99).

Croiul. Părțile principale ale cămășii sunt: trupul cămășii și mânecile. Ele se croiesc în total din șapte „coți“²⁾.

1) În regiunea cercetată nu se întrebuințează termenul „ite“ ci numai cel de „cămașe“, atât la bărbați cât și la femei.

2) „Cotul“ bătrân este de trei palme (cca 60 cm).

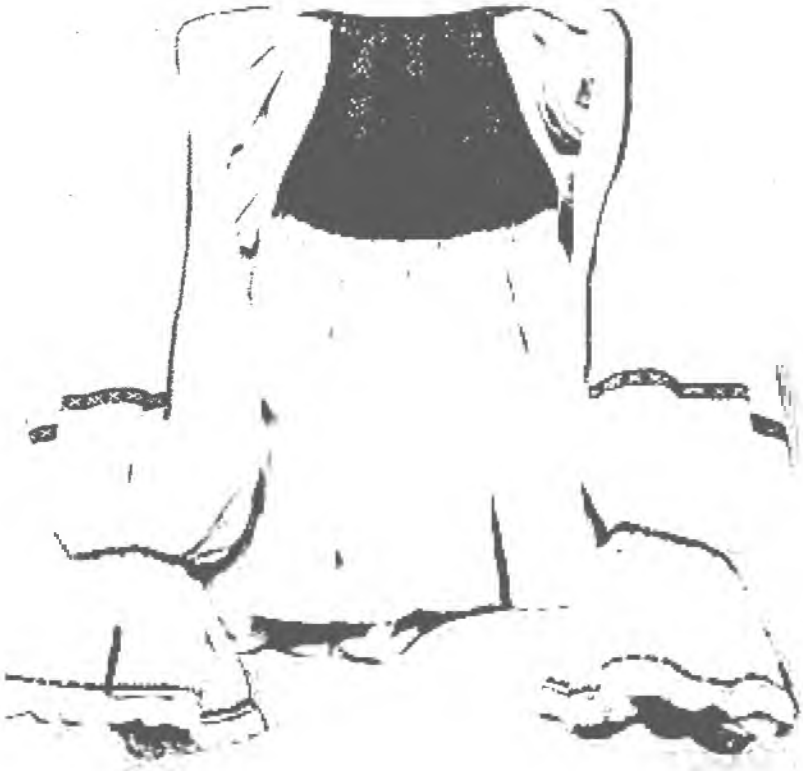

Fig. 99. — Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Trupul cămășii este alcătuit din mai multe bucăți: pieptul, care se croiește din doi „lați”¹⁾, spatele, care se croiește dintr’un „lat” și „paha”, forma ce vine sub mâneci, croită dintr’un „lat” împărțit în două, prin care se împreună pieptul, spatele și mânecile. Fiecare „pahă” este alcătuită din două piesc. (Fig. 119). Ambele se croiesc din jumătatele de lat ce-i este destinat. Prima bucată este un dreptunghi, a doua este un patrat tăiat dela extremitatea dreptunghiului, care ia același loc inversându-și doar poziția firelor. Prin aceasta se obține elasticitatea acestui „petec” sau „pui” datorită firelor așezate oblic. Colțul lui vine pe dos, iar marginile sunt prinse printr’o cusătură vizibilă în față. Astfel mișcările mâinii se pot face liber, iar cusăturile nu se rup. Croită bătrânește, „paha” aceasta trebuie să aibă o lungime precisă, anume de un „căluș”²⁾. Ne închipuim deci cât de scurtă trebuie să fie cămașa. (Fig. 102—105). Trupul cămășii ajunge exact până la brâu (cca 50 cm). În schimb fiind format din patru „lați” (240 cm), este extrem de larg și deci de încrețit. Pieptul are „ciupagul”, iar deschizătura cămășii este în spate și se încheie cu „chiotori” (băieri). În jurul gâtului cămașa este adunată în încrețituri, lăsate în forma lor naturală, așa cum vin, nerotunzite, prinse doar printr’un „guler”, care vine strâns pe gât. La umeri trebuie să fie tot atâtea încrețituri câte sunt în față, indiferent de grosimea materialului.

Mâneca este croită din doi lați, având deci și ea o lărgime foarte mare și totodată și o lungime mare, trebuind să fie mai lungă decât mâna (cca 70—80 cm). Prin „brățara” care o strânge însă din jos de cot formând un „fodor” mare, ea are totuși lungimea normală a mâinii. Remarcăm că atât ciupagul, cât și cusăturile mânecilor sunt lucrate înainte de a fi încheiată cămașa, lăsând ulterior numai brățara mânecilor și cheițele cu care se încheie. Cromologic ele se lucrează astfel. În primul rând mânecile, care se „înduplecă” (se îndoie) și se „rupturește” pe margini. Prin această cusătură se prinde

1) Un „lat” este lățimea pânzei (cca 60 cm); măsurat bătrânește este de două palme și trei degete.

2) Unitate de măsură egală cu distanța cuprinsă între degetul mare și cel arătător.

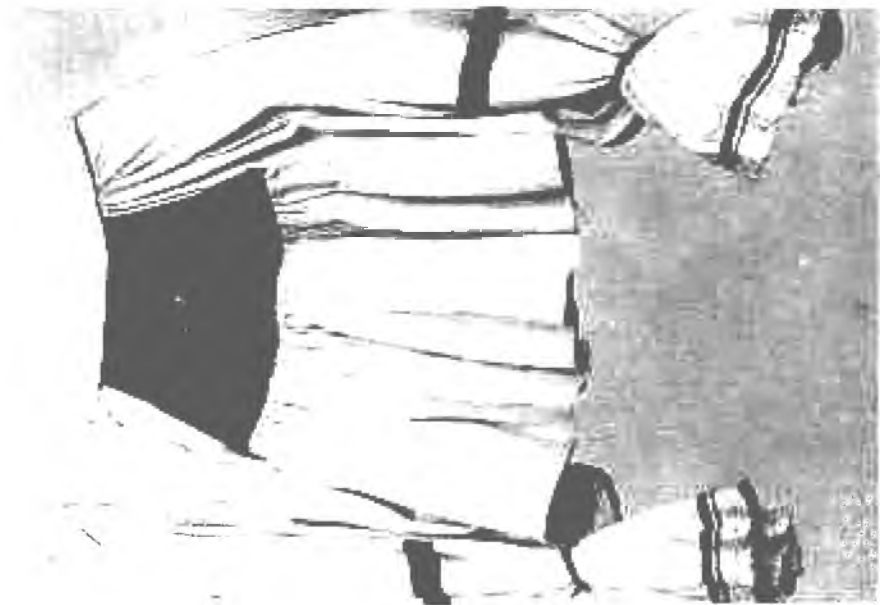

Fig. 100. — Cămașe cu ciupaș. Ocoliș. (Cora Ileana).

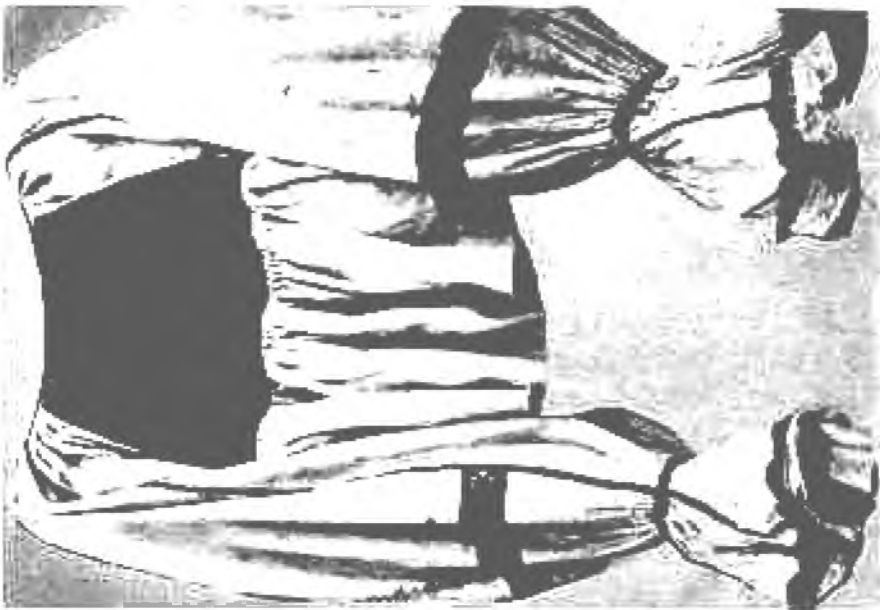

Fig. 101. — Cămașe cu ciupaș. Păgețul Ierii; (Bălc Vârvoara).

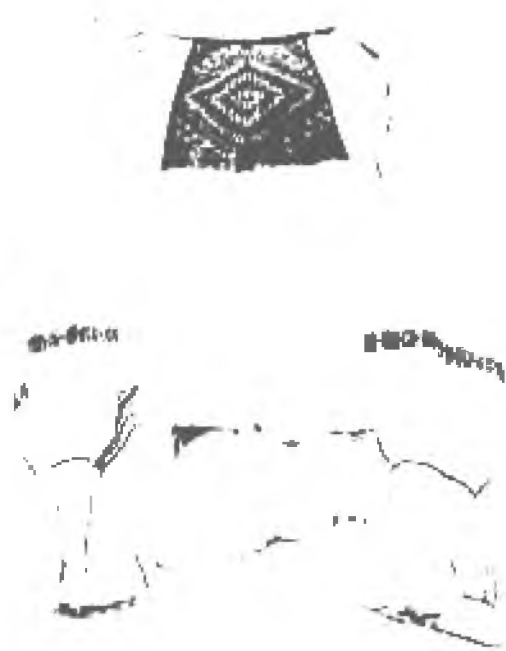

Fig. 102.—Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Fig. 103.—Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Rașaela Dochia).

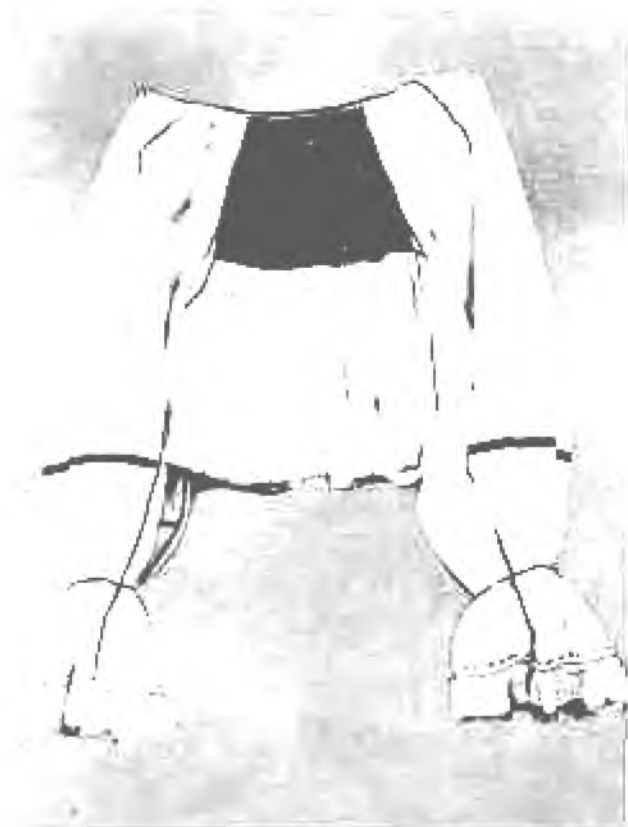

Fig. 104. — Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

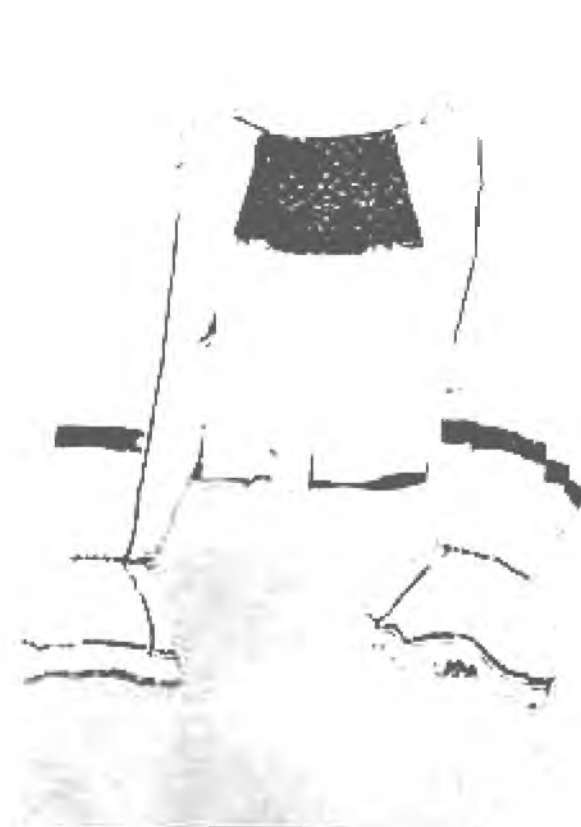

Fig. 105. — Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Fig. 106.—Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Muntean Maria).

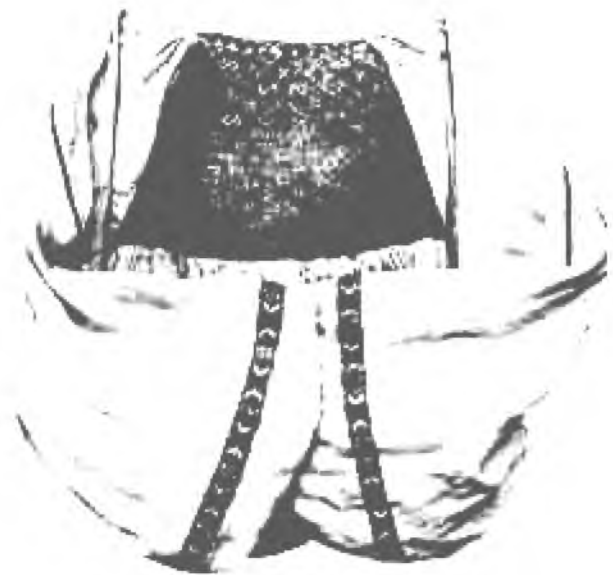

Fig. 107. — Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

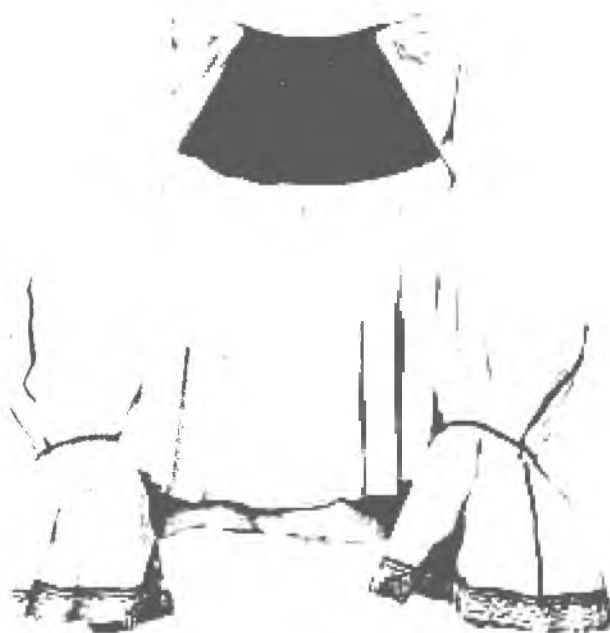

Fig. 108.—Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Maria Popa).

Fig. 109.—Cămașe cu ciupag. Ocoliş. (Frăsina Muntean).

marginea din dos, în același timp lăsând în față o linie dreaptă care prinde într'un punct tot câte trei fire. Se lucrează apoi cusătura peste cot și pe la marginea fodorului. Apoi se încheie, în acest timp punându-i „paha“ și încheind-o cu spatele și apoi cu pieptul care are ciupagul cusut. Urmează acum brățările mânecilor și încreșturile la gât. În urmă i se prinde gulerul cusut și el dinainte, iar la capete chiotorile. Toate aceste piese din care se formează cămașa, pieptul, spatele, paha, mânecile și gulerul sunt inițial dreptunghiulare. Ele chiar rămân sub forma aceasta, fără nicio rotunzire, reprezentând deci un croi pe cât de simplu, pe atât de corespunzător.

Cusăturile caracteristice unei cămăși cu ciupag, sunt: a) ciupagul; b) mânecile: cusătura peste cot, brățara mânecii și cusături pe marginea fodorului; c) gulerul și d) cusături cu care se încheie părțile cămășii. Bineînțeles că acestea variază la infinit, în detalii.

a) Ciupagul are trei elemente principale: tehnica, motivele și culorile, care alcătuiesc nota caracteristică a cusăturii.

Ținem să insistăm în legătură cu ciupagul, mai ales asupra tehnicei, întru cât el nu se mai lucrează astăzi. Cămășile cu ciupag, câte mai există, au fost lucrate de bătrânele de astăzi, în tinerețea lor. Acum ochii bătrânelor sunt prea slabi pentru cusătura migăloasă a ciupagelor și pe de altă parte nici nu se mai simte nevoie pentru restul vieții lor. Cât despre o moștenire a cămășilor cu ciupag, nu mai încapе vorbă, căci bătrânele le duc cu ele în mormânt — dorință nestrămutată — iar dacă mai rămâne câte una, aceea se păstrează în ladă ca un obiect de curiozitate, de unde va fi scoasă nu peste mult timp și înstrăinată pentru un preț de nimic. Tehnica ciupagului nepracticându-se astăzi, nu se va mai cunoaște în scurt timp. Peste 40—50 de ani, orice întrebare va fi de prisos. Chiar și acum sunt puține femei care știu lucra un ciupag. În Sălciua-de-Sus (cătunul Valea Largă), de pildă, o bătrână ne spunea că nici mai demult nu se pricepeau toate. „Erau trei femei în sat care știau face ciupage și celelalte aduceau la ele“¹⁾. Acesta este un caz de specializare a muncii. Dar în celelalte

1) Sălciua-de-Sus,— Valea Largă, Bichiș Ana, 76 ani.

sate, fiecare își lucra ciupagul pentru cămașe și atunci munca cerea mult timp, uneori câte două săptămâni, bineînțeles socotind și grijile gospodăriei alături. Oricum „ciupagurile ălea

Fig. 110. — Ciupagul. Ocoliș. (Frăsina Muntean).

erau lucru mare¹⁾. Dar dacă numai în puține sate mai sunt femei care știu face ciupage, în altele ne întâmpină doar generalități „s'o mai adevăsit (prăpădit), c'amu n'o mai făcut de oarecând²⁾.

1) Schiopi, Lina Bologa, 86 ani.

2) Poșaga-de-Sus, — Săgaja, Dochia Țiglea, 50 ani.

Ciupagul se coase pe pânza formată din cei doi lați cusuți la mijloc („pe dos“), destinați pieptului. Din bucata care inițial este un dreptunghi, se formează prin încrețire un trapez cu baza mai mică deasupra. (Fig. 110). Încrețirea se face cu mai multe fire de „spemă” (ață de fuior pregătită în mod special), care sunt trecute dela un capăt la celălalt al pânzei. Ciupagul se „înduluie” (începe) astfel: Se trece cu firul de ață peste trei fire ale pânzei ridicându-se al patrulea și tot așa mai departe până s'a trecut prin cei doi lați ai pânzei. „Calcă tri și iau unu” și „îmi încreț ciupagu” spune femeia¹⁾. Alte fire de ață urmează una după alta la o distanță de 8 mm, până când se încrețește suprafața necesară (cca 17 cm), respectând exact acest calcul de 3 și 1, astfel ca la fiecare rând să se ridice aceleași fire. În această fază de încrețire a ciupagului, încrețiturile nu sunt încă strânse, ele se lasă cât mai largi (ața fiind foarte lungă), în așa fel ca să se poată lucra cu ușurință la alegerea firelor din rândurile următoare. În total se trag astfel cca 20 fire. La capete ațele se lasă la început libere pentru ca încrețiturile să se poată mișca ușor. După ce s'a terminat încrețitul, ele se strâng și se aranjează, primind forma definitivă, de trapez cât mai regulat, care se orientează ca dimensiuni după pieptul femeii, pentru care se pregătește cămașa. Forma de trapez se obține prin faptul că ața primului fir de deasupra este mai scurtă, iar în rândurile următoare pe măsură ce se înaintează spre marginea de din jos a trapezului, ațele se tot lărgesc după cum cere forma pieptului. Firele de ață se înnoadă acum la capete și se petrec pe dedesubtul pânzei, fixându-le astfel lungimea și deci și forma ciupagului. Acest fel de a încreți „călcând” trei fire și ridicând unul nu este totdeauna același. El depinde de grosimea pânzei și de felul modelului. Dacă pânza este mai groasă, el se va putea face în acest fel de 3 și 1, dar dacă pânza este cu firele mai subțiri, atunci se va lua trei fire și se va „călca” șase, căci se va ține seamă de numărul crețelor care trebuie să concorde cu numărul punctelor modelului ce va fi executat și care cere o anumită mărime. Aceasta rămâne

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

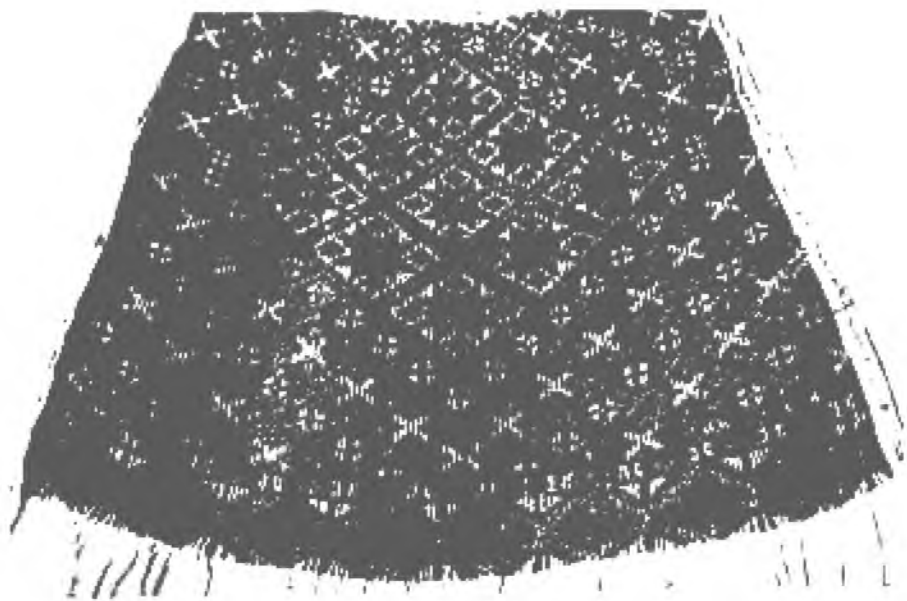

Fig. 111. — Ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

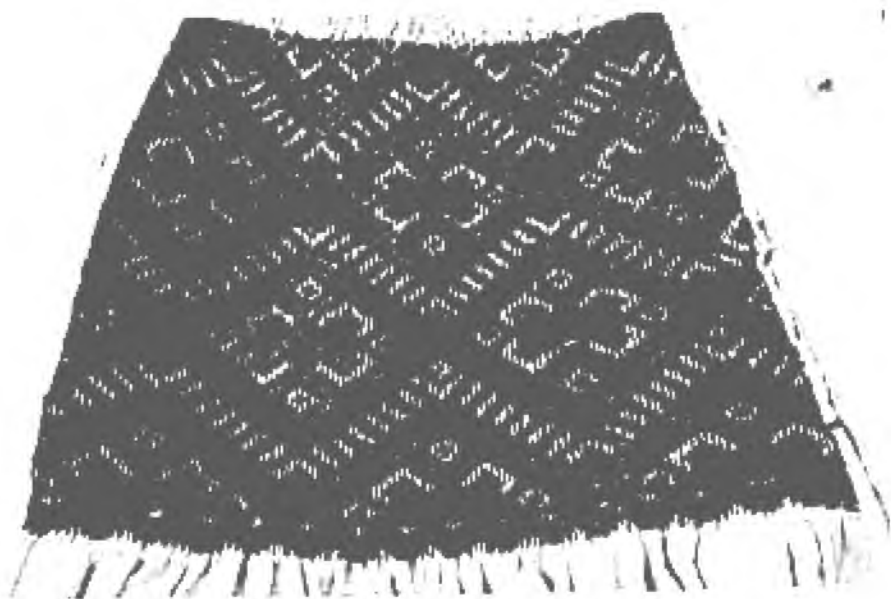

Fig. 112. — Ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Fig. 113. — Ciupag. Ocoliş. (Maria Popa).

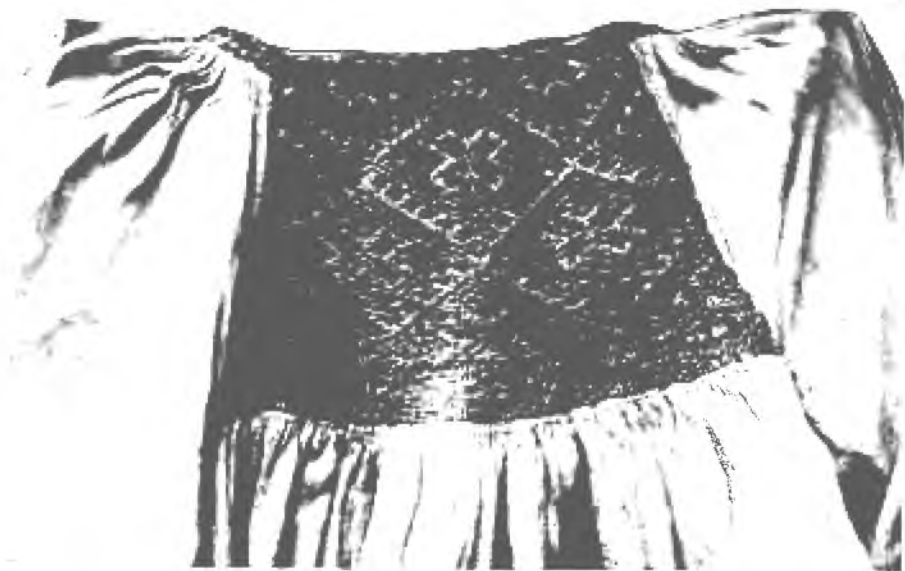

Fig. 114. — Ciupag. Ocoliş. (Gondileasa).

deci la aprecierea femeii și depinde de priceperea ei. Ne convingem deci că un ciupag cere multă iscusință și practică. Dar și în cazul din urmă, firele ridicate în prima linie trebuie să „aclărmăluie” (să se potrivească) cu cele ridicate în rândurile următoare. Ciupagul din Fig. 110 are 246 încreștături. Ele vor constitui punctele pe care se va lucra modelul, astfel că firele ridicate ale încreștăturilor, așa cum stau strânse unele lângă altele, se prezintă exact ca o pânză întinsă cu firele sale alături. Modelul se lucrează fără nicio deosebire. Încreștăturile nu supără de loc paralelismul și exactitatea firelor. Dar tocmai acum iese la iveală arta ciupagului. În realitate deși toate firele ce au fost ridicate vin unele lângă altele, ele nu sunt tocmai paralele, ci vin ca razele, deasupra foarte apropiate și tot mai distanțate în partea de jos. Prin aceasta, după ce s'a executat modelul și firele colorate apar tot în acest fel, cu picioarele tot mai lungi spre bază. Modelul se lucrează în linii orizontale.

În modelul din care este alcătuit ciupagul, putem distinge în partea lui din jos „brățara mică” și sub ea „brățara mare”, cu care se sfârșește ciupagul. Deasupra acestor două brățări se desfășoară un fragment de model, care se potrivește cu o oarecare simetrie pe pieptul femeii, dar el nu are niciun cadru pe cele două laturi și nici deasupra. Singurul cadru ar putea fi baza de deșubt a brățarelor. Modelul se prezintă astfel, ca un fragment dintr'un model ce s'ar lăsa continuat la infinit. Întreruperea lui este provocată de sfârșitul pieptului la gât și acolo unde se împreună cu mânecile. Motivele sunt toate geometrice. Între ele se disting unele forme care sunt și cele mai frecvente, ca: „zăluța”, „cracu”, „steluța”, „cruce”, „pui” și „cornu berbecelui”. (Fig. 115). În dosul ciupagului, sub gulera, se fac niște împunsături (un singur rând) care fixează încreștăturile. Ele se numesc „îndărămnica”. Se prinde astfel tot a doua încreștătură mergând cu acul înapoi, de unde și numirea cusăturii. Aceste împunsături se fac tot cu „spemă” (afă de fuior).

Culorile obișnuite la ciupage sunt mai mult negru și roșu, uneori amestecate, răsucite două fire negre cu patru roșii, sau cât voia fiecare, ca să domine roșul sau negrul. „II

presuceam cu fusu¹⁾. Ca nuanțe de roșu sunt sau roșul închis, sau deschis de tot, un fel de roșu gălbui, aproape portocaliu. O culoare iarăși foarte obișnuită este cafeniul rezultat probabil dintr'un negru spălăcit, iar dintre culorile mai puțin frecvente avem verdele închis, șters, un fel de

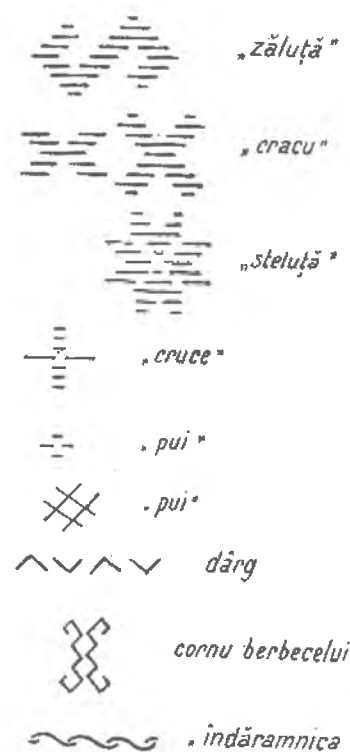

Fig. 115.—Motive frecvente în cusătura ciupagului.

verde gălbui și „morosclivă“ (un violet în două nuanțe mai „albicios“ (deschis) sau mai negricios“ (mai închis²⁾).

b) La mâneci se disting mai multe cusături: 1) peste cot, numită și „șire“ (Sălciua, Poșaga), „tăietură“ (Valea Ierii, Hășdate) sau „trăsură“ (Ocoliș); 2) „brățara“ și 3) pe marginea fodorului. Brățara se lucrează după aceeași tehnică ca ciupagul, pe încrețituri. Motivele sunt asemănătoare. Cele mai frecvente sunt „zăluța“ și „cracul“ și mai puțin figura numită „dârg“, (Fig. 116, 104, 100, 99) variind la infinit diferite motive din ciupag. Celelalte cusături de peste cot și dela marginea fodorului, schimbă tehnica. În această privință distingem trei feluri de cusături: 1) „pe fir“ adică în linii orizontale, care se lucrează mai mult pe dos, pentru ca ambele fețe să fie perfect lucrate, în același timp economisindu-se ața; 2) cu „sulăi“, numiți și „sulăiți“ un fel de cruci lucrate pe față în felul următor: se face un picior lung peste mai multe fire și apoi se revine pe deasupra trecând tot peste două fire cu picior mic și se încrucișează cu primul picior în formă de jumătăți de cruci. Cusătura dă astfel impresia de mici cruciulițe lucrate pe fie-

1) Ocoliș, Maria Popa, 55 ani.
2) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

care fir (Fig. 116); 3) „brânel“ (lanț făcut cu acul de cusut), din care se pot forma cu ușurință diferite motive. În Poșaga-de-Jos și Sălciua, cu această cusătură numită „peste ac“ sunt lucrate peste cot și la marginea fodorului „șire“ sau „forme armenesti“. Această numire ar putea indica originea¹⁾ atât

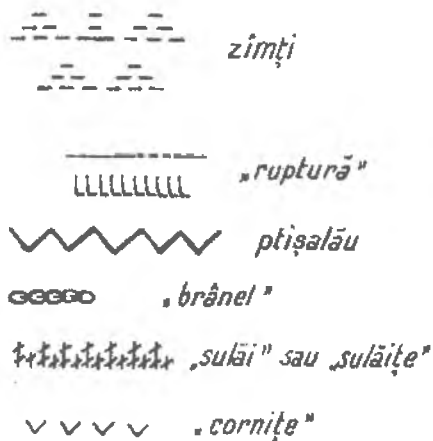

Fig. 116. — Cusături la mâneci.

a tehnicei cât și a motivelor executate, în formă de spirală ce umple tot spațiul. Un lucru se afirmă cu certitudine că dacă prima tehnică („pe fir“) este legată de motive geometrice, aceasta este proprie și specifică spiralei și motivelor închise și greoaie. Chiar din numirea lor reiese acest aspect: „rujile ale bătute“ se numesc aceste „șire“ la Sălciua, sau numai „rujile“, (cusături dela marginea fodorului). Cusătura „sulăi“ la fel ca și cea „pe fir“ prezintă avantajul de a se putea lucra fără dos. La marginea fodorului se lucrează o cusătură caracteristică: „ruptură“ („rupturim mânecile“). Se „înduplecă“ (îndoie) spre dos marginea și se prinde cu o cusătură care pe față lasă un singur fir (negru, galben sau alb) ce leagă tot câte trei fire. (Fig. 116). Cîpca se prinde prin cusătura numită „ptișalău“. Atunci când pe marginea fodorului lipsesc motivele mai late, asemănătoare cusăturii peste cot, așa cum le vedem în Fig. 99, se fac motive foarte înguste sau numai mici „cornițe“ care se lucrează tot pe dos prin cusătura „pe fir“.

c) Gulerul vechiu al unei cămăși cu ciupag este cusut întotdeauna cu „tinguță“, iar pe margini cu „tivitură“, într-o singură culoare, negru sau roșu, după cum este culoarea cămășii. (Fig. 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 113, 117). În cazuri excep-

1) Armenii au ajuns în regiunea noastră sub formă de comercianți la târguri. Pe la anul 1784 sunt amintiți la târgul anual din Câmpeni. Cf. Rubin Patifla, Munții Noștri. Țara Topilor. Orăștie. 1912, p. 55.

ționale, în locul „tinguței“ are mici motive, lucrate cu „sulăi“ sau „pe fir“, păstrând însă pe margini „tivitura“.

Fig. 117. — Cusături la gura cămășii.

în jurul gâtului, poartă și ea numele de „ciupagu din spate“. De-a-lungul încrețiturilor din jurul gâtului, din jos de guler se fac „zîmți“. (Fig. 117, 113).

d) Cămașa se încheie prin diferite cusături, care sunt de o remarcabilă frumusețe și variație. Unele din ele au o destinație precisă cum e „umbreaja meselor“ (Fig. 118), cu care se încheie partea de deasupra a mânecilor cu spatele și piep-

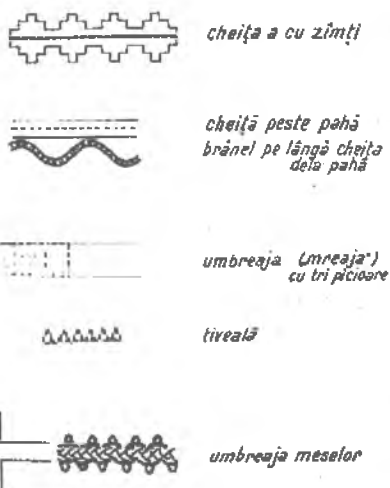

Fig. 118. — Cusături cu care se încheie cămașa.

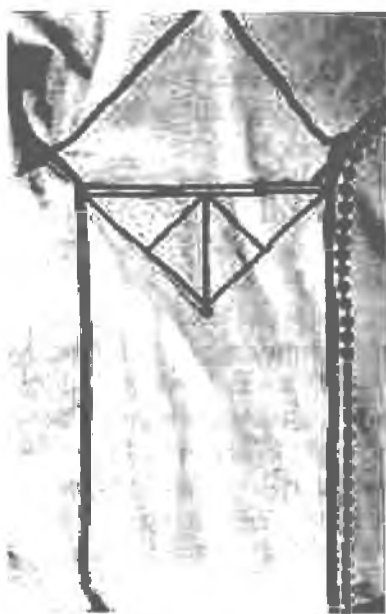

Fig. 119. — Pahă. Ocoliş. (Cora Ileana).

tul. Tot la acest loc de față a cămășii, se mai încheie cu „umbreaja cu trii picioare“ și „cheița a cu zimți“. La celelalte încheieturi ale cămășii se fac alte cusături, ca „umbreajă tivită“ sau „umbreajă de colo și dincoace“. O atenție deosebită se dă „cheiței peste pahă“, pe lângă care se mai coase un „brânel“, sau se fac mici „pui“ (Fig. 119), această pahă fiind vizibilă la fiecare mișcare a mâinii, deși este situată sub mâneci. Uneori și pe lângă umbreje se fac „cornițe“¹⁾ pentru a le scoate mai mult în evidență. Cămașa se încheie însă și cu simple împunsături de „tiveală“ sau „cheiță“, mai ales în partea spatelui, sau cu frecvențele împunsături numite „pțișalău“, cu care am văzut că se prinde „cipca“ și le vom vedea și la alte piese.

„Chiotorile“ (băierile) se împletesc din zece fire de fuior bine răsucite și foarte subțiri. Se îndoaie în două, iar capetele lor se înmoadă și se fixează într'un loc din care să nu scape când firele sunt întinse. Cei cinci lați care au rezultat se trec pe degete, trei degete dela mâna dreaptă (arătător, mijlociu și inelar) și două degete (arătător și mijlociu) dela mâna stângă. Degetul inelar dela mâna stângă trece printre firele de pe degetele (mijlociu și inelar) dela mâna dreaptă și ia pe deasupra firul de pe degetul arătător. Acum cele două fire care au rămas la mâna dreaptă înaintează pe degete, cel de pe mijlociu pe arătător, iar cel de pe degetul inelar pe mijlociu. Mișcarea se repetă la mâna stângă, care are acum trei lați. Firul împletit rezultat este rotund având o circumferință de cca 5 mm. Mai demult aceste „chiotori“ erau nelipsite unei cămăși cu ciupag, da „amu nu mai împleată nime, pun copcii și bumbi“²⁾. Dela guler atârna uneori în față o „chiotoare pentru pene“, de care femeile, chiar și mai bătrâne, își acățau flori, care atârnav astfel pe la mijlocul ciupagului. Cipca albă dela marginea fodorului se făcea mai demult cu un „ac cu cârlig“, cu diferite modele, între care cele mai frecvente erau „zăluța“ și „cracul“. În ultima vreme mai mult se cumpăra o cipcă asemănătoare, groasă din humbac, în care modelele nu mai au numiri.

1) Aceleași „cornițe“ care se fac și pe marginea fodorului (Fig. 116).

2) Ocolș, Frâșna Muntean, 53 ani.

Pe lângă aceste cusături caracteristice și generale, apar ca variante, următoarele elemente:

1) În loc de cusătură peste cot se pune „cipcă” cumpărată.

2) Lipsește cusătura peste cot, rămân numai cheițele, brățara și fodorul mare cu cipcă. (Fig. 108). În acest caz se întâlnește uneori pe marginea fodorului un motiv nou „cârligel la fodori”. (Fig. 109). Acest cârligel este tot cipcă cumpărată (un fel de „șinor” negru îngust), care se aplică în spirală împreunându-se cu un „brânel” (lanț făcut cu acul) la mijloc.

3) Deasupra cusăturii peste cot se adaugă intercalări de cipcă, cu mici modele cusute pe margini (Fig. 120) sau numai mici cusături.

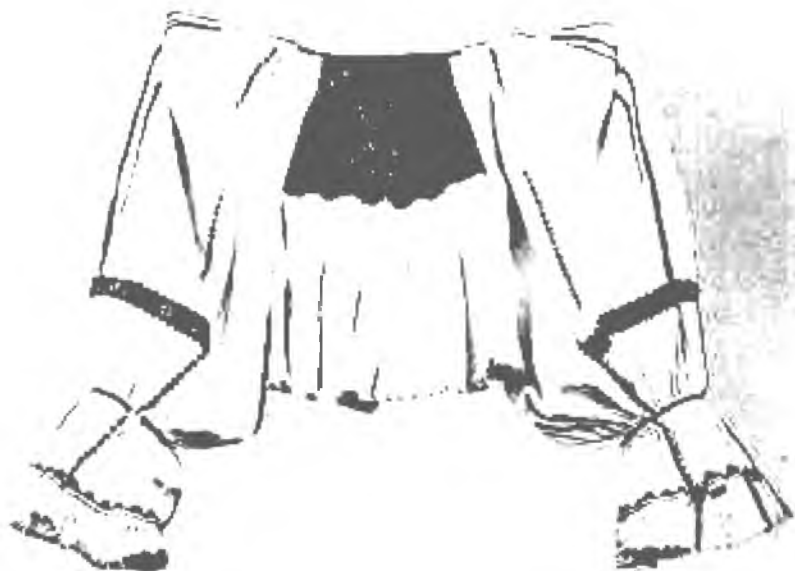

Fig. 120. — Cămășe cu ciupag. Săgaja. (Dochia Țiglea).

4) Lipsește cusătura peste cot și apar două șire de intercalări de „cipcă” cu mici modele pe margini.

Toate aceste variante apar numai la cămășile mai nouă. Este semnificativ că ele își fac apariția numai când ciupagul este pe cale de dispariție făcând trecerea spre forma nouă a

cămășii, fără ciupag și cu, sau fără, cusătură peste cot. De asemenea este foarte important că deodată cu aceste variante apare și un element nou: „cipca“ colorată. Ea a apărut în regiunea cercetată numai de vreo 30 de ani. Se procura din comerț. „Venea o unguroaie dela Trăscău (era o țigăna) cu cipcă și puneam în loc de cusătură peste cot”¹⁾. În unele cazuri tot într’o perioadă recentă, se cumpăra în acest scop „ponivă” sau „bercă” (lână neagră cu care se țesea și la zădii²⁾) și se făcea dantela în casă. Este deci de remarcat că cipca cumpărată sau lucrată, intercalată sau aplicată în locul diferitelor cusături, apare concomitent cu formele noi de-a-lungul mânecii. Acesta este însă aspectul unei cămăși cu ciupag într’o perioadă recentă de cca 30 de ani, care reprezintă atât o formă de trecere spre o fază nouă de evoluție, cât și diferite influențe. Cu aceste note recente sunt însă puține cămăși, ca semn că *atunci când s’a pășit pe acest prag al amestecului, elementele se sting în scurt timp.*

Materialul. Cămașa cu ciupag diferă ca material. Ea este totdeauna din pânză albă, dar mai demult pânza se țesea din fuior curat, iar în ultima vreme (aprox. 50—60 ani) se amesteca fuior cu bumbac. Sunt excepții cazurile când cămașa întregă este din bumbac și atunci ea a fost lucrată într’o perioadă recentă, când cămașa se găsea într’o fază mai înaintată de evoluție. Această pânză de bumbac curat se numește „jolj”. Ea a fost destinată cămășii de sărbătoare.

Materialul din care se făceau cusăturile ne permite să fixăm vechimea cămășilor cu destul de multă precizie. Cronologic, ciupagurile și celelalte cusături ale cămășii de acum o sută de ani, erau cusute cu „păr de pe oi” („cum sunt sclebele”³⁾), acum 80 de ani erau cu „ponivă” (sculuri de lână colorată ce se cumpăra), iar în ultima vreme cu „arnici”. Așa cu care se încrețea ciupagul și uneori se făceau și diferite cheițe, se pregătea din fuior dându-i astfel rezistența necesară. Această ață poartă numirea de „spemă”. Intrebuințarea ei de astăzi s’a redus, rămânând numai la încrețitura dela gât.

1) Poșaga-de-Jos, Roșă Gligor, 53 ani.

2) Ocoliș, Maria Popa, 55 ani.

3) Vezi supra p. 106.

Pregătirea „spemei” cere o îndeletnicire specială. Se toarce din fuior un fir foarte subțire, cu fusul în jos. Se iau două fuse și se clăpână pe un ghem două fire împreunate. De pe ghem urmează să fie „presucit” adică tors de această dată cu fusul în sus. Se face „jirebic” dar numai pe două „pene” ale rășchitorului, ca să nu fie prea mare jirebia. Această jirebic urmează să fie fiartă la fel ca jirebiile pentru pânză și lăsate pe gard să înghețe¹⁾. Apoi se face ghem și se păstrează pentru diferite întrebuintări, la cămașe, poale și cărpit.

Culorile depind de material. Părul de pe oi era mai negru, un negru șters aproape fumuriu. Dacă întâmplător îți cade în mână un guler vechiu, păstrat prin cine știe ce minune din vremea aceea, te surprinde culoarea întunecată pe care nu ușor o poți defini, dar care păstrează și astăzi o remarcabilă frumusețe, armonie și căldură. Ajungând la ponivă, ni se oferă o mare variație, dela negru la roșu deschis, roșu închis, portocaliu, cafeniu și verde. Aceeași variație ne-o oferă arniciul. Ca frecvență rămâne însă roșul și negrul.

Frecvența și aria de răspândire. Cămașa cu ciupag, așa cum am descris-o, atât ca tip original, cât și ca variante, se mai poartă astăzi numai în următoarele sate: Ocoliş, Poșaga-de-Jos, Lunca, Sălciua-de-Jos, Sălciua-de-Sus, Poșaga-de-Sus, Muntele Săcelului, Hășdate și Valea Ierii, dar și aici cămașa cu ciupag a încetat de mult a mai fi un port de toate zilele. Ea face parte astăzi numai din portul bătrânelor, mai ales în zile de sărbătoare și la biserică. Acum 60 de ani era purtată de toate femeile tinere, fiind și un port de toate zilele. Acum 40 de ani, era purtată și de unele femei tinere — alături bineînțeles de bătrâne — dar numai la biserică, „numa când ne podobeam în biserică mergeam cu ciupag”²⁾. Piesa a început deci să devină ocazională, ceea ce înseamnă că a pierdut din importanță și deci din frecvență.

În toate celelalte sate cercetate de noi, cămașa cu ciupag dacă nu se mai poartă astăzi, este nelipsită încă din lăzile bătrânelor. După informațiile lor, s'a putut stabili cu destulă precizie perioada de stingere în fiecare sat. (Fig. 121). Astfel

1) Vezi supra p. 58.

2) Ocoliş, Brata Anghelina, 64 ani.

acum 20—30 de ani se mai purta de unele bătrâne în Pădureni, Agriș și Măgura Ierii. Într'o perioadă mai veche, acum 30—40 de ani, la Muntele Filii, Filea-de-Jos, Filea-de-Sus, Plaiuri, Șutu, Băișoara, Muntele Băișorii, Făgetul Ierii și Ca-

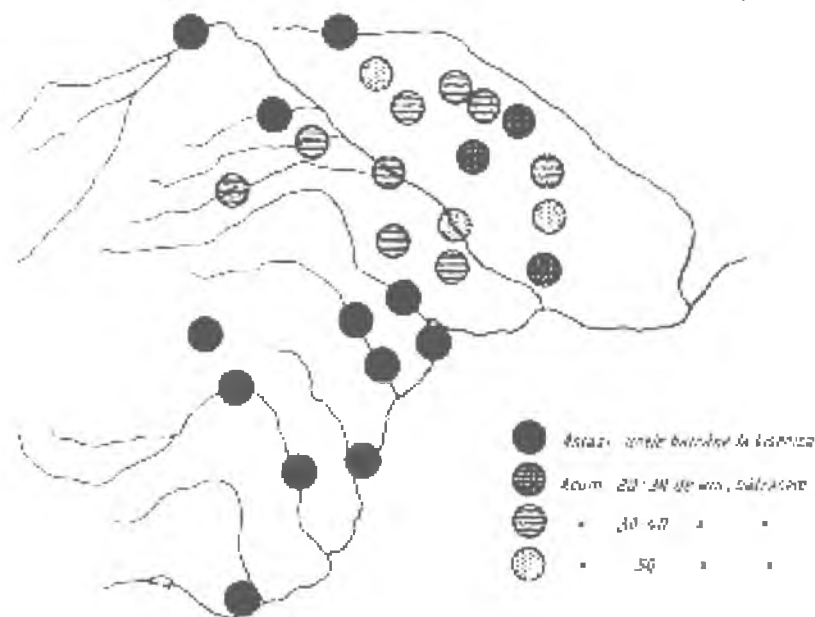

Fig. 121. — Perioadele de dispariție ale cămășii cu ciupag.

cova Ierii, iar la Lita, Șchiopi și Iara a dispărut de vreo 50 de ani. Și totuși trebuie să remarcăm că în aceste sate, în care demult nu se mai purtau, bătrânele care au murit în ultima perioadă de doi-trei ani, au fost înmormântate cu cămașe cu ciupag, ca semn că tot mai trăia în conștiința lor. Cămășile cu ciupag au dispărut astfel, asemenea unei stingeri crepusculare.

Această interesantă cămașe cu ciupag a avut însă o arie de răspândire, care de sigur nu se oprește la limitele regiunii noastre. O secțiune în longitudine și latitudine ne-o arată spre Nord până la poalele Munților Rodnei, în regiunea Clujului, Năsăudului și a Someșului; spre Est în toată Câmpia Transilvaniei până în regiunea superioară a Mureșului; spre Sud până la Muntele Bedeleu și Baia-de-Arieș, iar spre Vest până

la Muntele Mare. Această arie se poate reconstitui astăzi atât din informații, cât și datorită prezenței lor. Peste tot elementele principale sunt aceleași, variantele fiind neînsemnate.

Am spus mai sus, că această cămașe cu ciupag se stinge. Nu înțelegem prin aceasta că întreaga cămașe cu toate elementele ei este părăsită. Cămașa cu ciupag părăsește doar simbolul ei: ciupagul și schimbă gura cămășii în față. De fapt aceasta a și fost cel mai important motiv care a contribuit la părăsirea ciupagului. O cusătură compactă, care acopere tot pieptul femeilor era incomodă la purtat, le înădușea, le strângea la gât și le trăgea înainte „dogu ăla pe chept”¹⁾. Din această cauză multe din cămășile cu ciupag aveau o mică deschizătură (10—15 cm), ce nu se lăsa văzută dintre crețele bogate de din jos de ciupag, prin care se realiza totuși o oarecare deschidere a cămășii în față. Aceasta pe lângă că oferea posibilitatea de a purta în sân câte un obiect (bani, „năfrămuță” sau „oarice nimicuri”) servea și la alăptare. De sigur că multe alte considerații, de ordin economic și psihologic, au contribuit în egală măsură la părăsirea ciupagului (lipsa timpului, a materialului și în sfârșit evoluția) de care ne vom ocupa în capitolul final al studiului nostru.

2. Cămașa bătrânească sau cămașa veche.

Această cămașe (Fig. 91) reprezintă prima formă de evoluție a cămășii cu ciupag. În privința croiului se schimbă doar gura cămășii, care dat fiind că ciupagul a dispărut, trece înainte. Modelele și materialul rămân însă aceleași. Elementele principale ale unei cămășii bătrânești sunt: a) gura cămășii înainte; b) cusătura peste cot; c) fodorul mare; d) brățara; e) gulerul; f) cipcă la fodor și g) cheițe. Bineînțeles că această cămașe fiind o formă de trecere încă neconturată precis, va oscila prin variantele sale chiar și la elementele principale. Astfel:

1) Are gura cămășii în spate, iar în față numai încrețiturile fără ciupag, această cămașe rezultând dintr'o imediată transformare a cămășii cu ciupag.

2) Cusătura peste cot și la marginea fodorului este înlocuită cu cipcă.

1) Poșaga-de-Jos, Roșu Maria, 41 ani.

3) Deasupra cusăturii peste cot adaugă diferite cusături cu modele noi.

4) Lipsește cusătura peste cot și apar „pene pe mânecă'n sus“, prin mijloc, rămân însă cheițele înguste cu care se încheie cămașa.

5) Dispare cusătura peste cot și rămâne mâneca albă numai cu cele două cheițe înguste, cusute cu negru, brățara, fodorul mare cu cipcă și cusăturile pe marginea fodorului.

6) Dispar și cusăturile de pe marginea fodorului și rămâne mâneca albă numai cu cheițele, brățara și fodorul mare cu cipcă. Chiar și unele cheițe sunt înlocuite uneori prin cusături de mașină.

7) Mâneca nu mai are nicio cusătură, fodorul s'a micșorat, fără cipcă. Mâneca este în general mai îngustă și scurtă. Rămâne doar gulerul îngust cusut cu negru.

Spațial cămașa „bătrânească“ are astăzi o mare răspândire în regiune. Prin variantele sale însă ea constituie specificul diferitelor sate. Astfel în satele de munte, ea se găsește mai mult sub forma ei arhaică, având cusătura peste cot, cheițele și gulerul îngust cusute cu negru sau cu roșu, sau fără nicio cusătură, albă de tot și numai cu cheițe înguste. Uneori prezintă tendințe de împodobire. În satele din regiunea de dealuri ea a dispărut sub această formă. A aparținut însă trecutului. Astăzi se găsește mai mult sub ultima ei formă: mâneca îngustă, fodorul micșorat, doar cu gulerul și cheițele înguste relevate pe cămașa albă de pânză (Fig. 93). Uneori și aceasta prezintă oarecari tendințe de împodobire prin ușoare cusături de-a-lungul mânecii. Această cămașă albă este ultima formă de cămașă ce s'a purtat și se mai poartă în mod sporadic împreună cu alte piese ale portului vechiu (ex. zadia). Ea este aici nu numai o cămașă bătrânească, dar și singura cămașă legată de portul vechiu, singura relicvă.

Trebue să remarcăm că această numire de cămașă „bătrânească“ se leagă atât de faptul că ea reprezintă notele caracteristice ale unei cămăși foarte vechi, purtată din bătrâni, cât și prin faptul că ea constituie astăzi portul bătrânelor. Ne luăm îndrăsneala să afirmăm că ea reprezintă linia cea mai veche și autentică a regiunii, care trebue să li avut o arie

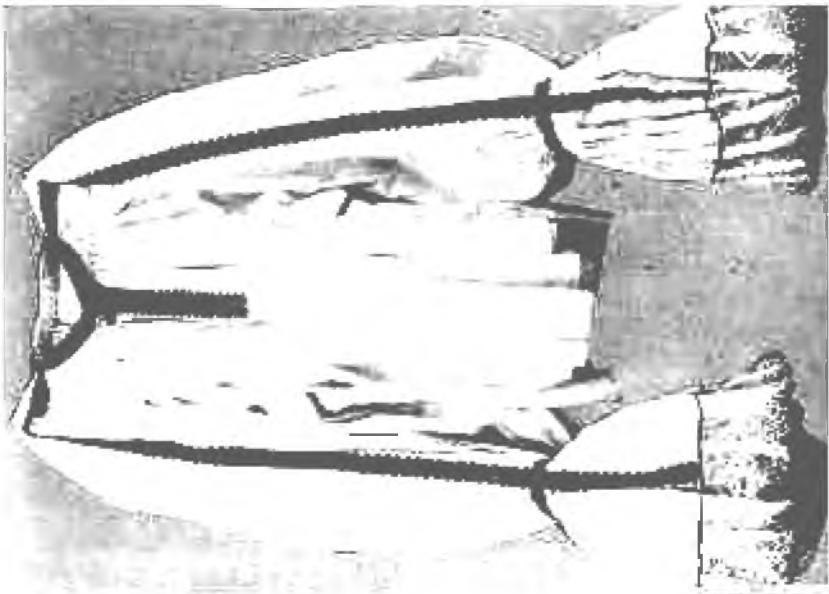

Fig. 122. — Cămășe cu cheițe. Ocolis.

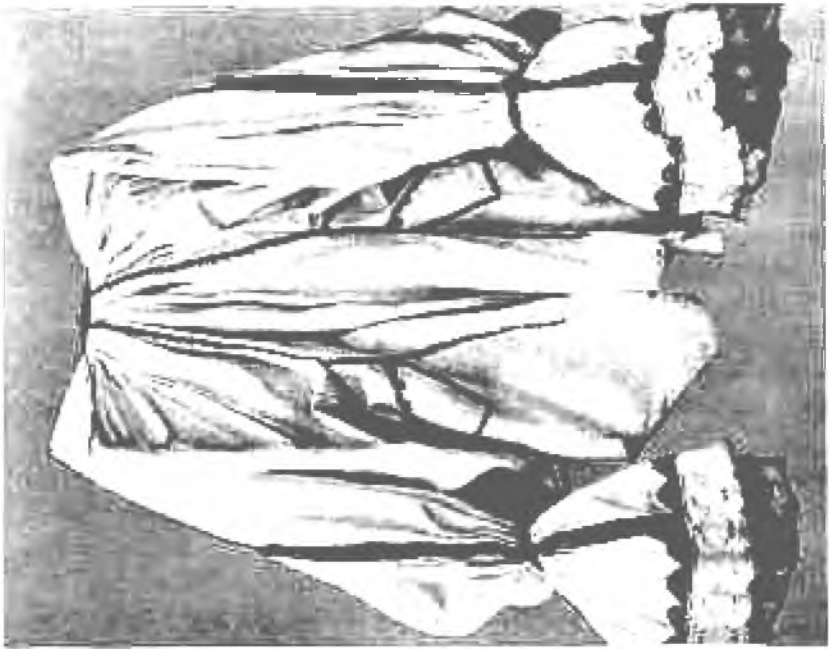

Fig. 123. — Spatele unei cămăși cu cheițe.

de răspândire extrem de mare. Și numai mai târziu ea a evoluat în cadrul unor cercuri restrânse regionale, care a dus la un cerc ce cuprinde ciupagul, iar altul tot atât de distinct al Săliștei, unde la origine se poate distinge aceeași cămașe bătrânească.

În ceea ce privește variantele, ele ne permit o oarecare clasificare în timp și spațiu. Cele care aparțin unei perioade mai recente sunt mai împodobite, iar cele mai vechi sunt cât mai simple. Perioada de evoluție a unei cămăși fiind foarte scurtă, după cum am văzut, uneori un interval de zece ani ne oferă deosebiri mari. Nota de împodobit apare și în legătură cu destinația cămășii, atunci când este de „podobit“ la biserică, iar cea simplă — fără cusături prea multe — fiind de purtat în zile de lucru.

3. Cămașa cu cheițe sau cămașa nouă.

Prin această cămașe înțelegem cămașa de azi a fetelor și a femeilor tinere, care se distinge prin notele cu totul particulare pe care ni le dau cheițele, una sau două de-a-lungul mânecii. În general ea păstrează croiul cămășilor precedente, între care accentuăm „paha“, care nu se bucură însă totdeauna de atâta atenție în ceea ce privește cusăturile, acestea fiind făcute uneori cu mașina. Totuși în ceea ce privește croiul trebuie să remarcăm unele deosebiri secundare și aceasta în legătură cu materialul. Cămașa fiind făcută mai mult din „joli“ adică pânză țesută din bumbac, sau cumpărată gata, care este mai lată ca „pânza“ țesută din fuior, nu se mai folosesc doi lați la mâneci, ci unul singur care dă lărgimea necesară. Urmarea este că mâneca este croită dintr'o singură lățime a pânzei și se împreună printr'o cusătură cu mașina, care vine dedesubtul mânecii. Dar ca cea mai elocventă dovadă că această cămașe a evoluat treptat din cămașa veche cu ciupag, sau din cea „bătrânească“, — ca o concretizare a gustului de azi — întâlnim un lucru surprinzător. Deși mâneca nu are nevoie să fie încheiată pe două lături ale mânecii nefiind formată din două bucăți, ci din una singură, ea păstrează totuși „cheițele“ exact la locul lor, ca și cum ar avea rolul de a încheia. Iată deci că deși se modifică întrucâtva croiul, se pă-

strează totuși liniile lui caracteristice. De altfel și această schimbare intervine numai în legătură cu materialul. Atunci când cămașa cu cheițe este făcută din „pânză” și nu din „jolj”, mâneca nu prezintă nicio inovație. De asemenea „paha” este identică. (Fig. 123). Dar iată altă dovadă de continuarea cămășii cu ciupag. Deși nici urmă de „ciupag”, totuși pieptul și spatele cămășii împreună cu încrețitura lor dela gât poartă și acum numele de „ciupag”. Avem astfel „ciupagul din piept” și „ciupagul din spate” sau „dinapoi”.

Elementele principale ale unei cămăși cu cheițe sunt: a) gura cămășii în față; b) gulerul; c) cheițe de-a-lungul mânecii; d) fodor mare; e) brățara.

Nota caracteristică a unei cămăși cu cheițe o dau însă cusăturile și prin aceasta cămașa obține un efect deosebit, de simplitate, armonie și finețe. Pe joljul alb și subțire, cheițele sunt de o expresivă distincție. Ele curg pe albul mânecilor ca pâraiele înguste ale apelor de munte. În mod obișnuit și în general ele sunt cusute cu „arnici” (bumbac) în care predomină culoarea galbenă. În cheița galbenă se intercalează diferite culori: „negru”, „roșu”, „albastru”, (albastru deschis), „mnierrâi” (albastru închis ce bate în violet) și „verde”. Uneori cusăturile sunt înguste și atunci cu ele se încheie toată cămașa, atât la mâneci cât și la spate încheind chiar părți din „pahă”, până unde e vizibilă. Alteori însă dat fiind faptul că această cheiță nu îndeplinește numai rolul de cheiță propriu zisă — de a încheia două bucăți — ea renunță la punctul ei de cusătură specifică și intercalează în lungul ei diferite modele (Fig. 123) cusute tot în linii orizontale. Cu aceleași modele se coase și „gulerul” din jurul gâtului, cusătura de pe piept numită tot „guler”. De altfel această numire de „guler” se dă în acest caz și cheiței de-a-lungul mânecii. „Gulerul” din jurul gâtului are de o parte și de alta a cusăturii câte un șir de „brânel”, iar în margini „titivură”. (Fig. 117). De altfel acest guler este singura cusătură ce se găsește pe pieptul cămășii. Spatele nu are decât „cheițele” cu care se unește spatele de mâneci. Uneori lipsesc și acestea, fiind date cu mașina. Mânecile însă, prin cusăturile lor bogate, ne oferă chiar unele variante.

1) Printre cheițe apare un „șir” (mici modele noi) pe mânecă în sus.

2) Alături de aceste șire cheița de pe mâneci se schimbă în „umbreață turdenească” cu „cornițe” pe margini.

3) Printre cheițe se fac „pene peste umăr” cu motive florale, numite și „pene țopești”.

4) Printre cheițe se adaugă „urcuș” (o panglică cumpărată, broderie), iar dedesubt se pune „primă” roșie care se vede prin găurele.

Ca tehnică cusăturile sunt cele obișnuite: în linii orizontale și „sulăi”. La marginea mânecilor „ruptură” și „ptișalău” cu care se prinde „cipca” cumpărată, care la această cămașe atinge lățimi considerabile fiind și foarte subțire. (Fig. 122). Cusătura „ptișalău” începe să se piardă. Cipca se prinde mai mult pe dos. Brățara mânecii se face numai după ce s'au cusut cheițele și s'a încheiat mâneca. Brățara se lucrează tot pe încrețituri și cu motive geometrice ca la cămășile precedente.

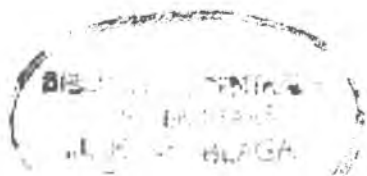
Această cămașe cu cheițe se găsește și la fetițe unde formează o singură piesă împreună cu poalele.

4. Cămașa cu pene.

Cu această cămașe încheiem tipurile de cămăși din regiune caracteristice portului vechiu local. Cămașa cu pene poartă încă specificul regiunii, deși cu o notă cu totul nouă, nelocală și generală. Dacă în satele din depresiune mai găsim o cămașă de pânză albă, așa numită cu „bodri”, aceasta nu mai poate fi considerată ca făcând parte din portul local, ci numai o cămașe simplă țărănească, ce se poartă numai cu rochiile cumpărate. De aceste piese ne vom ocupa într'un capitol separat al formelor de amestec decadente.

În ceea ce privește croiul remarcăm gura cămăși, care variază între spate și față, încrețitura la gât și gulerul, pe care le cunoaștem. Podorul este însă mai îngust, mâneca mai scurtă. În loc de „pahă” avem „băgătură”, care nu mai este alcătuită din două piese, ci din una singură, cu o formă dreptunghiulară, ascuțită la capătul care vine subsuoară.

Nota ei particulară o formează tot cusăturile, care creează

din această cămașe un tip aparte. Domină cusăturile mari pe mâneci, numite „pene” sau „forme” ca „labele pe mânăcă'n sus”. Uneori are și pe piept astfel de forme. Brățara dela mâneci se numește „lănciș”. Cheițele sunt aproape neînsemnate având rolul doar de a încheia părțile cămășii prin cheițe simple. Culorile sunt vii, tari și amestecate. Materialul cămășii este mai mult jolj cumpărat sau țesut în casă din bumbac și în cazuri rare amestecat cu fuior.

Ceea ce este de remarcat în chip deosebit la acest tip de cămașe este faptul că modelele acestea ce se fac pe mâneci, late și mari, nu au un caracter local, ci sunt luate „de pe scrisori” (din albume). În cazuri cu totul individuale, cusăturile sunt reproduse de pe cămăși mai vechi, de pildă, un ciupag reprodus ca altifă la o cămașe din Muntele Băișorii. Această cămașe se poartă mai puțin cu zadie și mai mult cu „păsturi” (cătrinte săliștene), introduse până în regiunea noastră în marginea ei răsăriteană, unde portul vechiu a dispărut și unde datorită acțiunii învățătorilor în special și a modei, a început să-i ia locul portul săliștean, din a cărui originalitate bineînțeles că n'a mai rămas aproape nimic. Această cămașe este plină de cusături amestecate cu modele și culori, iar combinația adeseori nu este lipsită de grotesc. Cămașa cu pene se poartă tot în această regiune și cu rochii cumpărate sau țesute în gospodărie din lână vopsită de obicei în negru și roșu închis.

Poalele.

Poalele formează astăzi o piesă independentă de cămașe. Mai demult erau fixate de cămașe având deci exact lărgimea cămășii (patru lați). Deși nu mai sunt fixe lărgimea a rămas aceeași. În mentalitate constituiesc totuși o singură piesă. De pildă la Sălciua se spune și acum că „aia nu-i vrednică muiera care nu spală cămașa cu poalele”¹⁾.

Poalele sunt făcute totdeauna din „pânză” sau din „jolj” alb. Pânza este țesută din fuior curat sau amestecat cu bumbac, iar joljul fie că este țesut în casă din bumbac, fie că este cumpărat. Când se cumpără sunt necesari patru metri.

1) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Croiul poalelelor este foarte simplu, fiind format din două piese dreptunghiulare în formă naturală cu o lățime de 50 cm, iar pe două laturi se intercalează câte trei „clini” care în partea superioară au o lățime totală de cca 30—40 cm, iar în partea inferioară 1 metru. Astfel poalele au o lărgime de 3 m în partea inferioară și 1,70 în partea superioară, unde urmează a fi strânse în jurul mijlocului. Lungimea variază după înălțimea femeii 80—90 cm.

Cusăturile sunt de asemenea puține. Ele se fac mai mult cu „umbreaje tivită”, „umbreaje de colo și dincoace”, „umbreaje cu trei ochi”, „umbreața meselor” și „trascăienească”, iar în ultimul timp mai mult cu „umbreaje turdenească” cu care se încheie poalele. Se fac cu „ață” albă de cumpărat, dar uneori și cu „spemă”. Mai demult în mod obișnuit umbrejele se coscau cu „spemă” (ață de fuior pregătită în gospodărie). Înainte de a face aceste umbreje se îndoaie marginile, iar extremitatea se prinde cu un fir pentru ca să nu se destrame, se „dă pe dos”. Marginile din jos sunt lucrute cu „ruptură”, (Fig. 116), iar deasupra ei se fac încă două-trei rânduri de „ruptură”, toate cu ață galbenă sau neagră. Alteori deasupra „rupturii” se găsește „sălbănaș” sau „șarbaniel” (cusătură ce se face după ce se scot câteva fire, obținându-se un ajur). Pe margini sunt mici cusături numite „zîmți”, cu negru și galben, cusătură lucrată „pe fir”. În ultimul timp femeile tinere au adăugat „cipcă” sau „cârligel” alb cumpărat (un șinor în zig-zag), sau au făcut câteva cerculețe cu mașina. În acest caz toate cusăturile sunt făcute cu mașina.

Poalele se leagă la brâu cu o „ață” care trece prin mai multe „brățări” (acățători), cu ajutorul cărora poalele se strâng la brâu. Brățările pot lipsi. Ața din poale trece în acest caz chiar prin pânză găurindu-se cu fusul. Cusătura dela margine se numește „înduplecătură”, se îndoaie marginea și se coase cu „spemă” albă cu simple împunsături.

Această „ață” dela poale este pregătită în mod special. Se face din fuior tors mai subțire și răsucit (ca „urziala de lepedeu”). Apoi se îndoaie în trei în formă de lanț și o „presuce”, adică o toarce încă odată pe fus, de astădată cu fusul în sus, pentru că în această „lătura să suce”. De pe fus se face

jirebie și se fierbe deodată cu hainele (cu cenușe și apă fierbinte). Se pune apoi să înghețe pentru a se face moale. Jirebia se dăpână și sub forma aceasta făcută ghem se păstrează până când e nevoie de ea. Atunci o împletește în trei („ca coștele”). Așa de poale se pregătește de obicei iarna, când se fac și celelalte operații de prelucrare a cânepii. Ea se face o singură dată pe an în cantitate mai mare („câte zece fuse”), astfel ca să ajungă pentru anul întreg. Această „ață” se folosește și la cioarecii bărbătești.

Nota caracteristică a poalelor este simplitatea liniei, bogăția cutelor și albul cel mai desăvârșit al materialului.

Poalele constituie prima piesă în ordinea de îmbrăcăminte a femeii. După poale se îmbracă cămașa și apoi se încinge cu zadia, șurțul și frâmbia. În timpul iernii se îmbracă două poale, fără alte piese dedesubt.

În regiunea noastră vom găsi poalele în forma aceasta pretutindeni alături de zadie. Acolo însă unde rochia ia locul zădiei, poalele se transformă într'o piesă dedesubt ce se îmbracă sub rochie. În acest caz cele mai tinere iau și pantalonii. Poalele rămân totuși ca o amintire grăitoare a vechiului port: „de treizeci de ani nu m'am mai încins” — spune o bătrână din Făgetul Ierii — „dac'am îmbătrânit... ia, trăbă poale, albe, curate”¹⁾. Cât sunt de exigente poalele reiese și din altă informație: „Le-am părăsit (zadiile) că acum e mai scump hărastu și la ele trăbă poale, albe, curate, da cu rochii poți umbla și mai cu murdare și mai vechi”²⁾.

Zadia

Am putea spune că una din caracteristicile cele mai evidente ale portului de care ne ocupăm este zadia. Privit în ansamblul lui, zadia este prima piesă ce se remarcă ca un semn de distincție și în același timp de reală expresie a industriei casnice. Culoarea dominantă este roșul. Pe albul desăvârșit al poalelor, zadia roșie vine să completeze nota de rară eleganță pe care o dau liniile simple și pure.

Ca formă zadia este un dreptunghi ce se orientează ca

1) Făgetul Ierii, Bâlc Vârvoara, 57 ani.

2) Valea Vadului, Botaș Anisia, 56 ani.

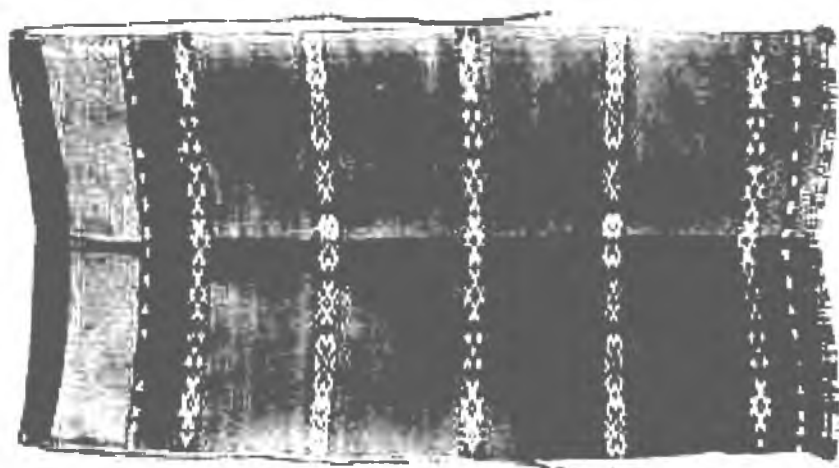

Fig. 125. — *Zadie nouă*. Sălcium-de-Jos.
(*Barbura Gligan*).

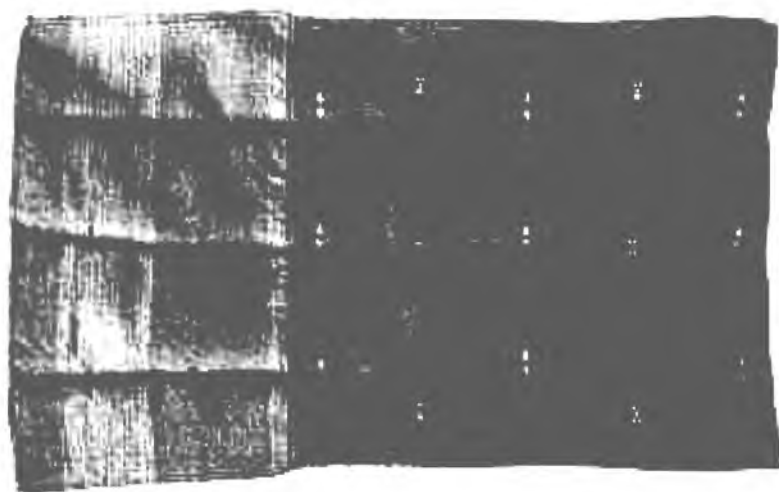

Fig. 124. — *Zadie bătrânească*. Ocoliş.
(*Brata Anghelina*).

dimensiune după statura femeii. Lungimea ei variază între 70—80 cm, iar lăţimea între 50—60 cm. În spaté ea acopere aproape în întregime partea inferioară a corpului lăsând vizibile poalele doar în mers.

Pentru a examina materialul din care este făcută zadia, ţesătura şi cusăturile, trebuie să facem o clasificare istorică. În liniile ei esenţiale, zadia este aceeaşi urmărită până în cele mai vechi timpuri. În diferite note de amănunt ea a evoluat simţitor. Distingem astfel două feluri de zadii: 1) zadia veche sau „codită“ şi 2) zadia nouă. (Fig. 124, 125). Le vom examina paralel pentru ca diferenţierile să fie mai uşor simţite.

Materialul. Zadia veche se făcea din lână curată atât urziala cât şi băteala. Cronologic ea s'a lucrat numai în acest fel până în jurul anului 1848. Se mai găsesc şi acum puţine zadii ţesute din lână curată, fie că sunt lucrate de foarte multă vreme, fie că în mod sporadic se mai lucrează încă. Aceste zadii vechi aveau lâna vopsită în casă, predominând două culori: un albastru închis de tot, aproape un negru albastrui ce bate în violet, numit „mnierâi“ şi roşu. Prima se vopsea cu „piatră mnierâie”¹⁾, iar a doua cu „colburi” cumpărate. Amă-nunte asupra acestui vopsit nu ni se mai pot da, întru cât în ultima perioadă de 60—80 de ani nimeni nu mai vopsea în culori vegetale. Din albastru închis se punea urziala.

Zadia nouă are urziala din bumbac, cumpărat sub numele de „bumbăcel“ negru, iar băteala din lână numită „ponivă“, „bercă“ sau „harast“, cumpărată în sculuri mici colorate. În cazuri foarte rare se mai urzeşte şi astăzi din „păr“ vopsit în negru sau roşu.

Ţesătura. Deosebitile cele mai de seamă le prezintă ţesătura. De-a-latul zadiei se fac la distanţe simetrice patru-cinci dungii în diferite culori, prin care se întrerupe câmpul uniform al roşului. Aceste vârste se numesc „coade“ la zadia veche, unde ele se şi prezintă ca simple dungii înguste. De aci şi numele de zadii „codite“. La zadia nouă în aceste dungii se fac „torme“, diferite modele, datorită cărora dungile devin

1) Vezi supra p. 60.

mai late. Acestea nu se mai numesc „coade“ ci „forme“. În partea superioară a zădiei, deasupra vârștelor, băteala este de aceeași culoare închisă, de obicei albastru cunoscut sub numele de „mnierăi“. Aceasta se numește „trup“ la zădia veche. „Trupul“ este lung (cca 40 cm), venind uneori până aproape la jumătatea zădiei. (Fig. 124). După acest „trup“ albastru închis urmează câmpul roșu al zădiei, din care se relevează „coadele“. Acele zădii vechi numai cu dungii simple, nu se mai găsesc astăzi. Oricât ar fi de bătrânească o zădie „coadele“ au mici forme prin ele. (Fig. 124). O bătrână din Sălciua ne spune însă cu certitudine că „mai demult purta zădii pă dinjos numa vârște ca străișile“. „Când m'am trezit eu așa o fost, numa vârște fără forme”¹⁾.

Cu timpul „trupul“ zădiei s'a micșorat ajungând la 15—20 cm (Fig. 125). Ca o consecință firească zădia nouă a schimbat și denumirea din „trup“ în „brâu“. „Coadele“ au forme din ce în ce mai variate. Întâlnim aceleași modele pe care le-am văzut la ciupage sau celelalte cusături ale cămășii și care se iau uneori și de pe ștergere și fețe de perină. Motivele sunt toate geometrice. Zădiile sunt țesute în patru ițe, cu suveica, iar la „coade“ sau „forme“ sunt lucrate cu mâna.

Cusăturile. După ce zădia a fost țesută — de obicei se țes mai multe deodată și se taie la sfârșit — urmează în primul rând să i se prindă cele două margini ale capetelor ca să nu se destrame, îndoindu-se puțin din margine. Cusătura cu care se prinde această îndoitură se numește „înduplecătura“. Pe celelalte două margini ale zădiei, care formează și marginea țesăturii propriu zise, se face de asemenea o „tivitură“ având rostul de a întări și mai ales de a înveli și astfel a feri marginile țesăturii, care altfel s'ar roade ușor. La marginea înduplecăturii de din jos se face o cusătură lată de un deget, care se numește „ciucuri“. Ei țin locul unor ciucuri propriu ziși, fără ca să aibă firele libere, având astfel mai multă rezistență. La mijloc cusătura are un rând de „brânel“, lănișor, care se lucrează deodată cu ciucurii. (Fig. 125). Tiviturile pe margini se fac tot cu lână roșie, uneori cu verde, iar ciucurii cu roșu

1) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Bichiș Ana, 76 ani.

sau mai mult cu „mnierii” încadrând astfel ușor țesătura întregă a zădiei.

Deasupra i se prinde o „frâmbie” împletită în patru amestecând roșul cu albastrul.

Chiar și în ceea ce privește culorile trebuie să remarcăm o diferențiere. Zădia veche fiind vopsită în casă, are culorile mai șterse, mai domoale. „Trupul” este de un albastru foarte închis, iar roșul de asemenea, deși este un roșu curat, are o umbră domoală. Verdele îi lipsește pe margini, tivitura fiind făcută tot cu roșu. Zădia nouă fiind țesută cu lână cumpărată și cu arnici, acestea prezintă culori foarte vii, uneori roșul este aproape portocaliu, iar albastrul este al albăstrelelor din lanuri. Aceasta din motivul că așa se găsesc în comerț, iar pe de altă parte fiindcă așa cere gustul evoluat al zilei. În „forme” culorile sunt: alb, galben, albastru, verde și chiar fir aurit.

Din timpuri foarte vechi ni se transmite o informație importantă. Mai demult se purtau două zădii, una înainte iar alta înapoi. Le purtau bătrânele care umblau cu „tindeu” alb pe cap¹⁾. Din nou ni se oferă asemănarea cu portul vechiu din regiunea Sibiului (cămașe albă cu zădii roșii cu vârste și tindeie albe înfășurate roată pe cap), a cărei arie de răspândire ajungea până aici, tot așa cum astăzi au ajuns „pășturile” dela Săliște. Acum 50—60 de ani — ne informează o bătrână din Sălciua — mai erau câteva bătrâne cu două zădii. La Orăști mai există și astăzi una²⁾. Cu ochii de azi, aceste amintiri sunt redată cu o nuanță ironică: „Dracu o știa cum merea, înainte, o înapoi”³⁾. Punctul de vedere firește că pare foarte explicabil, dacă ne gândim la o reglementare de mult determinată a șurțului negru, ce se poartă astăzi înainte, prin care zădia rămâne singura linie vie distinctivă.

Aria de răspândire și frecvența. (Fig. 127). În satele: Ocoliș, Runc, Ocolișel, Vidolm, Lunca, Poșaga-de-Sus și de-Jos, Sălciua-de-Sus și de-Jos, zădia face parte din portul de toate zilele, la toate vârstele. În câteva sate mărginașe zădia

1) Vezi supra p. 120.

2) Poșaga-de-Sus — Belioara, Crai Todora, 52 ani.

3) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Btchiș Ana, 76 ani.

a devenit de multă vreme portul de sărbătoare pentru bătrâne. Se mai împodobesc uneori bătrânele la biserică sau pentru marea sărbătoare din urmă: înmormântarea. Procesul de dispariție a început încă din tinerețea lor. În Valea Vadului, Muntele Săcelului, Muntele Filii, Valea Ierii, Cacova Ierii, Măgura Ierii, Muntele Băișorii și Băișoara, zadia are această expresie de sărbătoare și bătrânețe. În toate celelalte sate din marginea răsăriteană, zadia a fost demult părăsită. N'o mai poartă nimeni de multă vreme. În lăzi se găsește însă pretutindeni, iar în amintire și mai mult. Raportată la tipurile de cămăși pe care le-am examinat, zadia se poartă cu primele trei tipuri. La al patrulea tip (cămașa cu pene), apare rochia și uneori șurțul peste ea.

Șurțul.

În lumina cercetărilor de azi șurțul se prezintă sub două faze. În linii principale este același: negru, lung, încrețit și legat la brâu. Ultima perioadă de 50 de ani determină însă deosebiri însemnate, care ne permit o separare a șurțului în două tipuri: 1) șurțul de lână, făcut în casă și 2) șurțul de cumpărat, din glot.

1) *Șurțul de lână* era făcut din trei lați, țesut în două, trei, patru și cinci ite. După ce se țesea, se cernea cu scoarță de arin și „galiscău”¹⁾. Marginea de deasupra se îndoia, era „înduplecată”, lăcându-i-se astfel o dungă de două-trei degete. Aceasta se numea „beartă”. Prin ea se trecea o „frâmbie”, cu care șurțul se lega la brâu, atârând ușor încrețit. Bearta putea lipsi făcându-se numai o „înduplecătură” îngustă, care se găurea cu fusul și se trecea astfel frâmbia. Pe de lături șurțul nu avea nicio tivitură, aici fiind marginea țesăturii. Pe din jos se făcea o „tivitură” (ca pe laturile zadiei). Această cusătură se făcea cu un deget mai sus, în jos se desfrâma și rămâneau „ciucuri”, formați din firele dela urzială destrămate. Acest șurț vechiu îl purtau „babele” mai demult. Astăzi nu se mai găsește decât la Sălciua.

În locul acestui șurț apare altul care păstrează unele

1) Vezi supra, p. 59.

note esențiale fiind de lână și de culoare neagră, dar este încrețit în „pături mărunțele“. Încrețiturile se coseau cu „ptișalău“. Acum 30 de ani — perioadă ce coincide cu dispariția șurțului de lână — și în același timp cu o puternică influență venită dela Unguri dinspre Turda și Trăscău

Fig. 126. — Ocoliş. Cora Ileana, 90 ani.

(Rimetea), le duceau la Turda de le „ticlăzea“ (le călcau cu fierul), le „oblea cu ticlazău“, ca să fie o față lucie și nu așa cum iese din războiu. „Mai de mult nu le ticlăzua nime“¹⁾. Tot în acest timp au început a le tivi cu „șinor“ roșu pe margini și pe lângă brâu. În această fază șurțul de lână dispare.

Șurțele de lână s'au purtat peste tot până aproape în ultimul timp. Acum 40—50 de ani le avea toată lumea. Sporadic le mai găsim și acum. (Fig. 88). S'au purtat și vara și iarna. Caracteristica acestui șurț ne-o redă simplu o informatoare: „N'o fost nimic pe iele, curat negru“²⁾, sau alta: „Nu umbla

nime cu șurțe împenate“³⁾. Aceasta din urmă ne dă și caracteristica oelui de al doilea tip de șurț.

2) Șurțul de cumpărat, care este din „glot“ negru, este încrețit în același fel în pături și mai mărunte, cusute cu două-trei șire de „ptișalău“, uneori de diferite culori, roșu și galben de preferință. (Fig. 87). Glotul se cumpără dela Turda sau la târgurile din Sălcuia și Iara. Pentru un șurț sunt necesari 70—80 cm. Din lățimea glotului se face lărgimea șurțului. Unele șurțuri, mai ales ale bătrânelor păstrează simplitatea șurțului de lână, fiind tot curat negru, iar pe margini cu un

1) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

2) Ocoliş, Anghelina Brata, 64 ani.

3) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

tiv simplu. Altele adaugă „cipcă” pe margini, „prime” și „șinoare”. Cusăturile sunt făcute cu mașina de către o „cusătoare” din sat. Cusătoarea prinde însă numai cipca, prima și

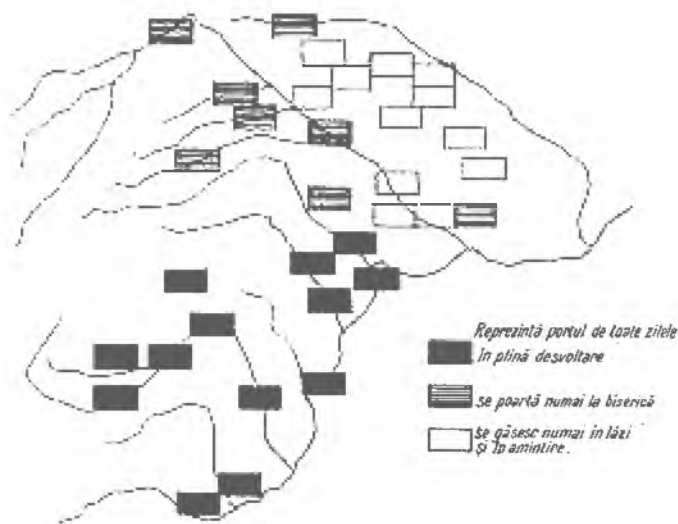

Fig. 127. — Aria de răspândire a zadiei și șurțului.

șinoarele care s'au adăugat, încrețiturile se fac dinainte tot cu mâna. Cu mașina se mai fac două-trei rânduri pe lângă cipcă cu diferite culori. Costul acestui lucru era de 20—40 lei în vara anului 1939 în Poșaga-de-Jos, unde aduceau și din Poșaga-de-Sus. Cipca este de diferite culori: neagră, galbenă, sau roz. Șurțul se leagă la mijloc cu „frâmbii” (un șiret rezultat din patru fire de lână împletite¹). Acesta este șurțul de azi al fetelor, femeilor tinere și chiar al unor bătrâne. La Sălciua a apărut un fel de variantă cu tendințe de răspândire. De-a-lungul șurțului se fac două cusături asemănătoare cheițelor de pe mânecile cămășilor, cusute tot așa cu diferite culori: albastru, galben, roșu, verde, violet. Pentru ca aceste cusături să fie cât mai reliefate se pune dedesubt hârtie. O altă cusătură numită „brâu” se face pe deasupra, peste mijloc, cu care se fixează încrețiturile, cusătură ce ține locul celor trei șire dela șurțul vechiu. Aceste șurțe de cum-

1) Aceleași frâmbii dela zadie, straiță și mănuși din Fig. 124, 125, 134 și 135.

părat sunt mai ușoare, iar vara nu sunt atât de calde ca cele de lână. Ele exprimă o vizibilă influență străină.

Șurțul de cumpărat se numește la Sălciua „perpetă” spre deosebire de cel lucrat în casă numit „șurț de lână”. Se precizează că atunci când cumpărau dela târg cereau „de perpetă”, sau „de năframă”, singurele piese care erau făcute din material cumpărat.

Frâmbia

Pe deasupra mijlocul se încinge cu „frâmbii” de 1,50—2 m lungime și late de 5—6 cm. Ele se țes în războiu, în trei ițe, năvădite numai în ițe (fără spată), iar țesătura se bate cu un lemn greu de fag, în forma unui cuțit. Frâmbiile poartă și alte numiri de „cingători” și „brâu”, atunci când sunt cumpărate dela târguri.

Frâmbia se înfășoară de mai multe ori foarte strâns în jurul mijlocului. Ea are o destinație precisă să păstreze imobile celelalte piese de îmbrăcăminte: poalele, cămașa, zadia și șurțul, care se fixează la brâu și pe de altă parte să acopere marginile lor. Tot în brâu, între frâmbii, femeile își pun furca, când merg în „țarină”, ceea ce ne servește ca probă cât de strânse pe trup stau aceste frâmbii.

B. Piese accesorii

Piese descrise până acum constituiesc îmbrăcămintea principală a femeii. Prin piese principale înțelegem pe acelea care alcătuiesc portul strict necesar, indiferent de anotimp, stare socială sau economică și anume: cămașa, poalele, zadia, șurțul și frâmbia. Toate acestea constituiesc îmbrăcămintea indispensabilă și din care nu poate lipsi nicio piesă.

Înțelegem prin piese accesorii câteva piese care se adaugă la piesele principale într'un anumit sezon, sau la diferite momente. Acestea sunt pieptarul și cojocul, din piele și țundra, frișcăul și gluga, din pânură.

Piese din piele (pieptarul, cojocul).

Față de piesele principale precedente, pieptarul păstrează încă o importanță destul de mare în timpul iernii, dar devine

accesoriu în timpul verii. Pieptarul constituie în timpul iernii piesa principală de apărare contra oscilărilor brusce de temperatură, caracteristice regiunilor înalte și este aproape nelipsit. El nu se poartă însă în timpul zilelor calde, dar se pune totdeauna peste cămașe atunci când se pleacă la drum, completând astfel îmbrăcămintea în orice timp al anului. Dar alături de acest determinant cosmic, apare și unul social. La zile însemnate, cum este la nuntă, pieptarul exprimă o notă de podoabă ce iese din cadre cosmice: „Mirele și mireasa erau iarna cu cojoc, iar vara cu pieptar“¹⁾.

Cojocul este de asemenea o piesă accesorie. El indică în primul rând starea economică și socială a femeii și numai în al doilea rând corespunde scopului său — principal s'ar părea — de apărare contra frigului. El este un semn de bogăție al celor mai de frunte din sat, având un vizibil caracter de podoabă pentru anotimpul întunecat al iernii, în care cusăturile cămășii nu-și pot spune în deajuns cuvântul. De aceea el mai este și apanajul tinereții alături de al bogăției: „Noi ăstea bătrâne le-am mai lăsat, numa când să mărită fetele...“, spune o mamă din Ocoliş²⁾. Sub această formă cojocul este purtat în satele din Vest fiind pe cale de dispariție în regiunea de dealuri. Aici le mai poartă numai câte o bătrână care și-a cumpărat cojocul acum 50—60 de ani. Dar amintirile lor redau în mod vizibil aceeași notă: „Care erau găzdoaie aveau cojoc“³⁾.

Pieptarele și cojoacele s'au purtat din cele mai vechi timpuri. Ele au fost făcute totdeauna din piele de oaie, având blana înăuntru. Erau lucrate de cojocarii din sat redând o notă de simplitate absolută. Erau numai albe, fără podoabele care le caracterizează astăzi. Cojoacele erau tot cu „cline“, reprezentând exact croiul țundrei. Acestea sunt informații rămase din bătrâni, căci astăzi cojoacele și pieptarele, deși păstrează un croi vechiu, reprezintă o notă cu totul nouă, mai mult străină. Se pot distinge două cercuri cu totul deosebite, care se întâlnesc în regiunea noastră. Unul este cu centrul în Turda, de unde motivele se numesc „turdenești“, iar altul cu centrul

1) Belioara, Bleaș Zaharia, 54 ani.

2) Ocoliş, Pașca Maria, 49 ani.

3) Filca-de-Sus, Ana Gârbovan, 87 ani.

la Sălciua, numite „țopești”. (Fig. 76, 90, 91). Motivele „turdenești” au un vizibil caracter unghuresc, culorile sunt vii, țipătoare, iar motivele sunt în spirale sau lalele. (Fig. 93). Motivele „țopești” sunt de o remarcabilă distincție, predominând motivele cusute cu negru, printre care culorile vii sunt aproape invizibile. Acestea pot forma o caracteristică generală, atât pentru pieptare cât și pentru cojoace. Analizate în parte, ajungem prin amănunte la aceleași concluzii.

Pieptarul

„Cheptaru” este făcut din piele de oaie cu blana înăuntru. Forma lui se orientează după piept având o lungime de cca 32 cm, cu mult mai scurt decât decât lungimea taliei. Brâul rămâne astfel descoperit. Pieptarul este fără mâneci fiind foarte îngust pe umeri. Culoarea lui este albă cu multe cusături în partea din față și mai puține în spate și pe margini. Acestea se fac cu lână sau arnici, iar marginile sunt tivite cu piele roșie și catifea neagră.

Pieptarele sunt făcute de diferiți „suci” (cojocari) sau „sucite” din sat. În acest caz pieile, câte două de pieptar, sunt date de oameni și se plătește numai lucrul, cam 250—300 lei se plătea în vara anului 1939 la Poșaga-de-Jos și Sălciua. În general pieptarele se cumpără însă dela târguri, în satele din Vestul regiunii dela Sălciua și uneori dela Turda, iar în satele din răsărit mai mult dela Iara și Turda. Primele sunt scurte și cu motive în spirale sau florale, în care predomină negrul, printre care sunt ușor presărate roșul, galbenul și albastrul, fără să încarce prea mult albul dominant al pieptarului. În față el se încheie cu „copcii” la brâu, rămânând ușor întredeschis pe piept, unde trei ciucuri tricolori accentuează marginile. (Fig. 73). Ultimele, cu obârșia din Iara și Turda sunt încărcate de vizibile motive unghurești, cu mult roșu și verde. Ele sunt mai lungi. (Fig. 93).

Pieptarele ne oferă o mare variație, în linii mari reprezentând gustul unei largi colectivități a mai multor sate, după cum am arătat cele două mari cercuri de răsărit și apus, în care însă se disting diferențieri remarcabile dela sat la sat. De pildă cojocarii din Ocoliş lucrează pieptarele sub influența

Fig. 129. — Ocoliș, Popa Maria, 55 ani.

cercului turdenesc, cu motive și culori ungurești. Acestea sunt purtate mai mult de fetele tinere. Cele mai multe femei poartă însă pieptare cumpărate la Sălciua. Astfel motivele se amestecă în același sat.

La fetițe găsim și pieptare încheiate într'o parte, așa numite „înfundate“, asemenea pieptarelor vechi bătrânești.

În trecut s'a purtat și un pieptar lung. Acum 30—40 de ani era împodobit cu „pene“ din „irhă“ (piele tăbăcită pe ambele părți¹⁾), iar în jurul gâtului avea blană de vulpe. La Ocoliș mai sunt și acum câteva pieptare lungi, lucrate de acum două-trei decenii la Trăscăul-de-Sus (Rimetea). Influența din regiunea Trăscăului se resimte și la aceste podobe, care au apărut în regiunea noastră numai ca o modă de scurtă durată și fără să aibă o notă generală. (Fig. 129). Acest pieptar trebuie să aibă o mare vechime. Ne permitem să anticipăm o afirmație, pentru care dovezile nu ne stau la îndemână. Aceasta trebuie să fi fost forma pieptarului vechiu, lucrat de jocarii din sat în vechime, când „nu se punea atâta lucru“²⁾). Forma actuală, strânsă pe piept, a rezultat în urmă, ca o treaptă mai înaintată de evoluție.

Cojocul

Cojocul este tot din blană de oaie cu lâna înăuntru. El este lung și cu „cline“. Cojoacele mai vechi sunt cu „forme“ mai puține, cele noi sunt mai împodobite. Ele sunt cusute cu „arnici“ roșu, unele cu albastru. Aceste forme în spirale se desenează cu mâna liberă pe o bucată de „irhă“, cu penița cu cerneală³⁾). Aceasta se taie pe marginile modelului și se aplică pe cojoc lipindu-se cu „pap“ (făină și apă). Pe liniile desenate se coase arniciul, prinzându-se astfel și bucata de irhă de cojoc. Arniciul este gros, iar cusăturile se fac cu humbăcel D. M. C. La gât cojoacele au guler de blană neagră.

Asemenea pieptarului, cojocul este cumpărat dela târguri sau lucrat la diseriți „suci“ din sat. Prețul unui astfel de cojoc era de 1700 lei în vara anului 1939 la Sălciua. Târgurile cele

1) ungurește = „irha“. În vechiul Regat se numește „pojită“.

2) Ocoliș, Bufnea Crăciun, 38 ani, cojocar.

3) Idem.

mai cercetate sunt cele dela Sălciua, iar acum 20—30 de ani cele dela Trăscău, în ultima vreme și cele dela Turda. Această proveniență orășenească le-a imprimat o vizibilă notă ungu-rească în alegerea motivelor decorative. Astăzi ele nu se mai poartă aici decât de unele bătrâne, păstrate din tinerețe.

Piese din pănură (țundra, frișcăul, gluga).

Pentru timp de iarnă femeia poartă în mod obișnuit îm-brăcăminte de pănură. Piesa caracteristică este „țundra“, care este pe cale de dispariție, iar locul ei l-a luat astăzi „frișcăul“ lung. O altă piesă de pănură, dispărută astăzi complet, dar care s'a purtat peste tot în regiunea noastră, pe timp de vreme rea, este „gluga“. Țundra, frișcăul și gluga au reprezentat o îmbrăcăminte accesorie — fiind purtate numai în timpul iernii sau pe vreme rea — dar cu un caracter general — fiind purtate de toată lumea, indiferent de stare socială sau vârstă, întru cât răspundeau unei stricte nevoi de apărare împotriva frigului. Numai în mod incidental țundra s'a văzut înlocuită de luxosul și prețiosul cojoc, cu care se aseamnă perfect în croi. Țundra a aparținut atât de mult tuturor femeilor încât ea nu lipsea odinioară la niciun prilej. La Cacova Ierii, o bă-trână precizează că „a fost mireasă cu țundră cu cline, albă curată“¹⁾, sau că „părul despletit al miresei atârna peste țundră“²⁾.

Frișcăul de astăzi, lung și respectând forma țundrei, pare a fi o continuare directă din țundră, chiar o formă evoluată a ei, simplificată însă. Cercetări mai amănunțite ne scot însă la iveală constatări interesante. Frișcăul sub forma lui inițială — scurt — este o piesă cu aceeași vechime ca țundra. (Fig. 133). Frișcăul scurt până la brâu exista și pe vremea țundrei. Aceasta dispărând însă treptat, s'a realizat o formă intermediară, având lungimea țundrei, dar cu numirea și croiul simplu al frișcăului, realizare care de sigur nu s'a mulțumit numai să combine cele două piese într'un mod mai practic, ci i-a imprimat și o notă nouă în croi. Cronologic, într'adevăr frișcăul lung a urmat țundrei pe măsură ce se părisea țundra, se introducea moda frișcăului lung. Aceasta reiese și din expunerea unei informa-

1) Cacova Ierii, Suci Marina, 64 ani.

2) Belioara, Bleanț Zaharia, 54 ani.

toare: „Înainte vreme s'o purtat un fel de ținđre cu cline, le ziceam ținđre, acum le zicem frișcaic”¹⁾. Diferența între ținđră și frișcău este însă simțitoare. Ținđra este foarte lungă, trecând cu mult peste genunchi, cu mânecile aproape tot atât de lungi, care atârnă libere, neîmbrăcate. Ținđra se pune pe umeri și se lega sub bărbie, atârnând astfel ca o pelerină. Frișcăul este mai scurt, nu ajunge până la genunchi, urmează forma corpului, iar mânecile se îmbracă întocmai ca o haină. Dar să le examinăm pe fiecare, atât în ceea ce privește croiul, cât și evoluția lor istorică.

Fig. 130. — Ținđră bătrânească din Șchiopi. (Lina Bologa, 86 ani).

Ținđra și gluga se poartă până astăzi și în regiunea Hunedoarei²⁾. În ceea ce privește croiul extrem de arhaic al frișcăului remarcăm asemănarea cu ținđra din Maramureș³⁾.

Ținđra

Ținđra este din pănură albă. De două părți are „cline”, iar sub mâneci are „pui”. Ținđra este lungă până la genunchi, uneori chiar mai lungă și cu mânecile tot atât de lungi. (Fig. 130, 131).

Pentru o ținđră erau necesari zece coți de pănură. Această măsură a devenit mai târziu o unitate înrădăcinată în industria casnică. Este semnificativ că ținđra dispărută, sau pe cale de dispariție, și-a lăsat moștenire unitatea de măsură.

1) Ocolis, Brata Anghelina, 64 ani.

2) T. Papahagi, Images d'Ethnographie roumaine, București, 1928-30, vol. I., Pl. 30 b, și A. Enăchescu-Cantemir, Portul popular românesc, București, 1939, Pl. 117, 118.

3) T. Papahagi, Idem, Pl. 33 a.

La zece coți se spune „de-o țundră”. Astfel se mai întrebuințează expresia că s'a urzit de o țundră, chiar și astăzi când demult a încetat urzitul în vederea țundrei. Nicio probă mai elocventă de vechimea acestei piese și autenticitatea sa.

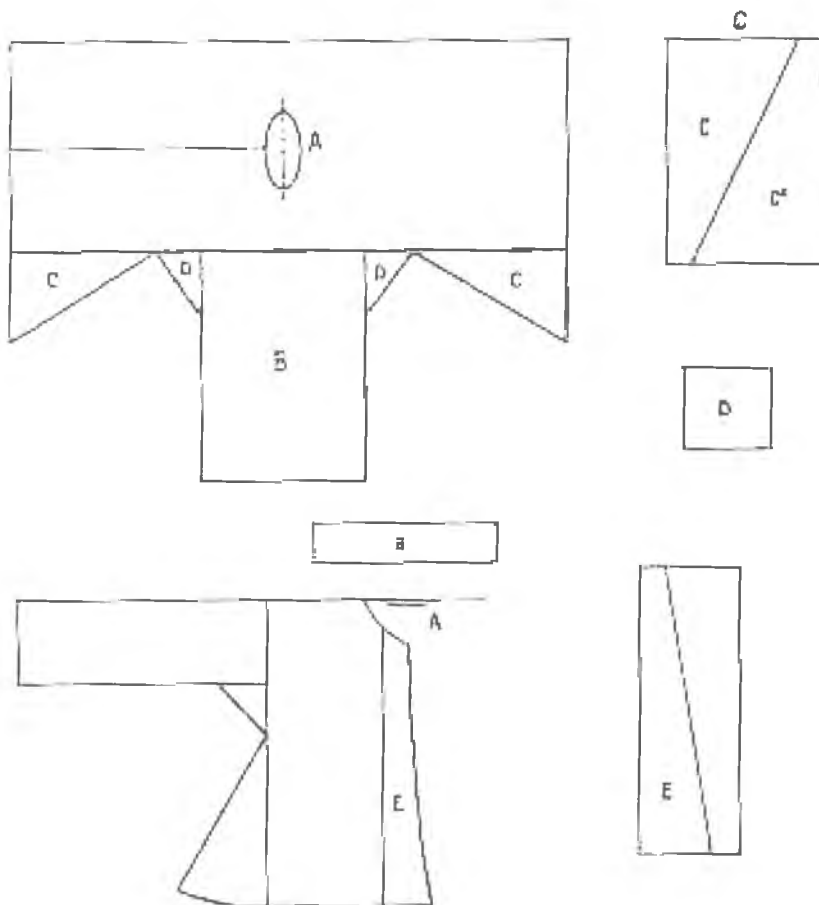

Fig. 131. — Croiul țundrei.

Așa cum ne-o redau informațiile bătrânelor și puținele exemplare ce se mai poartă în unele sate, țundra a avut două faze de evoluție: 1) Țundra veche sau bătrânească și 2) Țundra cu postav.

Țundra veche era foarte lungă, trecând mult peste genunchi și mânecile tot atât de lungi. Era curat albă, cusută

tot cu ață albă. (Fig. 130). Era croită și făcută acasă, cusută toată cu mâna. Această țundră se mai poartă astăzi la Sălciua și sporadic în celelalte sate, unde o mai iau bătrânele când e frigul mare.

Lumea țundrelor albe se stinge însă sub ochii noștri. Astăzi găsim numai câte una aproape prin fiecare sat, „purătate de câte-o muiere bătrână“¹⁾. Ele se prezintă însă numai ca un obiect de curiozitate. Le știe tot satul și chiar din alt sat și se indică adesea „mocana cu țundră“²⁾ din satul vecin. Ele dispar treptat deoarece acum nu se mai lucrează, iar cele existente se învechesc și ajung să fie purtate mai ales la vite, unde în câțiva ani se strică de tot. În cazuri rare se mai lucrează la Sălciua.

Fig. 132. — Țundră cu postav lara, Veronica Oltean, 55 ani.

Țundra cu postav era mai scurtă, până aproape de genunchi. Ea era împodobită cu postav colorat, roșu și negru pe la margini, cu forme la cline și mâneci. (Fig. 132). Era lucrată de câte o femeie din sat. Acum 50 de ani mai exista în lara o femeie bătrână care lucra astfel de țundre din pămură dată. I se plătea pentru lucru cca 500 lei, o pită și slănină³⁾. La Băișoara de asemenea era un bărbat acum 40 de ani, Mitru Cantoru, iar la Filea-de-Jos un alt bătrân care lucra țundre cu postav. Se făceau pe vremea aceea numai pentru tineri, acum 50 de ani bătrânele țineau încă la țundra albă. În ultima perioadă de 50—60 de ani, această modă a postavului aplicat s'a răspândit repede prin

cele mai multe sate, dispărând foarte curând sub această

1) Pădureni, Clortea Finică, 60 ani.

2) Lita, Vlas Ana, 78 ani.

3) lara, Veronica Chiorean, 55 ani.

formă. Influența probabil să fi venit dinspre Trăscău, de unde s'a afirmat un puternic curent în ultimele decenii.

Țundra cu postav apare deci acum 50—60 de ani și dispare în ultimii ani. Dar și în această viețuire efemeră nu reușește să câștige tot terenul. În legătură cu transformarea „țundrei albe” în „țundră cu postav” și dispariția acestei din urmă în scurt timp ne permitem să facem apel și aici la

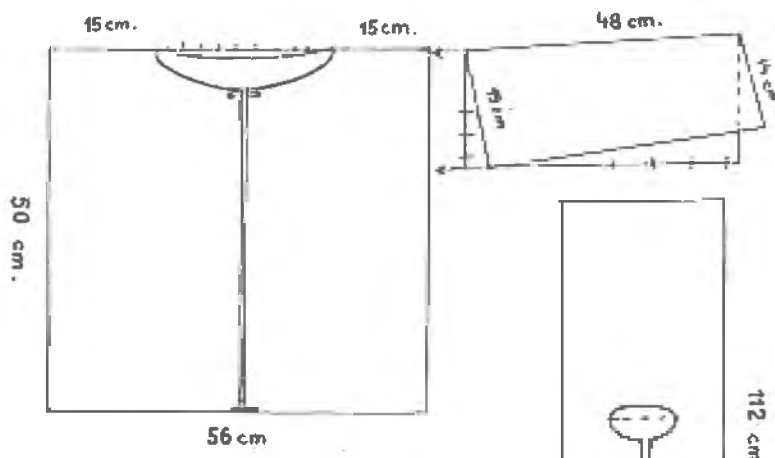

Fig. 133. — Croiul frișcăului scurt.

o ipoteză care se verifică cu fiecare probă ce ni se ivește. Când o piesă de port arhaic ajunge să se amestece cu forme străine, este pornită iremediabil pe calea dispariției.

Frișcăul

Frișcăul se prezintă sub două aspecte caracteristice: Frișcăul scurt și frișcăul lung. Credem că este necesar să-l prezentăm chiar dela început în mod distinct, pentru a-i distinge vechimea și a-i urmări evoluția în timp și întrebuințarea.

Frișcăul scurt ajunge până la brâu, abia acoperind mijlocul. Pentru acest frișcău sunt necesari 2,50. coți de pănură. Croiul lui exprimă maximum de simplitate. (Fig. 133). Se îndoiaie pănura formând un dreptunghi care are lungimea frișcăului. O parte a dreptunghiului, destinată „pieptului” este împărțită în două și tăiată la mijloc. Apoi i se taie „gura”

întâi în față, unde se rotunzește mai mult, iar în spate mai puțin. Aceasta se taie fără măsură, întreg croiul executându-se după ochi. „Petecul“ care se taie dela „gură“ se numește „îndărămniciune“ și trebuie nimicită, tăiată în bucățele mici cu foarfecele. Mânecele sunt de asemenea două piese dreptunghiulare în forma lor inițială, croite însă puțin oblic. Acestea se adaugă în mod simplu, la locul lor, fără nicio răscoitură, iar marginile se „înduplecă“ (îndoaie) înăuntru și se tivesc cu ață de lână. Cusătura se numește „înduplecătură“. Celelalte cusături, prin care se încheie frișcăul, se face cu „dungă“. Uneori se făcea mai demult deasupra cusăturii care împreună frișcăul peste umeri, o cusătură artistică numită „brânel“, care astăzi se mai face la cioarecii bărbătești și se numește „dupășeală“. (Fig. 148). Marginea dela gât este îndoită înăuntru și tivită în mod simplu. Toate cusăturile se fac cu ață de lână. Frișcăul se încheie în față pe două părți, deasupra la gât și jos la brâu. În acest scop se pune un „bumb“ și un „laț“ de piele, făcute de cojocari.

Să examinăm puțin croiul acestui frișcău. El pare a indica o mare vechime, ce poate să meargă până într'un trecut foarte îndepărtat, la vechii Traci, formă ce și-a avut probabil originea și aria de existență în jurul Mediteranei de răsărit la popoarele Asiro-Caldeene¹).

Chiar și frecvența lui alături de țundră ne întărește susținerile. Frișcăul scurt a existat totdeauna alături de țundră și chiar și astăzi este mai frecvent decât cel lung. O femeie mai „sumeată“ (mândră) nu poartă frișcău lung, afară de cazul că ocupația ei de „păcurăriță“ nu-i dictează aceasta.

Dar frișcăul scurt nu putea înlocui în mod integral țundra care începea să dispară. Aceste noi prefaceri în domeniul modei de bună seamă că-și aveau cauzele lor bine determinate în care lucrau deopotrivă condiții de ordin economic în primul rând (numărul mai redus al oilor, și deci nevoia de economie la pănură), iar în al doilea rând o evoluție naturală a portului, în care se imprima nota epocii. Țundra reclama zece coți de pănură. Este apoi greoaie cu clinele ei mari, în-

1) Cf. Max Tilke, Studien zu der Entwicklungsgeschichte des Orientalischen Kostüms Berlin, E. Wasmuth, 1923.

greuiază mersul și mai ales ținuta, care tinde să se afirme tot mai elegantă și mai arătoasă. Constatăm chiar, că atunci când ocupația ei de „păcurăriță“ n'o obligă să stea sus la munte cu oile, toată iarna, femeia renunță — în cazul că este mai „sumeafă“ — la frișcăul lung de azi și poartă în sat numai frișcăul scurt. Dar condițiile naturii aspre în care trăiește, n'o poate dispensa de o îmbrăcăminte lungă de pănură și atunci locul țundrei care apunea, l-a luat frișcăul lung, născut din îmbinarea lor. Lungimea țundrei corespundea scopului ei prim, de apărare contra frigului și vântului, iar croiul simplu al frișcăului corespundea noilor necesități economice și spirituale.

Frișcăul lung ajunge până aproape de genunchi. Mânecele nu mai sunt lungi și nefolosite ca la țundră, ci au mărimea brațelor, fiind îmbrăcat ca o haină pe corp. Frișcăul lung se croiește din patru părți. Croiul este același ca la frișcăul scurt, nicio modificare în afară de lungime. Se adaugă însă nota nouă: gulerul la gât și buzunarele pe două lături. Acestea se obțin prin două tăieturi în dreptul cătora buzunarele se aplică pe dedesubt.

Frișcăul lung își are apariția de scurtă vreme, o perioadă de cca 50 ani. Bătrânele care și ele au astăzi frișcaie au purtat în tinerețea lor țundre. Frișcăul lung completează îmbrăcăminte în satele unde se găsește în dezvoltare portul cu zadie. La Sălciua, în locul țundrei se poartă „laibărul“ care este din pănură albă, tivit cu negru, sau vopsit în întregime, reprezentând un croi orășenesc. Alături de numirea de „laibăr“, acesta o mai păstrează și pe aceea de „țundră“, uneori chiar și atunci când laibărul este „făcut“ (împletit) în „ace“. Această formă recentă cucerește rapid întreg terenul. În celelalte sate din depresiunea răsăriteană a regiunii cercetate, în jurul Ierii, locul țundrei l-a luat „uișul“. Acesta este tot din pănură, dar „feștită“ (vopsită) la Turda și Trăscău, de obicei neagră, sură sau albastru închis. Pănura este țesută în casă. „Uioșul“ este croit în casă sau la „sabău“ (croitor) în sat. Croiul lor este orășenesc urmând forma corpului. Portul lor este recent: „de când am lăsat portul cu zadii“¹⁾.

1) Valea Vadului, Botaș Anisia, 56 ani.

Gluga

Gluga este o piesă de pănură albă ce se așează pe cap în timp de vreme rea, ninsoare, ploaie sau vânt, atârnând dela cap în jos și învăluind astfel tot corpul. Este o formă dreptunghiulară, cusută la un capăt, formând „ciocu“ dela glugă pe care îl „trăgeau“ în cap. Astăzi nu se mai poartă. Lungimea ei variază dela strictul necesar, cât cere să acopere capul și umerii, până la o mare lungime „mai cât două desăgi, lungă cât porți straița”¹⁾, deci până aproape de genunchi. Câteva informații ne-o arată și lungă până în pământ. La cea scurtă se pune „frâmbii“ și se folosea ca straiță, atunci când se pornea la drum, intrând în reala ei funcțiune numai când cerea vremea. Gluga scurtă era și „împistrită“ (împodobită) cu lână neagră toarsă subțire și împletită în trei, prinsă cu ață. Figura decorativă care se obținea astfel în formă de spirală se numea „umbreajă“.

Gluga constituie în primul rând o piesă de mare utilitate pentru vremurile grele dela munte. Cu timpul însă ea a reprezentat chiar o notă ocazională „fără glugă nu se cununa nime”²⁾. Bineînțeles că și în acest caz la origine stă tot o nevoie practică, întru cât oricând nuntașii puteau fi prinși de o vreme rea în timp ce mergeau la biserică pe drumurile lungi ale satelor de munte. Dar ea a devenit cu timpul și un semn de distincție. O bătrână din Ocoliș, vestita vrăjitoare Gondiuleasa (73 ani), accentuiază că pe vremea când era ea tânără, glugile lungi nu se mai purtau decât la nunți. Iată deci perioada ei de dispariție, acum 50—60 de ani și forma în care a apus, ca făcând parte din portul ocazional al „miroilor“, într’un sat relativ îngrămădit unde scopul ei inițial — practic — era cu totul neînsemnat sau chiar nici nu se mai poate pune. De asemenea la Lunca, un bătrân ne spune că mai apucase să vadă în copilăria lui glugile. Le văzuse prima dată la nunți sub aceeași formă ocazională sub care au dispărut. „Aveau oamenii bătrâni glugi și mereau călăreț (călare) după mireasă și io întrebam: Ce țundră o luat pe cap, că nu

1) Sălcua-de-Jos,—Valea Largă, Bichiș Ana, 76 ani.

2) Ocoliș, Maria Popa, 55 ani.

știam ce-s"¹⁾. Cam tot în acest timp gluga dispăre în întreaga regiune, poate într'un ritm mai rapid în satele răsăritene, unde ultima bătrână din Cacova Ierii, ne-a mai putut da următoarea indicație: „Când m'am pomenit io, numa nănașu avea glugă"²⁾.

Gluga dispăre deci într'o perioadă de acum 50—60 de ani. Dispăre după cum vedem sub forma ei inițială, forma de totdeauna. Ce-i determină însă dispariția? Ce eveniment și-a putut spune cuvântul atât de hotărîtor? Este primul caz pe care-l întălnim în domeniul portului. Și nimic mai concludent pentru desfășurarea vieții întregi a poporului nostru, care a imprimat totdeauna în graiul și portul său, momentele istorice. La dispariția glugii contribuie în mod definitiv anul 1848. Ungurii se retrag la sfârșitul revoluției îmbrăcați în glugile lungi ale Românilor, nu atât pentru vremea târzie, care-i apucase prin munții Românilor, cât mai ales pentru a se travesti în haina locală și a dispărea mai ușor din văile în care erau atacați mereu. „Ungurii o dus glugile ălea lungi, o fost mergând numa albi, apoi de-acolo încolea puțin o mai fost portu ăla"³⁾.

De sigur că nu trebuie să înțelegem că Ungurii ar fi dus cu ei toate glugile Românilor — cum pare a reieși din textul citat — ci acest fapt istoric marchează mai mult un moment decisiv în evoluția portului. *Un eveniment istoric — revoluție, războiu sau o simplă criză — cu întregul lor complex de factori politici, economici, sociali și psihologici, determină întotdeauna noi orientări în domeniul culturii populare.* Acest adevăr cu valoare de lege explică și dispariția glugii noastre.

Până în anul 1848, gluga nu numai că era o piesă caracteristică, dar ea mai avea și o mare frecvență și o largă răspândire. Aceasta se explică prin originea străveche a glugii, pe care o putem dovedi cu un document istoric din epoca Dacilor: columna lui Traian. În diferitele scene de războiu Dacii apar însoțiți de glugă⁴⁾.

1) Lunca, Veselie Cioban, 89 ani.

2) Cacova Ierii, Bica Nastasia, 82 ani.

3) Ocoliş, Brata Anghelina, 64 ani.

4) Cf. R. Vuia „Dovezile etnografice ale continuității”. Transilvania, Sibiu, 1943, p. 26 și Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen. Siebenbürgen, 1943, p. 41-43.

Straița

„Straița“ numită și „traiață“ este o piesă de mare utilitate, deși ea ne apare la prima vedere ca nefăcând parte din portul propriu zis al femeii. Ea este însă o piesă accesorie, tot așa cum este năframa de pildă, atât doar că însoțește femeia numai în afară de casă. Plecând „amunte“ femeia își ia merinde pentru zilele cât stă la colibă, sau plecând la târg, straița înlesnește schimbul de produse mai mici. Ceea ce este de o deosebită semnificație pentru locuitorii din satele de munte cu casele împrăștiate pe înălțimi, la distanțe mari unele de altele și cu un singur punct de gravitare constantă și frecventă: biserica este tocmai straița, pe care fiecare femeie o atârnă de crengile unui copac din preajma bisericii, înainte de a intra în biserică. Venind dela distanțe mari, femeia nu se poate lipsi de traistă. Aceasta fiind însă un obiect ce leagă omul de anumite preocupări materiale ale vieții, trebuie să rămână în afara bisericii, asemenea gândurilor pământeste. În felul acesta copacul s'a transformat în cuier, împodobit ca un pom de Crăciun cu zeci de straiți atârinate de crengi, stă singur de strajă și de pază pentru lumea de dincoace, alături de lumea de dincolo. Aceasta se întâmplă bineînțeles numai în satele cu casele risipite. Acolo unde satul este aglomerat, traista nu-și mai are rostul ca tovarăș nelipsit.

Straița este țesută din păr, urzindu-se deodată pentru mai multe straiți, până la treizeci de coți. Se țes în patru ite. Pentru a se obține o țesătură în patrute, se urzesc câteva fire negre la distanțe egale, printre urziala albă. De asemenea în băteală, la aceeași distanță, se bat câteva fire negre și roșii, obținându-se astfel mici patrute de cca 10 cm. Lățimea unei straiți este de 30—40 cm, iar lungimea 40—50 cm. (Fig. 134).

Cusăturile laterale cu care se împreună straița se fac cu „țivitură“. La gură traista este țesută cu „înduplecătură“ țivindu-se astfel marginile tăiate. De cele două capete se prind „frâmbiile“, câte trei-patru fire fiecare împletit în patru, din diferite culori.

Mănușile

Mănușile de lână ce se poartă în timpul iernii se lucrează din lână albă toarsă subțire. Acul cu care se „fac mănuși“ se

Fig. 134. — Straiță din Ocoliş.

numește „indrea“ și are forma unui ac de cusut de cca 10 cm lungime și o grosime maximă de 1,50 cm. (Fig. 46).

Indreaul poate fi de: a) os, făcută din picioare de porc, din cele dinainte care sunt mai scurte. Acestea erau frecate cu pila și apoi rase cu cuțitul până primeau forma și mărimea necesară.

b) lemn de corn.

c) fier.

Indrelele de os și de lemn și le făcea fiecare în casă, acestea fiind și cele mai frecvente. Cele de fier erau făcute de fierarii din sat.

Indreaul fiind un ac de cusut, se trece firul de lână prin

ureche și se începe dela vârful mânușii făcându-se un deget mare, care le va prinde pe toate cele patru ale mâinii, lăsându-se un deget separat, numai pentru cel mare. Acesta se lucrează la urmă.

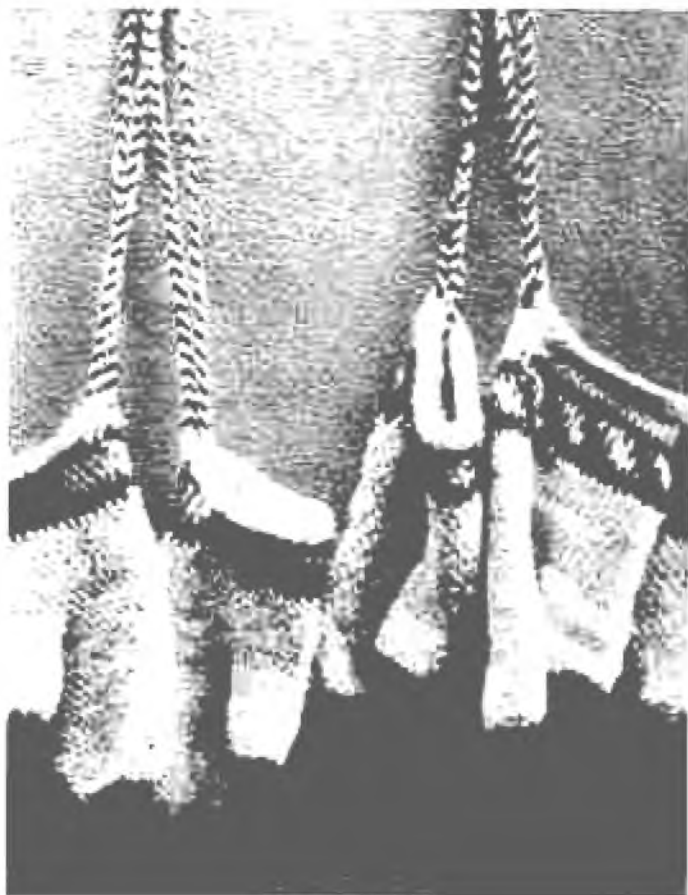

Fig. 135. — Mănuși din Ocoliş.

Mănușa se lucrează fără margini mergându-se în spirală și crescând după nevoie. Prin această împletitură se obține o mănușe groasă, care apără bine mâna și rezistă mult timp. Pe margini se fac uneori mici modele cu lână colorată. (Fig. 135). Mănușile se leagă una de alta printr'o „frâmbie“ împletită în patru, care se trece pe după cap păstrându-le astfel

pereche, iar în cazul că la drum nu sunt totdeauna utilizate, ele atârnă de-a-lungul corpului.

Mai demult mănușile se făceau numai cu indreaua. Cele mai vechi sunt cele de os, care se păstrau dela o generație la alta. Sistemul se păstrează și acum, deși în ultima vreme au învățat să facă mănuși și cu „cârligu“, un ac cu cârlig de metal, cumpărat dela târg, chiar și cu „cinci ace“ pentru împletit.

C. Podoabe și anexe

Piesele ce servesc ca podoabă sunt astăzi foarte reduse. Cele mai evidente sunt „mărgelele“, argintii sau aurii, pe care fetele și femeile tinere le pun la gât. De asemenea uneori și cercei și inele în degete. Toate acestea sunt cumpărate la târgurile din Iara, Sălciua sau Turda. Ele servesc ca podoabă în zilele de sărbători, uneori chiar și în zile de lucru. Mai demult atârnau pe piept, peste „ciupag“, „mărgele și bani“. Astfel de piese se mai găsesc sporadic prin toate satele. Mărgelele vechi sunt din porcelan alb, roz sau albastru, iar banii sunt monedele vechi de argint, din perioada veche austro-ungară.

Amintirile de odinioară, transmise ca o poveste din generație în generație, ne scot la iveală o serie de piese, unele cu vădit caracter ornamental, altele însă sunt o prețioasă expresie a utilității lor din epoca respectivă.

Aceste podoabe înconjurau mijlocul. Cu un caracter pur ornamental sunt „zalele cu *dondoloși*“, câte 4—5 șiruri de zale ce se lăsau ușor pe șolduri. De ele atârnau „dondoloșii“, niște podoabe de aramă ce lăsau un ușor zăngănit în mersul femeii. Ca formă dondoloșii erau rotunzi la un capăt și ascuțiți la celălalt de forma „cucuruzilor“. Luceau în afară, iar înăuntru erau negricioși. Zalele de asemenea erau galbene aurii, dar erau și sure argintii. Se povestește că acești „dondoloși umbra ca inelele dela ficior la fată și fată la ficior“. Acestea le aduceau „corturarii“ (Țigarii) prin fiecare sat, fiind făcute tot de ei.

Tot în jurul mijlocului se punea o „cura lată“ care era

„bătută cu bumbi“ și se „încopcea cu cătărămbi de aramă“. De această cura lată era prinsă o altă „cura“ mai mică, care atârna pușin pe șolduri și pe care erau înșirate multe „inele“. Bumbii și inelele erau făcute în sat, de Țigani, lucrate din aramă.

Din brâu atârna în dreapta o „pungă cu căldăruși“. Punga era din piele și avea „cănaci“ tot din piele. Peste pungă atârnav mai multe „ațe“ din piele, la capetele cărora erau „căldăruși“, niște podoabe de aramă lucrate de Țigani.

Alături de pungă atârna și un „cuțit cu teacă“. Teaca era din piele și în ea stătea cuțitul. Se menționează că punga și cuțitul cu teacă au fost purtate până pe la 1848.

Cu timpul cuțitul cu teacă a fost înlocuit cu „brișca“, care uneori era băgată în brâu, alteori atârna în dreapta. În felul acesta ultim o mai găsim și astăzi prin satele de munte, atârnând la capătul unei „ațe“ de lână sau piele.

În dreapta mai atârna și „amnarul“. Femeia purta cu sine și „cremene“ („piatră albă, tare“) și „iască“, făcută din burete de pe arbori fiert cu cenuse. Acestea din urmă răspundeau bineînțeles unui scop utilitar. Amnarul pentru aprins focul, iar cuțitul pentru apărare, sunt semnul unei vieți arhaice și primitive, când omul trebuia să lupte în mod izolat cu forțele naturii, care îl stăpâneau. Aceste piese se păstrează până astăzi în amintirea lor: „Numa poveste am auzit, da de văzut n'am văzut“¹⁾, Folklorul ni le păstrează de asemenea. Deși teaca și amnarul nu mai atârnă, se strigă și astăzi în timpul orațiilor de nuntă:

„Și cu teaca
iaca — iaca.
Și cu punga
numa — numa
Și-un amnar cu două zale
slobozit la vale“²⁾.

Tot ca podoabă servesc florile. În zilele de sărbători, fetele și nevestele tinere își pun flori în piept. Mai demult

1) Ocoliș, Brara Anghelina, 64 ani.

2) Ocoliș, Ion Muntean, 59 ani. Vezi supra p. 117.

cămaşa cu ciupag, avea chiar în acest scop o „chiotoare“ de care se legau florile pentru ca să atârne în mijlocul pieptului. De asemenea la biserică se merge cu mici buchețele în mână, din care se împarte totdeauna celor care n'au. Florile obișnuite și cultivate în acest scop sunt: „trandafir“ (*Rosa centifolia*); „căruijele“ (*Tagetes patula*); „mălin“ (*Syringa vulgaris*); „ghiorghini“ (*Dahlia variabilis*); și „iarbă lată“ numită și „iarbă grasă“ (face flori mrierâi)¹). În afară de aceste plante cu flori mari, sunt foarte obișnuite plantele verzi, care se poartă în mână nu atât pentru verdeața lor, cât mai ales pentru miros. Astfel sunt: „calapăr“ (*Chrysanthemum balsamita*); „răstupească“ (*Melisa officinalis*); „samfiruță“ „busoioc“ (*Occimum basilicum*); „iarbă crețată“ (*Mentha crispata*); „silimmină“ (*Calendula officinalis*); „lemnul Domnului“ (*Artemisia dracunculus*).

O altă plantă verde întovărășește femeia la nuntă și în mormântare. Mireasa poartă totdeauna o cunună de „saseu“ (*Vinca minor*), iar când moare tot o cunună de „saseu“ i se așază pe sicriu. „Nu moare și nici nu se mărită nime fără ele“²).

D. *Forme ocazionale*

Piese descrise până acum constituiesc portul obișnuit al femeii, atât pentru zile de lucru, cât și pentru sărbătoare. În această ordine, o singură excepție ne prezintă portul miresei.

Nota cea mai caracteristică ne-o dă absența zădiei. Mireasa nu-și pune decât șurțul negru înainte, încins peste o „cămașă“ albă, lungă. Astăzi ea se mai numește numai „rochie“ într-o cât este ca poalele legată la brâu, făcută din „joli“ fin.

În afară de aceste forme, nu se mai remarcă nicio distincție ocazională în ceea ce privește portul propriu zis al femeii.

1) Frunzele acestei plante se pun în „doută“ când merge popa în țarină de duce apă de sfințește. Apoi când se usucă se dă la oi în sare”. Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

2) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

E. *Forme de amestec*

Acest port local păstrat până astăzi sub forma lui arhaică, constituie unul din cele mai caracteristice porturi populare, de o remarcabilă frumusețe și autenticitate. Dar alături de acest port popular, în regiunea studiată se întâlnește și alt port, care nu reprezintă nimic din specificul local. Acesta nu poate fi numit decât un simplu port țărănesc, fără nicio notă unitară sau originală. Singura lui caracteristică este amestecul de forme străine una de alta. Prin forma lor de amestec avem mai multe grupuri:

I. *Forme de amestec între două tipuri de port din regiuni diferite.* Astfel se combină piese din portul săliștean cu altele din portul muscelean sau vechiu local. Din portul săliștean s'au introdus cele două „pășturi“ (cătrințe) negre, purtate fie cu iie musceleană, fie cu un tip de cămașe local, așa numită „cămașe cu pene“, care reprezintă forma cea mai evoluată a cămășii vechi locale (al 4-lea tip de cămașe).

„Portul cu păsturi“ a fost introdus în satele din depresiune, în ultima perioadă de 30—40 de ani, ca ecou a două curente. Primul era consecința exodului spre orașe, unde fetele mergeau ca servitoare și de unde se întorceau în sat cu acest port românesc lansat pe străzile Clujului în perioada de după războiul mondial. Al doilea curent era efectul unei acțiuni de culturalizare a satelor, care tindea la introducerea unui port românesc în regiunile lipsite de porturi populare. Această acțiune, fie că era organizată, fie că pornea din proprie inițiativă, se efectua prin învățătorii și învățătoarele din sat. Astfel copiii de școală erau obligați să se prezinte la examene îmbrăcați în costumul săliștean. În același timp fetele mai mari veneau dela oraș cu același costum, după care se îndemneau și ceilalți din sat.

Această acțiune se înfăptuia într'un timp când vechiul port local abia dispăruse, iar amintirea lui era încă foarte vie. De aceea costumul săliștean, degenerat prin amestec, nu a prins în regiune, decât pentru un timp de scurtă durată — ca orice modă străină — iar în ultimii ani frecvența lui scădea în mod vizibil. Felul în care era privit, reiese destul de clar din vorbele bătrânelor, pentru care portul introdus era cu to-

tul străin de ei. „D-na învățătoare i-o făcut pe oameni de și-o mutat portu, le-o făcut păsturi“¹⁾, sau „Ămu au păsturi, de nu-i portu ăla care-o fost aici, tot nu-i rumânesc“²⁾.

Iia musceleană s'a introdus tot din îndemnul învățătoarelor, care le „roizolea“³⁾ formele de pe „scrisori“ (albume).

Această formă de amestec a pătruns spre munte până la Muntele Băișorii, având centrul de dezvoltare în jurul Agrișului.

II. *Forme de amestec între portul local și diferite piese recente orășenești.* Piesele locale care au mai supraviețuit vechiului port sunt „cămașa veche“ (al 2-lea tip de cămașe), „cămașa cu pene“ (al 4-lea tip de cămașe), „șurțul“ și „cingătoarea“. Acestea sunt purtate cu „rochii“ fie țesute în casă, fie cumpărate. (Fig. 31). Cele mai frecvente sunt țesute în casă din lână vopsită în negru, roșu sau galben. Cernitul se face și acum în casă și chiar și celelalte culori, sau se dau la „feștitoare“ la Iara. Urziala este de culoare roșie sau galbenă, iar băteala neagră. Urziala este uneori din cânepă. Se realizează astfel o țesătură de culoare închisă, în care uneori se mai fac și „vârste“. Peste rochie se pune și șurțul negru, iar cele mai bătrâne își înfășoară mijlocul cu o „cingătoare“. Pe sub rochie se poartă totdeauna poale.

Această formă are cea mai mare arie de răspândire, cuprinzând întreaga regiune. Se găsește chiar și alături de portul vechiu, încă atât de viu în satele Ocoliș, Poșaga și Sălciua, unde a pătruns numai de câțiva ani. E drept că astfel de rochii se fac aici mai mult la fetițe mici, iar pentru femei mai mult pentru zilele de lucru, niciodată însă ca port de sărbătoare. În satele răsăritene însă se găsește peste tot, deși într'un proces de evoluție mai înaintat degenerând în forme cu totul străine și impropii.

III. *Forme orășenești degenerate.* Acestea și-au făcut loc în satele din depresiune, avându-și extensiunea în jurul Clujului. Este lipsită cu totul de un specific local, ceea ce este

1) Agriș, Luca Vasilie, 90 ani.

2) Șchiopi, Popa Gheorghe, 73 ani.

3) ung. rajzolni = a desemna.

caracteristic regiunilor lipsite de un port popular. Influențele sunt vizibil orășenești și cum orașele din care se propagau (Cluj, Turda) erau maghiarizate, numirile noilor piese de port le reprezentau întocmai. Piesa esențială de îmbrăcăminte o formează „rochia”, care se numește mai mult „sucnă”¹⁾, prezentând și altă formă față de „rochia” precedentă. Materialul din care se confecționează este, fie țesut în casă, fie „carton” cumpărat din „boldă”²⁾. Confecționarea este făcută mai mult la „sabăițe”³⁾, sau sunt croite în casă și duse numai la mașină. Ca formă rochia este încrețită în talie, având talia fixată mult mai sus decât normal, chiar sub sâni. (Fig. 92, 40). Rochia este cusută de „laibăr”, un fel de pieptar făcut din același material ca rochia. Pentru o astfel de rochie sunt necesari 4,50 m. Pe sub „laibăr” se poartă o „cămașe cu bodri”. (Fig. 92). Caracteristica acestei cămăși o formează acești „bodri” (volan în jurul gâtului). Gura cămășii este în spate, mâneca este strâmtă, uneori cu un fodor foarte mic, alteori fără fodor. De asemenea încrețiturile pot lipsi, fiind înlocuite cu dungi mici, cusute cu mașina. Pe piept și mâneci se cos motive variate, luate tot din albume. Cheițele lipsesc cu desăvârșire, fiind cusută în întregime cu mașina.

Această rochie se poartă în satele din jurul Ierii și Băișorii, de cca 60 ani. Ca aparență acest port țărănesc răspândit din jurul Clujului reprezintă o degenerare a stilului baroc înflorit în moda dela oraș. Generația tânără nici nu-și amintește de portul vechiu. „Așa am umblat totdeauna, cu rochie, c’ășa ne-o fost portu”, ne spune o informatoare din Muntele Filii⁴⁾.

Celelalte piese care se poartă alături de rochie sunt: „lecru”, (făcut din carton cumpărat), „laibăr” (un fel de pieptar fără mâneci), alături de „uios”⁵⁾ (o haină cu mâneci) ce ține locul ținerei. „Uiosul” este din pănură țesută în casă și „feștită”⁶⁾ în negru sau albastru închis, la Turda sau Iara. Croiul lor este orășenesc având forma corpului. Este

1) ung. szoknya = rochie.

2) ung. bold = prăvălie.

3) ung. szabo = croitor.

4) Muntele Filii-Arini, Bucur Irina, 67 ani, orig. din Muntele Băișorii.

5) ung. ujos = haină cu mâneci.

6) ung. festeni = a vopsi.

croit de „sabăi“ (speciali pentru „uios“) și cusut uneori în casă. Alături de „uios“ se păstrează și numirea veche de „țundră“, în cazul că este din pănură sură. Dar chiar și în acest caz, croiul este tot al „uiosului“. Cojocul lipsește. În cazuri foarte rare se mai păstrează pieptarul, pe care îl cumpărau dela Săvădisla, dar pe care au început să-l lase. Vechile piese ale portului local n'au mai rămas decât prin lăzile bătrânelor sau aruncate în vreun colț de cămară. Celelalte le-au vândut sau le-au prăpădit.

Ultima formă orășenească introdusă în satele cercetate, este o rochie de gust modern, de stofă subțire, într'o singură culoare. Fusta este cu mai multe cute, uneori chiar plisată mărunt. Partea de deasupra a rochiei, fie că alcătuește o piesă aparte, fie că este înlocuită cu o „cămașe cu bodri“. Această rochie au adus-o în sat fetele care au fost în serviciu la oraș. Moda ei a început abia de vreo zece ani. Bineînțeles că aici nu mai poate fi vorba nici măcar de un port țărănesc, întru cât aceste servitoare nu mai reprezintă populația statornică a satului, ci una fluctuantă între oraș și sat, formând un grup social aparte.

5. ÎNCĂLȚĂMINTEA

Încălțăminte din regiunea studiată este formată și astăzi din „cioareci“ și „opinci“. Într'un trecut foarte apropiat, aproximativ 40—50 de ani, acestea erau generale. Astăzi ele constituiesc încălțăminte în satele de munte, iar în satele din depresiune, în locul lor la cei tineri găsim „ghetele“ și „cismele“. Bătrânii au rămas mai mult cu încălțăminte veche. Aici cioarecii sunt numiți „cioci“ (Agris, Șchiopi, Filea-de-Sus, Lita). Sub o formă sporadică „păpucii“ sau „ghetele“ au pătruns și în satele din munte. În cazul acesta în locul cioarecilor, se poartă ciorapi făcuți cu „indreaua“ sau cu acul cu cârlig, sau chiar și împlețiți cu cinci ace, iar pentru vară se poartă ciorapi cumpărați din târg.

Pretutindenii însă, unde portul vechiu al cămășii și zădiei nu s'a părăsit, încălțăminte frecventă o formează cioarecii și opincile.

A. Cioarecii

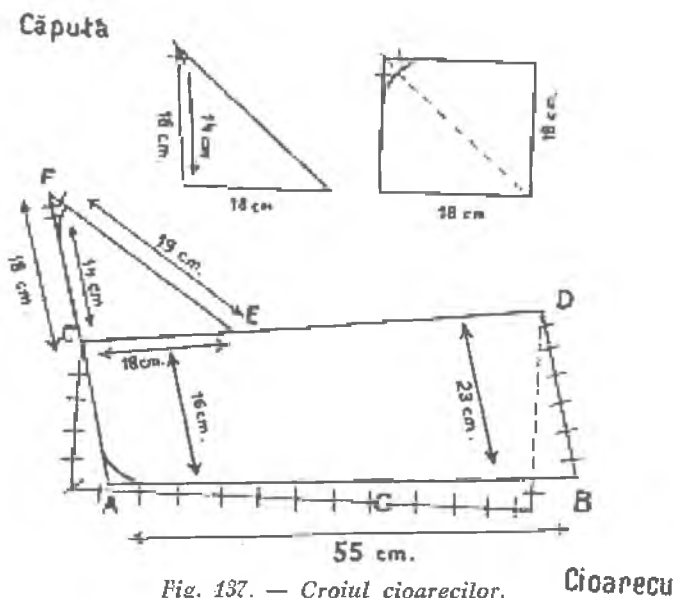
Cioarecii sunt din pănură albă, ei au forma piciorului, fiind încălțați ca ciorapii, direct pe picior.

Fig. 136. — Cioareci din Ocoliş.

Croiul lor este foarte simplu. Pentru o pereche de cioareci trebură mai mult de un cot de pănură. Cioarecul se compune din două piese. Una „cioarec“ propriu zis, care are o formă inițial dreptunghiulară, ce se croiește puțin oblic, obținându-se astfel forma piciorului și a doua piesă „căputa“ ce se intercalează la punctele C. E. (Fig. 137) ale cioarecului.

Căputa este un patrat îndoit în forma unui dreptunghi. Vârfulurile A și F destinate călcâiului și vârfului sunt rotunjite.

Cusăturile cu care se împreună cele două piese sunt diferite. Astfel pe talpă și dela genunchiu în sus se coase „foiește” (Fig. 148), o cusătură în care marginile pănurei stau față în față (dela F-A și G-B). În spate (dela A-G) se coase „cu dungă”, astfel că marginile pănurei vin înăuntru, pe dos, ceea ce de sigur că nu s’ar putea purta pe talpă și sub genunchiu, unde ar roade o astfel de cusătură. Căputa este prinsă de cioarec cu „ptișalău”.

Cioarecii sunt legați sub genunchi, ca să stea pe picior, cu „legători”, „împletite în degete”, din opt fire de lână, sau chiar și numai în trei.

B. Opincile

Opincile sunt făcute în gospodărie de către bărbați. Talpa necesară se cumpără din târg. Chiar dela început, înainte de a fi croită se numește „opinci”.

Opinca se execută dintr’o singură bucată de talpă, din

care se taie, din margine, câte două „îngurzele“, cu care se coase opinca. (Fig. 138). Îngurza

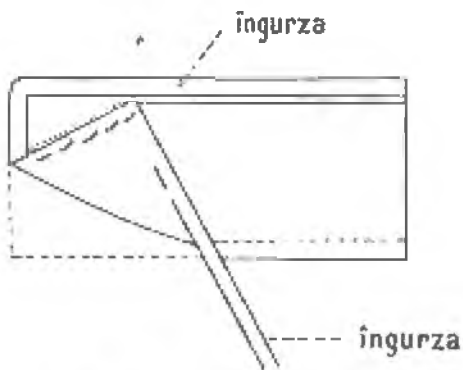

Fig. 138. — Croiul opinilor.

formând astfel „gurguiul“ care se resfrânge în afară. Din spate, dela călcâiu, se prinde de o „nojiță“ („o hudă în opinca“), o „cura“ lungă de 2 m, cu care se adună opinca pe picior și apoi se înfășoară pe picior în sus. Curaua se cumpără separat. Sunt unele curele care țin cât trăiește omul. Opincile țin cam o lună-două, nerupte, iar cârpite țin și un an.

C. Cismele

Cismele formează încălțăminte cea mai frecventă în satele din jurul Ierii. În evoluția cismeii se oglindesc însă influențele Ungurilor și Germanilor exercitate în diferite epoci. Astfel până aproape de războiul mondial s'au purtat cismele roșii, ca semn al unei influențe puternice venite dinspre Turda. Aceste „piroscozma“ (cisme roșii), „ranczoscozma“ (cisme încrețite) au pătruns până la Bălșoara, sub forma lor atrăgătoare, roșie. Românii le-a modificat însă forma, le ziceau „rumânești“. Se menționează chiar că „Unguroaicele umblau cu rochii și cisme destălate, nu ca la Trăscău“¹⁾. Trăscăoanele de asemenea aveau cisme roșii, ceea ce ne evidențiază faptul că poporul distinge în mod precis diferitele curente și influențe sub a căror înrâurire stă. În perioada de acum 40—50 de ani, când moda cismelor roșii pătrunsese puternic printre cei tineri, cei bătrâni rămâneau pe lângă un alt curent mult mai vechiu, al cismelor negre, mari și largi până la genunchi, cu vârf ca opinile și cusute cu ață. Acestea se cumpărau dela Lușă și Câmpeni.

1) Bălșoara, Muntean Vasile, 75 ani.

IV.

P O R T U L B Ă R B Ă T E S C

1. DESCRIEREA SUMARĂ A PORTULUI BĂRBĂTESC

Portul bărbătesc din regiunea cercetată ne dă dreptul să spunem că înainte de a fi un port local, el este un port românesc, specific oamenilor de munte și general, aproape peste tot întinsul țării noastre. Aceasta-i confirmă nu numai caracterul său unitar, dar mai ales vechimea. Incadrat în acest cerc unitar, portul bărbătesc este alcătuit din cămașe largă încinsă la mijloc, cioareci strâmți pe picior și opinci. Ele corespund în așa mare măsură scopului lor prim: utilul, încât artisticul imprimat pe marginea lui abia formează mici diferențieri locale.

Tipul vechiu de port este bine reprezentat astăzi în satele: Ocoliș, Runc, Ocolișel, Poșaga, Sălciua și Lunca, dar se găsește încă prin toate satele cercetate de noi. El se distinge prin cămașa cu „barbi” și „clini” și cusăturile puține făcute la guler și marginile mânecilor largi. Întrè culorile cusăturilor predomină albul și galbenul deschis. Pe deasupra cămașa este încinsă cu o „cura” lată care uneori ajunge până subsuoară. Cioarecii sunt albi, de pănură, având cusătura în spate. Pentru vreme rece piesele de port sunt: pieptarul, cococul, țundra și frișcăul. Gluga a dispărut în ultimii 50—60 de ani. Tot atunci a dispărut unul din cele mai caracteristice aspecte: „chicile”, acele plete lungi care au reprezentat nu numai un semn de distincție socială, ci și o tradiție de mare valoare. Astăzi părul este mai mult tuns la cei tineri, iar la cei bătrâni rețezat puțin pe frunte și lăsat să atârne pe umeri și în spate. Alături de tipul vechiu de port se găsesc multe alte forme, care pe de o parte reprezintă o fază mai înaintată de evoluție naturală, pe de altă parte sunt semnul influențelor străine.

2. PIEPTENĂTURA ȘI ACOPEREMĂNTUL CAPULUI

A. Pieptenătura

Astăzi părul nu mai prezintă un semn distinctiv al portului popular la bărbați. El este tuns cu mașina sau lăsat să crească câte o jumătate de an, pentru a fi retezat astfel la intervale mai mari. Cei tineri poartă frizura bărbaților dela oraș.

Dar „mașina de tuns pe cap“ a pătruns abia acum 40—50 de ani. Și atunci ne putem întreba, pe drept cuvânt, cum își purtau bărbații părul înainte de a avea la îndemână acest instrument venit dela oraș. Cum a rezolvat poporul, zeci și sute de ani înainte problema părului, care s'a prezentat totdeauna sub un îndoit aspect, practic și estetic, admirabil îmbinate. Căci nu s'ar putea spune, că scopul practic este mai perfect realizat prin tunderea părului, decât prin păstrarea și îngrijirea lui într'un fel anume dat, ci mai de grabă că scopul practic și estetic își primesc pecetea socială a unei anumite epoci, în continuă evoluție și transformare.

Și nu e mult de când lucrurile s'au schimbat radical. Prefacerea s'a făcut abia în ultimele decenii. Bătrânii de astăzi ne stau încă mărturie vie pentru lumea de acum 50 de ani.

În această vreme părul se purta împletit în două coade lungi numite „chici“ ce atârnavu dela urechi în jos. Era pe vremea „când femeile umblau cu tindeie albe“¹⁾. Pretutindeni localizarea este încă foarte vie și autentică. Aproape în fiecare sat te întâmpină matorii oculari: „Când m'am pomenit eu la pricepere erau cu chici oamenii“²⁾. Informațiile devin chiar precise. Acum 30 de ani mai trăia un bătrân cu chici în Ocoliş³⁾; în Belioara doi bătrâni acum 40—50 de ani⁴⁾; în Muntele Băișorii trei bătrâni cu chici acum 50—60 de ani⁵⁾;

1) Vezi supra p. 120.

2) Poșaga-de-Jos, Roșu Spiridon, 75 ani; Lita, Vlas Ion a Tiștii, 81 ani; Căcova Ierii, Rafală Vasile, 90 ani; Șchiopi, Popa Gheorghe, 73 ani; Agraș, Luca Vastlie, 90 ani.

3) Ocoliş, Ion Muntean, 59 ani.

4) Muntele Filii, Bucur Irina, 67 ani, orig. din Muntele Băișorii.

5) Belioara, Bleanț Zaharia, 54 ani.

iar la Lunjești trăia un bătrân cu coade lungi, până acum vreo 60 de ani¹⁾.

Aceste informații ne scot deci la iveală o pieptenătură a părului, care nu numai că a durat până aproape sub ochii noștri, dar a fost și generală în toată regiunea cercetată de noi, din inima Munților Apuseni și până în satele din jurul Ierii, ascunse în trecut nu numai în mici depresii locale, cât mai ales în pădurile ce acopereau până acum câteva decenii toate dealurile răsăritene.

Trebue să ne închipuim cu câtă tărie s'au păstrat aceste chici, dacă la Lita Românească, în preajma unei așezări compacte de Unguri (Litenii de Sus), în secolul trecut, bătrânii purtau încă chicile fără excepție. Amintirea lui Șuta Indrei, căruia Ungurii i-au tăiat o chică, la 1848, în bătaie de joc, se povestește și astăzi ca cea mai mare injurie ce i se putea aduce. Bătrânul a fost pedepsit să umble așa, cu o chică tăiată și cealaltă atârând — ca un ochiu scos — căci acele chici reprezentau nu numai un semn de o deosebită distincție socială, o cinste a bătrâneții, ca un adevărat cult, dar și o conștiință a unei tradiții de mare valoare, păstrată ca o moștenire sfântă ce nu poate fi ponegrită. Târziu când bătrânul s'a întors în sat, și-a tăiat singur și cealaltă chică²⁾.

Chicile erau deci apanajul bătrâneții și al maturității. Le purtau toți bărbații, care au trecut de vârsta ușoară a tinereții. „Pă cum era păru de lung, atâta erau chicile, nu-l tăiau“³⁾. Înainte îl retezau puțin iar în lături erau coadele, care ajungeau până la brâu. Se băgau pe după curea⁴⁾, în acele curele late, pe care le purtau atunci, sau când erau mai scurte și nu puteau sta în curele, ca să nu-i împiedece când lucrau, le legau la ceafă⁵⁾.

O altă informație ne prezintă o singură chică pe dreapta „tot părul era dat într'o lature și făceau o chică“⁶⁾.

Tinerii purtau și ei părul lung dar neîmpletit. Îl lăsau pe umeri și pe spate. Înainte îl retezau puțin pe frunte, lăsând

1) Făgetul Ierii, Susana Popa, 74 ani, și Susana Todor, 82 ani.

2) Lita Românească, Vlas Ion a Tiștii, 81 ani.

3) Băișoara, Vâta Lisandru, 83 ani.

4) Lita Românească, Vlas Ion a Tiștii, 81 ani.

5) Hășdate, Neamț Nicolae, 69 ani.

6) Lunca, Veselie Cioban, 89 ani.

să atârne părul cel mai lung pe umeri și pe spate în jos. „Așa cum poartă fetele amu coada pe spate, așa erau feciorii, numa despletit”¹⁾.

Astfel părul nu era tuns niciodată. Ca să poată fi piep-tănați, copiii erau unși pe cap cu unt care „cura pă țundră”²⁾, iar când părul creștea mai mare el era retezat numai pe frunte și lăsat să atârne pe umeri și pe spate.

Sub forma aceasta, cu părul lung până în umeri, mai găsim astăzi câțiva bătrâni, și chiar sub forma cea mai autentică, retezat puțin pe frunte.

B. Acoperemântul capului

Pentru timp de vară se poartă o pălărie neagră, cumpărată la târgurile din Sălciua, Turda sau țara. Numirea ei frecventă este „clop”. Forma variază mult. Mai generală este cu marginile mici. O pălărie deosebită este însă cea din regiunea Ocoliș—Sălciua, având marginile mai mari, pe lături ușor ridicate în sus iar în față coborînd puțin. (Fig. 149, 150, 152). Când intră în biserică, bărbații își lasă pălăria pe la vița din fața bisericii.

Dar în trecut forma pălăriei era cu totul alta. Bătrânii mai poartă și azi acel „clop bor” sau „clop cu veșcă”, cu marginile mari, ridicate în sus roată, „cum îi un burete rotund”, sau ca o „ciupercă”, făcute „așa bore ca să nu le țape vântu pă dealuri”³⁾. (Fig. 150).

Această pălărie neagră de păr era purtată de toți bărbații, tineri și bătrâni. În veșcă bătrânii își puneau „pipa și dohanul”. Feciorii adăugau obiecte de podoabă, câte o „murună” din mărgelile mici, colorate, iar în ultimul timp, sub influența ungurească, în satele din jurul Ierii, au adăugat și penec de cocoș, ca la jandarmii unguri, cum se exprimă un informator din Băișoara⁴⁾, ca probă de evidența pe care o face poporul, când e vorba de o influență străină, de a cărui proveniență este totdeauna conștient.

1) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani.

2) Agriș, Luca Vasilte, 90 ani.

3) Poșaga-de-Jos, Roșa Spiridon, 75 ani.

4) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani.

În timpul verii se mai poartă astăzi și pălării de paie, dar numai în zona de răsărit.

Pentru timp de iarnă se poartă căciula de miel, numită „cușmă” sau „șapcă” la Hășdate și Lita.

„Cușmele” vechi erau albe având marginea din față ridicată în sus. Astăzi sunt mai frecvente cele negre.

Căciula sub forma ei veche românească, o găsim numai în satele de munte, în legătură cu ocupația pastorală. (Fig. 139).

Podoabe ocazionale. Pentru nuntă mirele își împodobeste pălăria cu „pene” (flori), trei rânduri de „bani cu coadă”, iar deasupra două „mărgele”, doi „dioci” și „bumbuște”.

3. IMBRĂCĂMINTEA

A. Piese principale

Cămașa

Cămașa bărbătească are câteva note esențiale, prin care se caracterizează dela prima vedere. În primul rând marea ei lărgime, cca 2,50 m, în al doilea rând croiul extrem de interesant al „barbilor” și „clinilor”, și al treilea rând cusăturile, care variază doar în mici detalii. (Fig. 140). Cămașa aceasta se prezintă într'un fel unitar, reprezentând un singur tip de cămașe ce se poate urmări prin toate satele unde portul arhaic s'a păstrat și se poate reconstitui perfect în satele mărginașe unde portul local s'a pierdut. Singure cusăturile ne oferă o oarecare variație, realizată mai mult prin bogăția sau simplitatea lor, totdeauna însă cu aceleași elemente esențiale: motivele, dispoziția lor și coloritul. Dacă totuși într'un lung timp istoric putem constata câteva deosebiri între cămașa de astăzi și cea din trecut, dispărută aproape complet, trebuie să accentuăm însă că nu e vorba decât de mici inovații față de cămașa veche, toate în sensul unei evoluții naturale a aceluiași tip de cămașe.

Să examinăm mai întâi materialul, croiul și cusăturile cămășii de azi, pentru a desprinde ulterior caracteristicile celei din urmă.

Materialul din care este făcută cămașa bărbătească este totdeauna pânza țesută în casă, în două ițe, fie din cânepă curată, fie amestecată cu bumbac, dar niciodată din jolj. Pânza trebuie să fie rezistentă deoarece cămașa aceasta nu reprezintă o piesă de „podobit“ la zile de sărbătoare, ci este și cămașa de toate zilele. Ca material și croi este aceeași având doar cusăturile mai bogate atunci când are o destinație ocazională.

Croiul. Pentru o cămașă bărbătească sunt necesari 7—8 coți de pânză (cca 5 m). Din această lungime patru lați sunt destinați trupului cămășii, trei mânecilor, iar unul pentru „speteală“ (căptușeala din piept și spate). Trupul se croiește dintr’o foaie dublă, îndoită în două, având lungimea necesară cămășii. (Fig. 140). Se fixează în primul rând gura cămășii și locul „barbilor“, cel din față trebuie să fie la patru palmi dela marginea cămășii. Până în acest loc se taie pânza în lungime, obținându-se astfel deschizătura unde va fi intercalat „barbul“ din față. Apoi se taie o jumătate de patrat a cărui colțuri se vor îndoi înăuntru pentru a forma astfel un unghiu ascuțit care va intra în „barb“ (Fig. 140, pct a). La fel se croiește și spatele, unde capătul „barbului“ vine mai jos, astfel că este cu ooadă în spate. Se taie apoi gura cămășii, având de grijă ca bucata ce iese de aici (pct x) numită „îndărămniciumea bărbatului“ să fie tăiată cu foarfeca în bucățele mici și aruncată. „N’o folosim la nimica, așa am auzit dela babe, așa trăbă, să le tai îndărămniciumea“. Informatoarea noastră adaugă însă cu o oarecare amărăciune: „Pântru aia tă a dracului is ei (bărbații)“¹⁾.

În jurul gâtului vine „gulerul“, care se încheie cu „chio-toare“, deși are câțiva nasturi galbeni, 2—6, cusuți pe lângă gura cămășii, care servesc numai ca podoabă. Gulerul este îngust de 1 cm, întrecând această dimensiune numai la unele cămăși mai noi.

Barbii (pronunțarea variază între „barbi“, „bardi“, „îmbarbi“ și „barburi“, uneori sunt numiți și „băgătură“ sau „petec“ în față și spate), se croiesc dintr’un singur lat de pânză dublă. (Fig. 140, a, b). „Barbul“ realizat din partea unde

1) Ocolș, Frâsna Muntean, 53 ani.

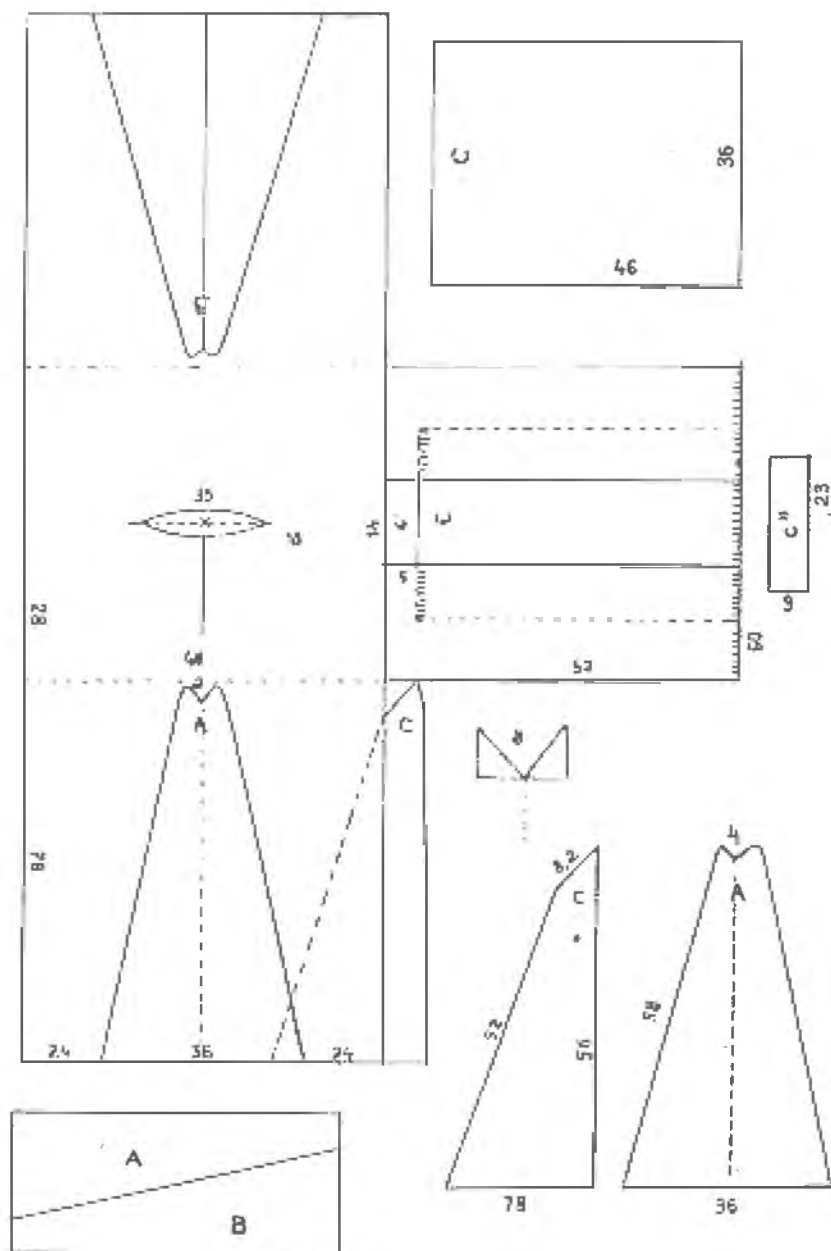

Fig. 140. — Croiul cămășii bărbățești.

este marginea îndoită a pânzei va fi o singură bucată, iar celălalt va avea o cusătură la mijloc, obținând astfel aceeași formă. Acesta din urmă va veni în spate. La fel se croiesc

Fig. 141. — Cămașa bărbătească.

Fig. 142. — Spatele cămășii.

„clinii“ care vin subsuoară. Se croiesc „bărbiește“. Unul va avea o cusătură la mijloc, altul va fi dintr'o singură bucată. Aceștia sunt numiți și „barbii de su mâni“ (c).

Mânețile se croiesc din trei lați. Fiecare mânecă este alcătuită din trei piese. Cea din mijloc „băgătura mai scurtă“ este încreșită, „o încreșe'n umăr“, iar deasupra ei vine „umerele“ (plur. „umerci“). (Fig. 140, c'). La celălalt capăt mâneca este încreșită și adunată în „pumnar“ (plur. „pumnari“ (c)), care se numește și „guler“.

„Speteala“ („căptușeală în umăr și spate“) se pune ca să țină mai mult cămașa.

Cusăturile ce se fac la o cămașă bărbătească, sunt: 1) gulerul; 2) „umerci“; 3) „pumnarii“; 4) pe marginea din jos a cămășii; 5) „barbii“ și 6) cusăturile cu care se împreună părțile cămășii. (Fig. 144).

Cusăturile dela guler sunt aceleași ca la gulerul cămășii femeiești, cusut „pe dos” și cu „tivitură” pe margini. Este cusut mai mult cu arnici negru, în care se pot remarca și alte culori. Gura cămășii este lucrată cu „ruptură”, cu care se cos marginile cu arnici alb sau galben, și „zîmți” cusuți pe margini.

La umerei și pumnari se fac totdeauna aceleași „forme” cu motive geometrice, cusute cu arnici alb și gălbui deschis până la portocaliu. Predomină însă albul. Printre cusăturile din care se execută aceste motive se re-

Fig. 143. — Mâneca.

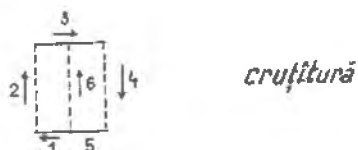
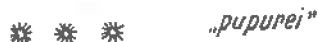

Fig. 144.—Cusături la cămașe.

marcă „postăi” (un fir pe deasupra învăluit cu arnici, asemănător baghetelor) și „pupurei” (mici găurele care se fac trăgând firele prin cusătura ce se face în cerc, din același punct). (Fig. 144).

Marginile din jos ale cămășii sunt lucrate ca și gura cămășii, cu „ruptură” și cu „zîmți” pe lângă care se mai fac uneori mici modele.

Cusătura așa numită „barbi“ sau „barbură“, se face deasupra și în capătul clinilor din piept și spate. Ca formă, în special dispoziția motifelor, se prezintă totdeauna la fel. Partea de deasupra care vine imediat sub gura cămășii este formată din trei coloane verticale, împreunate, la picioarele cărora stă o bandă orizontală care le marchează limita atât prin poziția, cât și prin culoritul mai pronunțat al motifelor. În continuarea acestei dungii se fac mici „penuțe“ peste piept, linie până la care coboară și speteala. Colțurile și marginile clinului sunt cusute cu „tivitură“, iar între ele iarăși trei coloane orizontale, care pornesc din cele trei unghiuri ascuțite ale clinului. Intre motivele din care se execută barbii, avem „pinten“ și „tăietură“.

Cusăturile cu care se împreună părțile cămășii sunt aceleași „cheițe“ și „umbreje“ pe care le cunoaștem dela cămașa femeiască: „umbreaia tivită“, „umbreaia de colo și dincoace“, „umbreaia meselor“ sau altele cu motive tipice ca umbreaia cu „zăluță“, cu „crac“ și cu „dârg“ („dârăguț“). Aceste „umbreje“ late în care se intercalează diferite motive, se mai numesc și „turdenestii“, ca un termen general, dar când urmează să fie definite, devin „mreaia cu zăluță“, cu „crac“, etc. „Imbrejele“ cele mai bogate se fac în jurul umereilor, de două părți cu două șire de-a-lungul mânecii și deasupra peste umăr, între cele două șiruri de „pene“ ce taie transversal pieptul și spatele pe la mijlocul barbilor. Celelalte părți ale cămășii se împreună cu „cheițe“ simple. Pe lângă umbreje se fac uneori „pinteni“.

Încrêțiturile la umerei și la pumnari se fac cu o cusătură specială numită „cruțitură“. Se face un patrat (Fig. 144), iar când se încheie și se ajunge iar în punctul 1 se trece acul cu ață pe sub linia 3 care este trasă mai întâi și apoi se încheie cu linia 5. Această cruțitură este vizibilă pe lângă umerele și pumnar.

Cusăturile se fac cu arnici și cu „spemă“ (fuior tors subțire și pregătit special). La bătrâni chiar și pumnarii se cos cu „spemă“, dar mai ales cheițele.

Să vedem acum prin ce se caracterizează cămașa veche a singuraticilor bătrâni de azi, care a constituit cămașa generală de acum 40—50 de ani.

În privința materialului nu putem constata nicio deosebire. Croiul de asemenea este identic.

Deosebirile esențiale sunt însă de formă și anume:

1) Mânecele nu erau încrețite și adunate în pumnari. Ele erau largi. Această notă constituie cea mai evidentă deosebire între cămașa din trecut și cea de azi. Se accentuează chiar că mânecile erau atât de largi, că atunci când „ridicai mâna să ducea până la susuoară și rămânea mâna goală”¹⁾.

2) Avea o „ștergură” legată de „chiotoare”, (o „năfrămuță”), un „merindar” mai mic, țesută de femei. Aceasta fiind cusută de cămașe „se opăreau decodată”²⁾. Ea stătea la îndemână și când „era asudat să ștergea de năframă”, apoi „o băga după cura”³⁾.

3) „Chiotorii” (băierile) erau cu ciucuri și lipseau nasturii decorativi.

4) În afară de acestea, mici deosebiri mai prezintă cusăturile. În primul rând, într’un trecut pe care numai amintirile ni-l mai pot reconstitui, ele erau făcute numai cu material pregătit în casă, cu „spemă” (fuior) și „ață” de lână delă oi negre, cu care se cosea gulerul. În perioada „arniciului” (cca 100 ani) se mai poate stabili o fază veche, când cusăturile se fac cu negru și alb, mai ales alb mult la „umeruț” și „barbi” și cheițele de-a-lungul mânecilor, întovărășite de „pinteni” lucrați cu negru. Marginile mânecilor erau lucrate tot cu „ruptura” întovărășite de diferite motive late, iar în ultima vreme de „umbreje”. Cusăturile făcute cu lână neagră deveneau cu timpul de un cenușiu domol și deosebit ca nuanță, care nu se mai găsește astăzi, decât întâmplător la câte un bătrân mândru de cămășile vechi cu mâneci largi și cusături puține, făcute cu „lână de pe oi”.

Constatăm deci că deosebirile sunt sau de formă — mai însemnată e lărgimea mânecilor — sau de piese anexe care s’au părăsit fără urmă, ca „ștergura” și „ciucurii” delă „chiotoare”, sau referitoare la cusături, dar și aici numai în mici amănunte de material și culoare. Dar materialul era determi-

1) Băișoara, Vâta Lisandru, 83 ani și Lita Românească, Vlas Ion, 81 ani.

2) Iara, Veronica Chiorean, 73 ani.

3) Lita Românească, Vlas Ion, 81 ani.

nat de faptul că în acea vreme nu stătea la îndemână decât lâna și cânepa și tot în funcție de material este și culoarea. Era deci natural ca atunci când târgurile aduc „arniciul”, acesta să înlocuiască treptat ața mai greu de pregătit în casă. S’au păstrat însă întocmai motivele, dispoziția lor, chiar dacă s’au mai îmbogățit, iar culoritul a rămas în sensul tradiției păstrând predominant albul, lângă care astăzi ocupă un loc însemnat galbenul deschis al lanurilor de grâu, ceea ce dă o armonie desăvârșită realizată cu un gust surprinzător.

Cu privire la adausul „pumnarilor” și o oarecare strâmtare a mânecilor, trebuie să precizăm că aceste schimbări sunt de dată recentă, cca 50 ani. E interesant că „pumnarii” nu se prezintă în mod unitar, nici ca formă și nici ca numire. Alături de „pumnar” se găsește, tot atât de frecvent, numirea de „guler”, numire întrebuițată în timpuri mai vechi când de fapt pumnarul era mai îngust. În ultima vreme întâlnim și o numire străină de „chezeleie”,¹⁾ de sigur o influență vizibilă venită recent dela oraș, împreună cu moda manșetelor late.

De altfel introducerea pumnarilor și strâmtarea mânecilor este privită cu un oarecare dispreț, căci anunță un moment important pentru viața satului: Se simte un început de veac nou, care va trece prin toate manifestările de viață socială, iar urmele lui se vor imprima în toate ramurile culturii populare și în special în limbă și port. Nouă nu ne rămâne decât să semnalăm și să precizăm aceste influențe, până când urmele lor se mai pot culege. Cu cât simț al realității le remarcă poporul: „Când eram io copil, nu era numa popa cu păpuci și numa un om cu cămeșe încrețită. Și o zis popa: Vedeți oameni buni, acum vine sărăcia în Ocoliş”²⁾. De atunci însă cămășile au trecut în ritm rapid la încrețituri, și astăzi după 60--70 de ani, abia mai poți surprinde câte o cămașe cu mâneci largi. (Fig. 145). Dar alături de acest semn al influenței orașului și-au făcut loc și multe altele în port, care toate la un loc constituiesc acel început de sărăcie prevăzut acum câteva decenii. Odată cu diferite modificări pătrund și multe

1) ung. kéz ⇒ mână.

2) Ocoliş, Crețu Todor, 75 ani.

obiecte de port, care nu mai sunt produse ale industriei casnice și costul lor nu poate fi acoperit din bugetul țărânului.

Astăzi această cămașă bătrânească se găsește numai în satele: Ocoliş, Runc, Poșaga și Sălciua. Aici este bine păstrată și generală pentru toate vârstele și categoriile sociale. În satele mărginașe, cercetate de noi, ea a existat până acum 30—40 de ani în aceeași formă. A fost părăsită în scurt timp importând alta străină dela oraș. Formele de amestec realizate aici le vom expune la sfârșitul acestui capitol.

Aria de răspândire a acestei cămăși nu se limitează însă la satele cercetate de noi. În regiunea Sibiului se poartă și astăzi această cămașă.

Cioarecii

Cioarecii sunt din pănură albă. Nota care îi remarcă dela prima vedere constă tocmai în această culoare albă, fără tiviturile de postav colorat și buzunarele cioarecilor străini din satele mărginașe. O altă caracteristică a cioarecilor vechi locali o formează croiul, prin care cusătura este înapoi și nu pe margini. (Fig. 145, 146). Aceștia sunt cioarecii așa ziși „românești”. Dar tot atât de caracteristice sunt și cusăturile care corespund în mare măsură, atât din punct de vedere util cât și estetic. Le vom examina pe fiecare în parte.

Croiul se execută de fiecare femeie în casă. Se remarcă însă că nu este tocmai ușor și de aceea nu toate femeile știu croi bine cioarecii, în așa fel ca să stea dreapți. Totuși croiul lor este foarte simplu.

Pentru o pereche de cioareci trebuiesc 3 coți de pănură având o lățime de 3 palme (60 cm).

Părțile din care se alcătuiesc cioarecii sunt: 1) „cioarecu” (Fig. 147, a) propriu zis, format din două bucăți similare, având lungimea și lărgimea dictate de dimensiunile persoanei căreia îi este destinat; 2) „fundu” (b), bucata care vine dinapoi; 3) „puii” (c), două piese similare care vin de cele două părți ale fundului și 4) „berțile” care se adaugă în jurul mijlocului (d). Pentru ca cioarecii să șadă bine, fundul și puii trebuiesc tăiați din aceeași bucată, iar „urechea”

Fig. 146. — Bleanț Zaharia, 54 ani, din Beltoara.

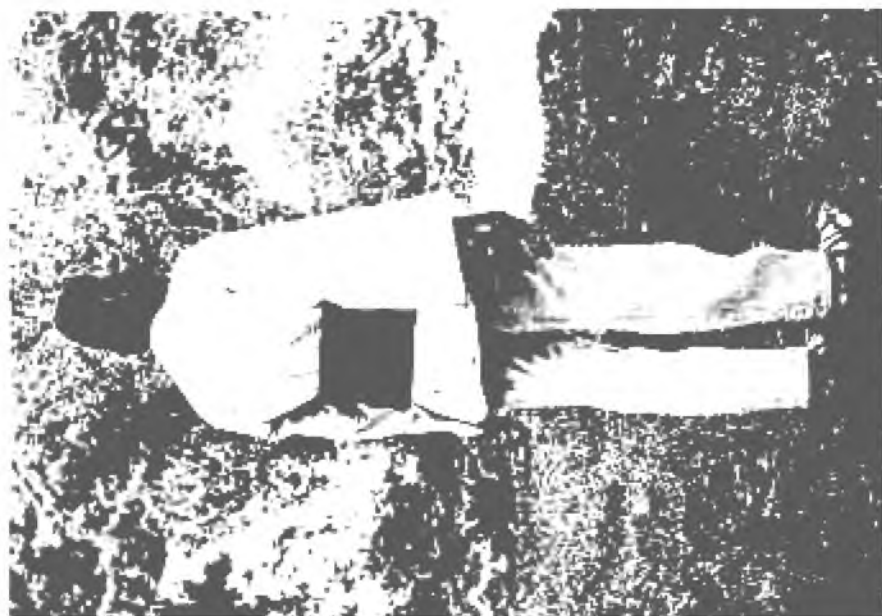

Fig. 145. — Lazăr Ion, 74 ani din Orăști.

trebuie scoasă pentru ca să stea bine cusătura. Altă condiție esențială este ca cioarecu să nu fie mai strâmt din jos ca o palmă, iar la pui cioarecul trebuie să fie de o palmă și trei degete. Altfel este strâmt. Marginile de din jos vin „înduplecate“, adică răsfrânte în sus.

Tot acest croi se execută după ochi, măsurând numai cu palma, însemnând cu creionul și tăind apoi după ochi. Dacă femeia nu are această siguranță, croiește după alți croiereci mai vechi.

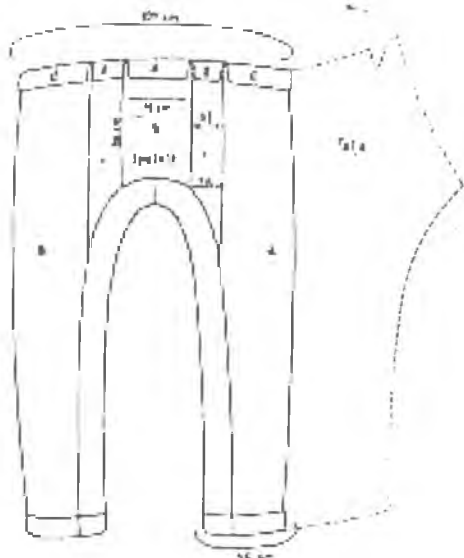

Fig. 147. — Croiul cioarecilor.

care se numește tot „dupăceală“. (Fig. 148). La marginile de din sus se adaugă „berțile“ (sing. „beartă“), patru bucăți care sunt prinse de cioarec, cu o cusătură numită „foiește“. Aceste berți sunt îndoite în față, iar capetele lor se prind de cioarec prin cusătura numită „ptișalău“. Se obțin astfel mai multe urechi prin care se introduce „așa“ cu care se strâng în brâu cioarecii. Toate aceste cusături sunt făcute cu „așa de lână toarsă din păr“.

Cioarecii constituiesc îmbrăcămintea esențială pentru timp de iarnă și chiar și în timpul verii pentru bătrâni. În zilele calde însă, unii poartă „izmene“ largi din pânză de cânepă. Chiar și izmenele erau cu cheițe în lături, iar pe din jos cu „sălbănaș“. Astfel de izmene se poartă și iarna pe sub cioareci.

În ultimul timp tinerii poartă vara mai mult pantaloni strâmți pe picior făcuți din pânză albă.

Acesta este portul general al satelor Ocoliș, Runc, Poșaga și Sălciua. Formele de amestec obținute în satele răsă-

dupășeală (cusătură cu care se împreună cioarecii)

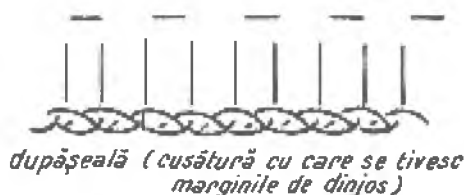

Fig. 148. — *Cusături la cioareci.*

ritene cu cioareci din pă-nură sură, croiți cu dunga în margine, sau pentru bă-trâni cioareci albi cu tivături de postav colorat și cu buzunare, sau pantalonii strâmți din pânză de cânepă vopsiți negri și croiți la „sabăi“, îi vom prezenta la sfârșitul capi-tolului, ca fiind formele cele mai decadente ale

portului popular, în care nu se mai pot urmări decât slabe note locale.

Curaua

Astăzi sunt puțini tineri care-și mai încing mijlocul, peste cămașe. Mai ales vara, tinerii și chiar și mare parte dintre bătrâni, umblă neîncinși. Curelele care se cumpără acum sunt înguste de două-trei degete. Alături de aceste curele înguste găsim bătrânii care-și poartă curelele cumpărate acum 30—40 și chiar 50 de ani. Acestea sunt late și se încheie cu „încuictori“. Unele sunt de o palmă, altele cuprind întreg mijlocul până subsuori. (Fig. 146). Se menționează că aceste curele cu încuictori se cumpărau în târguri dela Mărginenii Sibiului, care le aduceau până aici. Le cumpărau când erau tineri și tot așa purtau până îmbătrâneau. Deodată cu această cura, Mărginenii introduc și numirea ei de „șerpar“, care dispare în scurt timp.

Amintirile ne precizează însă că în vechime s'a purtat

tot o astfel de „cura lată“, făcută din „piele de vită“, care ajungea până subsuoară. Peste aceasta se încingeau cu o „cura cu bumbi“ lată de trei degete, dar lungă de se înfășurau de trei ori. Această cura bătută cu bumbi de metal, era făcută de Țiganii locali.

În aceste curele late se păstra, cuțitul cu teacă și tot după cura se punea „ștergura“ dela cămașe.

Condițiile de traiu de până acum 100 de ani îi impuneau și un alt rol, căruia această cura lată îi corespundea efectiv. Curaua lată răspunde mai puțin unui scop estetic și tot atât de neînsemnată este ca păstrătoare a cuțitului. Rolul ei principal este de a apăra corpul bărbatului în timpul muncilor grele fizice. Eforturile la care oamenii de munte sunt mereu siliți, fie la pădure, fie la diferite transporturi, cereau un scut. Curaua oferea astfel rezistență tensiunilor musculare și ferea mijlocul de răceli.

B. Piese accesorii

Piese din piele.

Piesele obișnuite pentru timp de vreme rece sunt pieptarul și cojocul. Cu privire la caracterele lor generale, cele spuse la portul femeiesc rămân și aici în vigoare. Câteva note particulare ne prezintă numai forma pieptarului.

Pieptarul bărbătesc este de două feluri: 1) oel bătrânesc care este „înfundat“ adică închis într'o parte sub brațul stâng și 2) pieptarul încheiat înainte, formă caracteristică tinerilor. Ele se deosebesc nu numai ca formă ci și ca ornamentică. Cel vechiu este foarte puțin împodobit prin câteva cusături cu lână colorată. (Fig. 150). În schimb cel nou este încărcat cu aplicații de piele roșie sau neagră cu șireturi de piele și „forme“ cusute cu lână.

Pieptarele bătrânești se mai găsesc astăzi prin satele Ocoliş, Poșaga, Sălciua și Lunca. Alături de ele, tinerii au pieptare împodobite. Un grad și mai înaintat al acestor pieptare împodobite, îl reprezintă pieptarele din jurul Țerii, încărcate la maximum cu piele roșie, din care cauză sunt numite și „pieptare roșii“. Acest cerc de influență străină este de dată re-

Fig. 149. — De vorbă în Ocolii.

Fig. 150. — Sălcuia-de-Sus, Buleandră Simion, 72 ani

centă. La Cacova Ierii, un informator își amintește foarte bine de pieptarele vechi care până acum 20 de ani erau la bătrâni „albe de tot“, iar la cei tineri cu puține „pene roșii“¹⁾. În evoluția rapidă din ultimul timp, în cele mai multe sate răsăritene, pieptarul a fost chiar părăsit și înlocuit cu alte forme recente, făcute din pănură.

Cojocul se păstrează și la bărbați sub aceeași formă ca la femei. Cât timp cojocul este nou, se poartă numai în zile de sărbătoare și numai „dacă se mai învechește îl mai iau și în alte zile“.

Cojocul este o piesă din ce în ce mai rară. Chiar și în regiunea Ocolişului și Sălciua, ele se mai găsesc foarte rar la bărbați. În regiunea Băișorji, uc-au rămas numai informațiile precise: „Cei bătrâni aveau cojoace lungi, cu mâneci lungi până din jos de genunchi“²⁾. Iar în ceea ce privește ornamentica „erau din piele de oaie, albe și cu un pic de brânel“³⁾.

O piesă ce se mai poartă pe timp de iarnă și de vreme rea este *bonda*. Ca întrebuintare ca are o destinație profesională. Bonda este îmbrăcămintea caracteristică păcurarilor și într-un sens mai larg drumeților. Oricât ar fi de frig, oamenii în sat nu poartă bondă, numai în cazul că pornesc iarna la drum, undeva mai departe. Bonda este lungă până în pământ, din piele de oaie albă și se poartă cu lâna în afară.

Piese din pănură.

Piese din pănură, purtate de bărbați sunt aceleași ca la femei: țundra și frișcăul, iar piesa dispărută este gluga.

Țundra se prezintă sub trei faze: Sub forma ei generică: 1) „cu cline“ albă curată, care numai în mod sporadic supraviețuiește până astăzi (Fig. 151); 2) „cu postav“ colorat și 3) „tîvită“ cu postav negru sau „mnierâi“, cea din urmă fără cline, mai scurtă și cu totul de altă formă, păstrând totuși numirea de țundră.

Frișcăul (Fig. 139) și *gluga* sunt descrise la portul femeiesc, față de care nu prezintă nicio deosebire decât a dimensiunii. Și aici aceste piese vechi, chiar și țundra sub forma

1) Cacova Ierii, Rafailă Vasile, 90 ani.

2) Băișoara, Văta Lisandru, 83 ani.

3) Hășdate, Neamț Nicolae, 69 ani.

ei ultimă, cu postav sau tivită este treptat înlocuită în satele răsăritene cu „uiosul” și „căbatul” de influențe străine. Dar de sub denumirea de „țundră” se găsește aici chiar și când are un croi cu totul orășenesc, numai pentru faptul că este de culoare sură, față de uiosul cu același croi, vopsit în negru sau albastru. Țundra și frișcăul rămân încă vii în satele Ocoliş, Poșaga, Sălciua, în care formele arhaice sunt bine păstrate.

C. *Forme recente*

În satele mărginașe, din jurul Ierii și Băișorii, portul bărbaților nu mai păstrează nimic din specificul local. În locul cămășii vechi, semnalată prin toate satele până acum vreo 30—40 de ani, găsim astăzi o cămașe de pânză albă cu „pături” (pliuri) pe piept, încheiată cu nasturi. La gât are un guler lat de unul-două degete încheiat tot cu nasturi. Mâneca este strâmtă, încrețită, și cu „chezeleie” al căror nume vechiu era tot „guler”. Gulerul la gât și la mâneci este cusut cu arnici alb „după fir” sau după „roizoleală”. Celălalte cusături sunt făcute cu mașina. Cămașa nu mai este croită de ficcare femeie în casă, ci e dată la cusătoare sau chiar dacă este croită este dusă la cusătorea care are mașină de cusut.

Alături de această cămașe, se mai găsește una, cu un croi cu totul orășenesc, fără nicio cusătură la guler sau mâneci.

Cu privire la cioareci, aceștia au rămas încă în majoritate sub forma lor originală, albi. Totuși nu se mai prezintă sub aspectele lor caracteristice locale, ci de o vizibilă influență străină. Cusăturile sunt în margini și au tivituri din postav. Cei tineri poartă cioareci din pănură sură, croiți la „sabăi”. Pentru timp de vară se poartă izmene largi, albe, dar mai mult „pantaloni” strâmți din pănură vopsită neagră, sau pentru vară din pânză tot vopsită.

Pe deasupra în timpul verii se poartă numai un „laibăr” (fără mâneci) de pânză sau de pănură neagră sau sură. Acesta mai este numit și „lăibăruț” față de laibărul cu mâneci numit tot „laibăr”, iar când este de pănură „laibăr de lână”. Acest laibăr cu mâneci când este vopsit se numește „uios”.

Pentru un laibăr sunt necesari trei coți de pănură, iar pentru un uioș opt coți. Croiul lor este „romănesc” păstrând încă din croiul țundrei spre deosebire de „uioș” care este „înfundat” și este „unguresc” având un croi orășenesc strâns pe corp. Iarna uioșul se îmbracă peste laibăr. O altă piesă și mai orășenească este „căbatul”¹⁾ mai lung decât uioșul, care se face fie din pănură neagră, fie de cumpărat.

4. ÎNCĂLȚĂMINTEA

Încălțăminte prezintă în general importante probleme. Ea stă în cea mai strânsă legătură cu felul de traiu al locuitorilor, cu felul pământului pe care trăiesc și cu însași ocupația lor. Nu este o simplă întâmplare felul de încălțăminte. Ea este cea mai puțin susceptibilă de influențe străine și cea din urmă în port care se supune influențelor din afară. O podoabă în îmbrăcăminte, o cusătură, un croi chiar, sunt ușor de schimbat, după gustul și moda vremii, în aceeași măsură în care pe marginea utilității lor, îngăduie dezvoltarea artisticului. Încălțăminte nu oferă astfel de posibilități. Ea răspunde unui singur scop: utilul. Și prin aceasta este expresia directă a felului în care se manifestă acest util: 1) Cum este pământul pe care se circulă, cu dealuri și văi sau stepă întinsă? 2) Care este felul de traiu al locuitorilor, stabili sau nomazi și ce ocupație au?

Să încercăm să analizăm fiecare punct așa cum se prezintă în regiunea noastră.

Dintr'un total de aproximativ 40 de sate, cca 15 alcătuiesc un mănunchiu unitar și arhaic, păstrând până astăzi portul local. El ne-a dat posibilitatea să-i cunoaștem și să-i studiem cu precizie în cele mai mici detalii caracterul său. În imediată apropiere, un alt mănunchiu de sate, care prin poziția lor geografică, formează un fel de apărătoare a acestei comori și a fost deci expusă tuturor influențelor venite din afară, fie dela Unguri și Sași, fie în ultimul timp dela oraș. Am arătat în primul capitol, legăturile pe care aceste sate le-au avut permanent cu cele din munte mai izolate. Aceasta a deschis și drumul influențelor până în colțurile cele mai ascunse. Ele

1) ung. kabát = veston.

s'au manifestat mai mult în ornamentală și în general în ceea ce privește materialul. Acolo unde piesa nu răspundea în primul rând unui scop artistic, tot ce a venit din afară a căzut ca impropriu.

Să ne gândim bunăoară la opincă. Ea a fost încălțăminte de veacuri într'o regiune de deal și vale, de pășuni și păduri, în care omul circula după sezon, într'un spațiu limitat, cu vitele sale, fiind mereu legat de o locuință stabilă unde era centrul gospodăriei și între altele împrăștiate în diferite părți ale muntelui cu tânațe și pășuni. Și locuitorii acestei regiuni au circulat mereu — așa cum arătam în primul capitol — în acest spațiu limitat.

De unde au venit influențele străine? În mod cert dinspre basinurile locuite de Unguri. Deși stabiliți în părțile aceastea abia după anul 1000, ei au pus stăpânire numai pe locurile de șes, de dealuri domoale, de-a-lungul arterelor mari de circulație comodă ca drumurile Cluj—Săvădisla—Iara sau basinul Trascăului. Originari din stepele orientale, încălțăminte lor de totdeauna era cisma. Ea răspunde însă altor condiții de traiu, cu toată certitudinea nu de pedestru domol, cu fluerul după turma sa, urcând și coborând mereu printre poieni sau stabil legat de colibă pentru timp de iarnă cu oile și vitele sale și de gospodăria cu semănăturile alături, ci de nomad care cutreieră stepa călare, trăind din pradă și vânat. Condițiile de traiu sunt deci esențiale. Cisma își are obârșia în șesurile întinse ale Asiei. Opinca este încălțăminte de totdeauna a Geto-Tracilor legați de spațiul carpatic și balcanic, al căror nomadism mai mult pedestru nu se săvârșia decât în cadrul unor deplasări sezoniere, totdeauna aceleași, plecând dela un centru care era reședința familiei și a gospodăriei.

Aceste două piese de obârșii diferite își dau întâlnire și în regiunea noastră. Se împrumută reciproc. Într'un timp poartă și Ungurii opinci, în legătură de bună seamă cu ocupația lor de agricultori și crescători de vite cu care s'au stabilit aci. Un informator din Hășdate ne redă o informație a unui Ungur din Săvădisla și Litenii de Sus: „Mai demult o umblat și ei (Ungurii) cu opinci și cioareci albi. Cisme numa de sărbători o avut. Un Ungur din Lita Ungurească (Li-

tenii de Sus) o spus că el s'o cununat acum 50 de ani în opinci¹⁾. Ungurii păstrează însă cisma pentru zile de sărbătoare ca o supraviețuire a formei lor arhaice. Pentru noua lor ocupație, de agricultori stabili, cisma este improprie și de aceea o vedem curând înlocuită cu „păpuci“, care pătrund acum deopotrivă și la populația românească. Dar păpucii nu corespund muncilor agricole și introducerea lor este privită cu un sentiment de dispreț. Prezentăm tot informația aceluia Ungur din Săvădisla, redată de informatorul nostru din Hășdate: „O văzut că-și fac oamenii păpuci sclipitori și o zis că amu vine la noi sărăcia, că ălea nu să țin de oamenii muncitori care sapă la pământ și lucră”²⁾. Un alt informator din Filea-de-Jos ne afirmă cu certitudine: „Tăt opinci am purtat, cu păpuci era vorba că numa robii umblă — io păpuci n'am purtat niciodată”³⁾.

Piese arhaice.

Forma veche de încălțăminte este opinca. Ea este și astăzi frecventă în satele apusene ale regiunii cercetate și o găsim pretutindeni alături de cisme și păpuci.

Cu privire la forma și croiul opincilor bărbătești nu avem nimic de adăugat față de cele spuse la portul femeiesc. (Fig. 138). Bătrânii de azi accentuează doar că mai demult bărbații făceau opincile din piele de pe vite, cu păr, „lucru mocănesc“, se adaugă astăzi cu un dispreț față de acele timpuri primitive. Opincile sunt tot cu „gurgui“, numit și „creastă“. În opinci bărbații poartă „obielle“ de pănură sau „colțoni“ scurți asemănători cioarecilor femeiești.

Tot printre piesele vechi trebuie să menționăm cismele vechi așa zise „românești“, făcute din piele de vită, late și lungi până din sus de genunchi. Ele sunt prezentate ca deosebite cu totul de cele ungurești cunoscute la Liteni și Trăscău.

Piese recente.

Forma recentă de încălțăminte este cea orășenească: *ciorapi* împlețiți sau cumpărați și „păpuci“ sau „cisme“ confecționate.

1) Hășdate, Neamț Niculae, 69 ani.

2) Idem.

3) Filea-de-Jos, Daric Bunea, 84 ani.

Fig. 152. — Marc Chiampău, 74 ani, din Runc.

V.

C O N C L U Z I I

Industria casnică textilă și portul nu trebuiesc privite ca fenomene izolate, fără nicio legătură cu restul vieții satului. Așa cum un etnograf s'ar mulțami să studieze descriptiv tehnica industriei casnice, un economist rentabilitatea, sau istoricul de artă aspectele artistice, pentru noi — în cadrul concepției sociologice¹⁾ — atât industria casnică cât și portul se încadrează în mod organic în întregul complex de viață a satului.

Trebue să subliniem în mod deosebit legătura continuă pe care o are portul ca manifestare artistică, cu ansamblurile sociale în care se integrează. În general la port și în special la industria casnică textilă, fenomenul artistic nu îndeplinește o funcțiune exclusivă. El apare uneori printr'o surprinzătoare manifestare în port, dar rămâne aproape neînsemnat la unele produse ale industriei casnice textile. Când se remarcă în mod deosebit se datorește mai mult factorilor sociali (opinie publică, modă, fală, prestigiu social). În general se poate afirma, chiar dela prima vedere, că decorația apare mai mult la piesele recente. Analizate în cascada generațiilor, piesele de port femeiesc și bărbătesc deopotrivă, cu cât sunt mai vechi, cu atât sunt mai simple. Note

1) Concepția sociologică reprezentată de Profesorul Dimitrie Gusti, după care s'au făcut toate cercetările monografice românești și după ale cărei principii ne-am condus și noi în această cercetare de teren, concepție ce obligă pe fiecare cercetător, chiar atunci când urmărește o problemă specială să nu piardă din vedere înălțuirea și dependența ei de toate celelalte aspecte ale vieții sociale caracterizate tocmai prin înfățișarea unui tot complex.

de podoabă apar în port și în legătură cu destinația piesei: pentru zilele de lucru, sau de sărbătoare având cusături mai multe. De asemenea cele mai vechi au culori naturale, mai șterse, oscilând între alb, negru și roșu, iar cele mai noi în culori vii, pe de o parte din motivul că așa se găsesc în comerț, iar pe de altă parte fiindcă așa cere gustul evoluat al zilei. Am remarcat la portul vechiu local, frumusețea și distincția cămășii cu ciupag, cămașe care astăzi este pe cale de dispariție. Lumea lor s'a stins: „Ălea le-am adevăsit”¹⁾ (prăpădit), sau „Noi le-am gătat”²⁾ ne spuneau femeile. Aceasta nu vrea să însemneze că toate cămășile cu ciupag au fost purtate și nu se mai puteau coase altele. Din contră, prin toate satele din depresiune am găsit nenumărate cămăși cu ciupag prin lăzi, dar nu le mai purta nimeni. Motivul este extrem de natural: le trecuse moda. Da, această *modă* joacă un rol important în portul popular. Formele ei au de asemenea caracteristicile și particularitățile unei epoci, tot așa cum moda apare și dispare pretutindeni. Între caracterul modei la oraș și cel dela sat este însă o deosebire capitală. Primul este de natură dinamică și se caracterizează prin revoluția unei noutăți totale, al doilea este static și se caracterizează prin *evoluție*. Am văzut fazele lente de evoluție la fiecare piesă de port. Și odată trecută moda unei piese nimic n'o mai poate readuce. Să dăm iarăși de exemplu cămașa cu ciupag, pe care astăzi doar câte-o femeie bătrână o mai ia câteodată „ca de poveste”³⁾. Aparținând trecutului, ele nu numai că devin astăzi o apariție stranie, dar portul lor este privit cu multă ironie. „Unele femei ar mai purta portul bătrânesc (cămașe cu ciupag, zadie, șurț de lână) da le râd în sat. Au lână, au de toate, da nu le pot purta”⁴⁾, sau „Amu nu mai poți umbla cu haine de ălea, că amu te râd”, ne spunea o femeie din Filea-de-Sus⁵⁾, unde demult se părăsise acest port și se păstra numai în lăzi. Așa am umblat „c-așa ne-o fost portu”⁶⁾ dar și „fără ciupag îs faine

1) Cacova Ierji, Bica Maria, 63 ani.

2) Runc, Veronica Ionci, 70 ani.

3) Muntele Băișorii, Maria Grozav, 86 ani.

4) Ocoliș, Maria Popa, 56 ani.

5) Filea-de-Sus, Ana Gârbovan, 87 ani.

6) Băișoara, Luca Marie, 72 ani.

(cămășile) că „*așa-i portu*”. Prin prisma de sfidare a piesei demodate, cămașa cu ciupag primește astăzi tot felul de observații de natură practică, care chiar dacă au contribuit într-o măsură oarecare, nu erau esențiale: a) erau prea închise la gât și țineau prea cald la piept; b) cereau prea mult timp pentru lucru; c) zadia era pretențioasă, cerea totdeauna poale curate (dar cu rochii e mai bine); d) zadia era grea, fiind toată de lână și cădea în jos (nu stătea ca rochia cu laibăr); e) cu lână cu care țeseai atunci o zadie, îți cumperi două rochii. În realitate determinant era cuvântul modei. O bătrână din Lita¹⁾, originară din Hășdate, spunea că acum 50 de ani, când s'a măritat, venise din Hășdate — unde portul vechiu nu se părăsise încă — cu cămașe cu ciupag și zadie, dar în Lita nu purta nimeni și au răs-o. Și atunci cămășile acestea care nu mai puteau fi purtate din cauza modei, se vindeau sau se prăpădeau. Unele erau transformate scoțându-li-se ciupagul, altele erau stricate „de obiele”. Zadiile în special, multe la număr, erau vândute, uneori pe-o icoană și de cele mai multe ori pe lână la Săgaja. În acest fel portul vechiu local se retrăgea și el în satele de munte, unde moda lui este încă în floare și de unde sfidează la rândul lui o modă străină și improprie. Chiar și bătrânele care l-au purtat dar l-au părăsit în ultimii ani, desconsideră noul port orășenesc: „Ăla o fost bun port. Amu-și iau niște levelendre de'nghiață. Amu umblăm cu rochii”²⁾. Lipsa continuității este remarcată pretutindeni în satele din răsărit unde portul vechiu a dispărut: „Amu au păsturi (cătrințe săliștene), da nu-i portu ăla care-o fost aici, tot nu-i rumânesc”³⁾. „Mai frumos o fost portu de demult și mai lesne pentru lucru”⁴⁾. Aici moda s'a caracterizat deci în ultimele decenii tot printr'o revoluție în port, părăsind total portul vechiu și adoptând altul orășenesc sau din altă regiune, cum a fost cazul celui săliștenesc introdus prin acțiunea învățătoarelor și a Străjii Țării. El a degenerat prin amestec în diferite forme, la care nu mai poate fi vorba de reprezentări artistice.

1) Lita, Ana Ilea, 67 ani.

2) Șchiopi, Lina Bologa, 86 ani.

3) Șchiopi, Popa Gh., 73 ani.

4) Agetș, Luca Vastile, 90 ani.

Intervențiile politice și administrative au un rol covârșitor în reglementarea portului și a industriei casnice textile. În primul rând centrele politice suprapuse peste centrele economice intensifică relațiile dintre oraș și sat. Astfel a fost Iara (sediul plășii, judecătorie) care a atras în mod săptămânal toate satele din jur. Deoarece cazurile de procese se țineau tot în zi de târg, s'a schimbat chiar denumirea târgului în aceea de „mărturie“, ziua în care mergeau la mărturie (ca martori în diferite procese).

În afară de aceste intervenții indirecte, care decid și ele evoluția portului, avem o seamă de manifestări politice care sunt extrem de importante pentru industria casnică textilă, caracterizate fie printr'o *lipsă de acțiune la timp*, fie printr'o *intervenție nepotrivită*. În prima categorie avem lipsa de încurajare și chiar combatere a industriei casnice textile, iar în a doua categorie introducerea unui tip de port nelocal și încurajarea lui, de multe ori pe cale administrativă, prin „Astra“ și „Straja Țării“. Să vedem care sunt problemele ce se pun la fiecare și la ce efecte s'a ajuns prin aceste manifestări.

În prima categorie, cu privire la importanța industriei casnice și la rolul ei în viața socială și economică a țării, alături de marea industrie, s'au pus serioase probleme în timpul ultimelor decenii¹⁾. Se pare că industria casnică textilă interesează astăzi numai în cadrul economiei naționale, deși mai presus de o importanță economică și artistică, cu funcții sociale precise, ea este baza întregii vitalități a neamului nostru. În studiul de față am remarcat paralelismul între diminuarea industriei casnice textile și pierderea portului și odată cu acest patrimoniu național a însăși puterii de rezistență a neamului. Am văzut cum industria casnică textilă a fost înlocuită rând pe rând cu obiecte dela oraș. În câteva decenii și-au pierdut portul arhaic regiuni întinse, înlocuindu-l cu rochii de stambă și mătăsuri. Sărăcia înflorește minunat sub masca strălucitoare a mătasei artificiale. De altfel începutul acesta de sărăcie, marcat prin afluența obiectelor

1) Cf. Lucia Apolzan, Promovarea industriei casnice, Tribuna, Cluj, An. IV., Nr. 294 (21. XII. 1939).

dela oraș este semnalat chiar de popor. Cu cât simț al realității sunt remarcate: „Când eram io copil, nu era numa popa cu păpuci și numa un om cu cămeșe încrețită. Și o zis popa: Vedeți oameni buni, acum vine sărăcia în Ocoliş”¹⁾, sau „O văzut că-și fac oamenii păpuci sclipitori și o zis că anu vine la noi sărăcia, că ălea nu să țin de oamenii muncitori care sapă la pământ și lucră”²⁾. Se simte deci un început de epocă nouă a unei infiltrări de elemente străine netradiționale, care vor trece prin toate manifestările de viață socială, iar urmele lor se vor imprima în toate ramurile culturii populare în special în limbă și port. Nouă nu ne rămâne decât să le semnalăm și să precizăm aceste influențe, până când urmele lor se mai pot culege.

Aceste infiltrări duc la importante pierderi din punct de vedere economic și cultural. Pe de o parte ne mai lucrându-se în cadrele industriei casnice, sătenii sunt obligați să cumpere prea multe lucruri dela oraș, care pe lângă faptul că sunt de proastă calitate, desechilibrează bugetul gospodăriei, nimicindu-i situația autarhică pe care o avea în trecut. Pe de altă parte, deodată cu introducerea obiectelor cumpărate din satră, dispăre unul din cele mai importante capitole ale artei populare, cu tot pitorescul broderiilor și țesăturilor, precum și al portului, care au atras totdeauna atenția și admirația străinătății.

În afară de aceste probleme, trebuie să accentuăm nu numai lipsa încurajării industriei casnice textile din partea Statului, dar chiar contribuția Statului la dispariția ei. Astfel avem impozitele pentru șteze și vâltori, mult prea urcate pentru venitul acestor mici întreprinderi. Pentru un cot de pămură se plătește 3 lei, iar pentru obiele 1 leu (1939). De sigur că această plată este mică față de impozitul de 960 lei pe an, pe care îl plătesc ștezarii, calculat în mod greșit după forța apei, neținând seamă de randamentul instalației. La aceste greutateți se adaugă altele. Mecanismul este vechiu, făcut numai din lemn, ori lemnul se uzează ușor și întreprinderea se strică. Dacă în tim-

1) Ocoliş, Crețu Todor, 75 ani.

2) Hășdate, Neamț Niculae, 69 ani.

pul sezonului de lucru, întreprinderca stagnează două-trei zile până se fac reparațiile, paguba este însemnată. Pe de altă parte întreg sistemul este extrem de arhaic și el necesită o grijă deosebită, căci pânura se poate strica ușor și atunci paguba ștezarului se ridică chiar și la câteva mii de lei. De bună seamă că la stabilirea acestui fel de impozite nu s'a avut de loc în vedere că aceste mici industrii sătești au nevoie de încurajare din partea Statului și nici de cum nu trebuie să constituie un venit important pentru Stat. Proprietarii se plâng pe drept cuvânt, de greutățile cu care se luptă ca să poată menține totuși întreprinderea, întru cât ea răspunde unor necesități locale de mare importanță: însăși îmbrăcămintea locuitorilor, care aci este în întregime un produs al industriei casnice. Adevărul e că din contră, în loc de o încurajare, darea s'a majorat chiar. Înainte cu 3—4 ani era 600 lei. Și ca să amintim numai în treacăt „în vremea ungurească a fost 3 coroane“¹⁾, sigur nu din prea multă grijă față de Valahi, ci mai de grabă din neatenție față de acest mecanism arhaic, care pentru conducătorii unguri nu prezenta nicio perspectivă și niciun pericol. Și într'adevăr în ultimele două decenii, numărul ștezelor scade simțitor. Pretutindeni le găsim urmele, ca un semn pentru viitoarea stare a industriei casnice textile.

A doua categorie de manifestări culturale și politico-administrative care pot da naștere la importante schimbări în domeniul portului este problema care a preocupat multă lume în ultimul timp, aceea a reînvierii portului românesc în regiunile unde portul local a dispărut. Greutatea s'a ivit îndată ce s'a pus problema ce costum să se introducă într'o regiune oarecare. Specialiștii și-au spus cuvântul în această privință, indicând introducerea costumului local dispărut, când el se poate reconstitui exact pe bază de cercetări, sau în caz contrar, introducerea tipului de port din regiunea cea mai apropiată în care s'a păstrat un port arhaic. Așa ar fi fost normal și astfel de inițiative meritau toată lauda. Dar nu toți au crezut de cuviință să țină seamă de această elementară condiție. Intelectualii satelor (învățător, preot, primar, notar) — cum s'a întâmplat până în regiunea cercetată de noi — dintr'o iniția-

1) Runc, Ionici Todor, 70 ani.

tivă lăudabilă de altfel, de a vedea pe Români îmbrăcați în haine românești, dar neținând seamă de condiția esențială, au introdus portul săliștean, care n'a existat niciodată în regiune. Aspectele rezultate din combinarea portului săliștean cu nota lui de alb și negru, cu iia musceleană încărcată de fluturi și fir, sau cu o cămașe așa zisă cu „pene“ (modele luate din albume) sunt de-a-dreptul detestabile și adeseori nu sunt lipsite de grotesc. Această acțiune pe de o parte era organizată prin Astra și Straja Țării, pe de altă parte pornea din proprie inițiativă, prin îndemn dela unul la altul. Ea se desfășura într'un timp când vechiul port local abia dispăruse, iar amintirea lui era încă foarte vie. De aceea costumele săliștane, degenerat prin amestec, nu au prins în regiune, decât pentru un timp de scurtă durată — ca orice modă străină — iar în ultimii ani frecvența lui scădea în mod vizibil. Felul în care era privit, reiese destul de clar din vorbele bătrânelor, pentru care portul introdus era cu totul străin de ei. „D-na învățătoare i-o făcut pe oameni de și-o mutat portu, le-o făcut păsturi“¹⁾, sau „Amu au păsturi, da nu-i portu ăla care-o fost aici, tot nu-i rumânesc“²⁾. În aceeași ordine de idei ne putem întreba ce s'ar întâmpla dacă din spirit de chivernisită gospodărie administrativă am impune un singur port național ca o uniformă prealabil aleasă; am edita albume cu modele și broderii, pe care le-am extinde prin școli în toate satele, prin toate mâinile; i-am învăța pe toți să cânte aceleași doine, admirabil selecționate după gustul nostru. Ce aspect ar avea minunatele noastre regiuni cu specificul lor caracteristic, uneori diferențiat dela o vale la alta, sau chiar dela sat la sat — ca o mândrie a sa proprie — când toate și toți ar purta aceleași uniforme — le-am putea zice — naționale, ar învăța din cărți alte cântece decât cele pe care le-au cântat strămoșii lor. Nu poți să impui un obicei, o datină, un cântec, un model, o broderie, așa cum dai țăranimii pământ, mașini agricole, biserici, școli, etc. Autoritățile trebuie să fie prudente atunci când voiesc să schimbe forme de cultură. Căci dacă putem ameliora viața rurală prin crearea de cât mai multe școli și biserici,

1) Agriș, Luca Vasile, 90 ani.

2) Șchiop, Popa Gheorghe, 73 ani.

printr'o asistență medicală care să-i vindece rănilile și bolile, etc., chezășia biruinței lui stă în forțele sale spirituale. Acest patrimoniu constituie nu numai singurul nostru material documentar pentru susținerea cauzelor naționale, dar este totodată cel mai puternic izvor al forțelor noastre etnice, atât de necesare pentru nevoile prezente și viitoare ale țării.

În studiul nostru am considerat portul și industria casnică textilă ca un întreg viu, având anumite relații, procese și tendințe ce stau sub înrâurirea unor cadre prealabil date. Noi am cercetat un port popular într'o regiune limitată la 43 de sate, în majoritatea lor păstrat încă viu sub forma lui arhaică. Acest tip de port a avut însă o mare extensivitate din moment ce îl găsim în câteva colțuri izolate: aci în regiunea noastră, în Câmpia Transilvaniei, regiunea Năsăudului și a Someșului. Aceste „horsturi“ ale culturii noastre populare sunt *urmele încă vii ale unei unități sdruncinate de influențele străine care s'au adăugat mai târziu*. Considerăm deci la origine același tip de port pe întreg cuprinsul limitat mai sus, cu mici variante individualizate după regiuni mai mici. Regiunea studiată de noi ne-a dat posibilitatea să verificăm aceste afirmații și să le prezentăm aici sub formă concretă. Ea ne oferea pe de o parte un grup de sate în Vest cu portul bine păstrat și o industrie casnică textilă bine dezvoltată, păstrată sub o formă autarhică, pe de altă parte, în Est un alt grup de sate în care acest port se mai păstra numai în lăzi sau în amintire, ceea ce nu numai că ne confirma o *structură socială unitară*, dar ne indica în mod precis *direcția de unde înaintau aceste tendințe* și cum împingeau spre Vest elementele vechi, care se retrăgeau spre munte. Regiunea cercetată avea toate condițiile pentru a păstra portul până astăzi sub o formă unitară. Ocupația locuitorilor a fost totdeauna legată de pământ: cultura pământului și creșterea vitelor, circulând sezonier între munte și vale într'un spațiu precis limitat. Nu se pot distinge decât mici unități sociale grupate după văi, care se integrează însă în toate manifestările economice și spirituale ale regiunii întregi. Unele văi, cum este a Ierii, deschisă elementelor străine care înaintau dinspre Cluj și Turda, a înlesnit singura așezare compactă de Germani maghiarizați

la Litenii-de-Sus și în preajma regiunii noastre la Trăscău (Rimetea), coloniști Săcui aduși în sec. 13¹⁾). Singurul grup mai mare de Unguri se găsește la Iara. Toate celelalte sate au o populație exclusiv românească.

Dat fiind complexul de relații: economice, administrative, etc., această situație de elemente străine a înlesnit pierderea portului vechiu în satele din depresiune, care au ajuns sub directă influență a industriei orașenești, și însemnate prefaceri în satele mai îndepărtate. Diferențieri mai mici s'au produs în port și datorită grupurilor privilegiate, cum sunt bogații, care au influențat însă moda mai mult în ceea ce privește podoabele. Alte grupuri ca intelectualii și-au spus cuvântul numai mai târziu când învățătorii și preoții intervin prin acțiunea lor de „culturalizare” a satelor, iar influențele orașului pătrund odată cu fetele care ajung la oraș ca servitoare și introduc forme urbane în port.

Din studiul nostru se pot trage câteva concluzii generale asupra evoluției portului și proceselor de dezvoltare.

1) *Orice port popular este un întreg viu care nu se păstrează invariabil.* Procesul de evoluție constă din anumite etape în care se disting *aceleași elemente esențiale*, imprimare doar în mod deosebit, dar *totdeauna pe același răboj etnic*. Nicio similitudine nu există și greșit ar fi să se compare moda dela sate — deși și la portul popular se disting totdeauna anumite elemente care sunt la modă — cu moda noastră orașenească importată de peste hotare. Portul popular poartă deci firul continuității și al specificului etnic. Din aceste procese de evoluție a portului se pot reține câteva norme generale.

a) *O piesă veche care corespunde numai utilului nu se supune influențelor străine.* Ce demonstrativă apare încălțăminte! Ea a rămas, datorită scopului său, nu numai expresia felului de traiu al locuitorilor, ci și o dovadă de vechime în acest spațiu carpatic, de geneză și permanență. „Tăt opinci am

1) Dr. Csánki Dezső, Magyarország Történelmi Földrajza, Budapesta, vol. V, 1913, p. 676—679.

purtat, cu păpuci era vorba că numa robii umblă¹⁾, este semnul unei mândrii strămoșești, conștiente și de utilitatea piesei și de o valoare proprie.

b) *O piesă de îmbrăcăminte este influențabilă în aceeași măsură în care pe marginea utilității ei îngăduie dezvoltarea artisticului.* O podoabă, o cusătură, sunt ușor de schimbat după gustul și moda vremii și mai ales de materialul vremii. Am văzut fazele de evoluție ale cămășii femeiești, cu însemnate diferențieri dela generație la generație. Cămașa oferea cele mai multe prilejuri de distincție socială, de opoziție individuală, prin cusăturile care puteau varia la infinit. La fel zadia înlocuiește imediat lâna prelucrată în casă, cu lâna cumpărată și amestecată cu bumbac, din simplul motiv că permite o mai bogată manifestare artistică, tot așa cum noua cămașe din jolj răspunde în mai mare măsură simțului estetic, aceasta chiar și atunci când la bază stă o cauză economică (prezența în comerț a unui material oarecare). Zadia nouă este mai împodobită, motivele late iau locul simplelor dungi, „coade”, transversale, iar gulerul și cheițele cămășilor se execută cu o artă deosebită, ce se afirmă tot mai mult.

c) *O piesă veche când pierde din frecvență dispăre sub o formă ocazională.* Astfel a dispărut în regiunea noastră: gluga, țundra și cămașa cu ciupag. Acum 50—60 de ani gluga nu se mai purta decât la nunți. „Fără glugă nu se cununa nime”²⁾. Sub forma aceasta ocazională a dispărut și țundra veche iar cămașa cu ciupag dispăre sub ochii noștri ca făcând parte din portul de sărbătoare al bătrânelor.

d) *Când o piesă de port arhaic ajunge să se amestece cu forme străine, este pornită iremediabil pe calea dispariției.* În acest fel se stinge cămașa cu ciupag și șurțul vechi de lână, iar în satele răsăritene pieptarele și țundra.

e) *O influență străină care nu se încadrează pe linia de continuitate a elementelor vechi locale, apare numai ca o*

1) Vezi supra, p. 214.

2) Vezi supra, p. 175.

modă de scurtă durată ce nu reușește să câștige tot terenul și dispăre în scurt timp. Astfel a apărut în unele sate din Est „bearta“ acum vreo 70—80 de ani și și-a avut apogeul numai câteva decenii stingându-se foarte repede. În aceeași categorie se poate situa țundra cu postav, cu aplicarea de postav colorat, cismele și chiar costumul săliștean.

f) *Când se împrumută o piesă străină, ea este adaptată formelor vechi locale.* De pildă bearta nu este o piesă proprie poporului nostru. Populația românească este conștientă de acest împrumut și în același timp de oarecari particularități proprii fiecăruia. Trebuie să remarcăm însă că deși este o piesă de împrumut recent, ea ne apare cu totul deosebită. Ea nu este confecționată gata din comerț, ci este cusută de fete cu mărgelile cumpărate dela târg și așezată pe cap ca o cunună cu multă ușurință, fără să reprezinte nota de podoabă masivă și greoaie a berților străine. Modelele realizate sunt geometrice.

Și la fel s'au petrecut lucrurile cu cismele roșii împrumutate tot dela Unguri.

2) *Influențele se manifestă pe două căi:*

a) *Prin populație* (mișcări de populație) de pildă în regiunea noastră prin colonizările cu Germani maghiarizați dela Litenii-de-Sus și de Unguri la Iara.

b) *Prin transmiterea elementelor*, care nu se datoresc mișcărilor de populație, de pildă prin materialul cumpărat în zilele de târg dela Iara și Trăscău, sau chiar dela vânzătorii ce duceau marfă străină prin diferite sate. În acest caz elementele circulă prin simpla lor transmitere. *Nu omul înaintează, ci elementul singur, tot așa cum nu apa înaintează, ci numai valul din unul în altul, și nu moleculele de aer înaintează ci numai unda care se propagă.* Numai așa se pot explica marile cercuri culturale care cuprind popoare de origini cu totul diferite. Din simpla prezență a unei piese de port nu se poate trage concluzii asupra originii populației. E fals să afirmi — cazul lui O. Densusianu — că

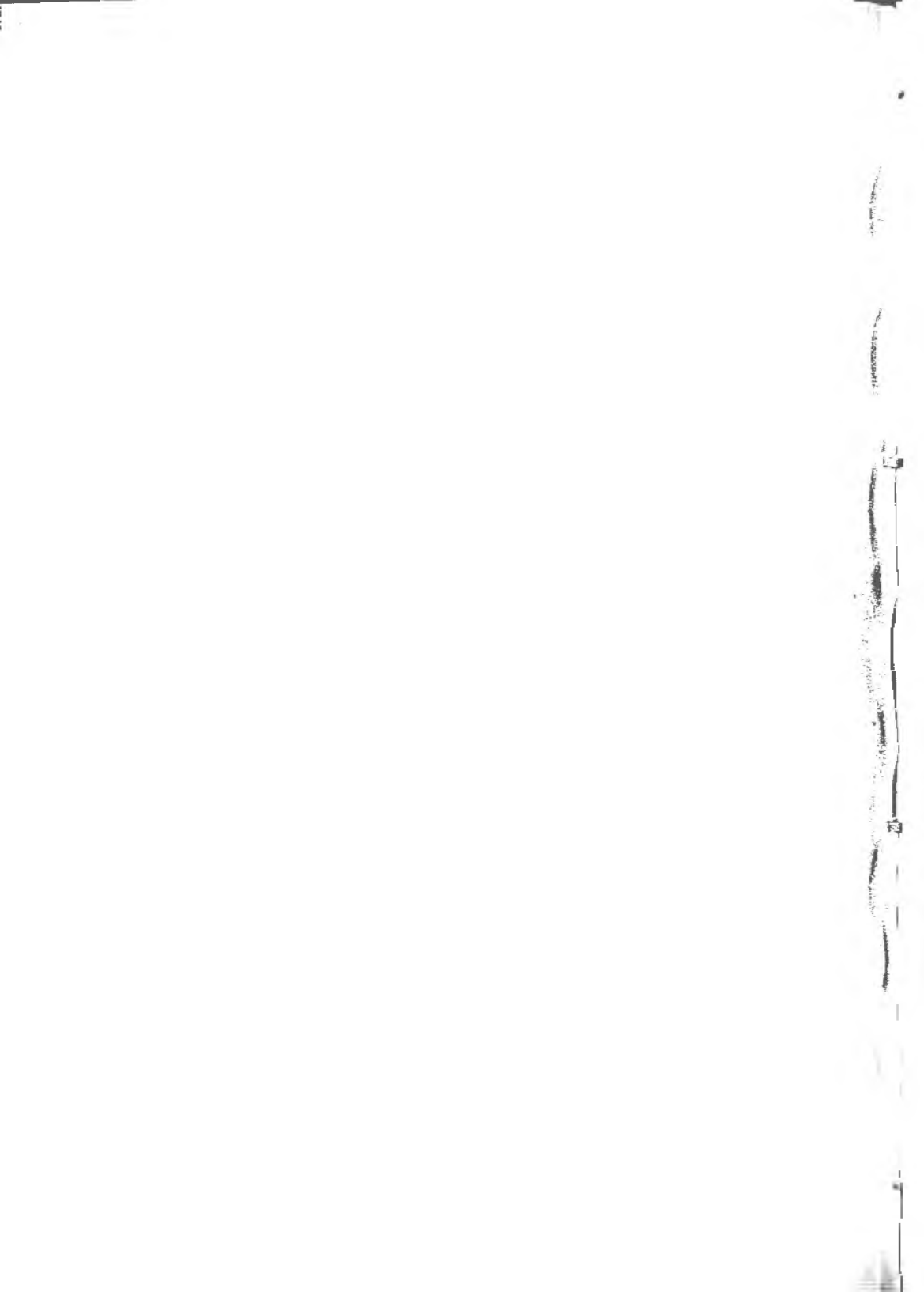
Moții sunt de origine iraniană din motivul că au aceeași pieptenătură. Astăzi, de pildă, portul Moților este foarte influențat de al Ungurilor, ceea ce însemnează că un cercetător ar putea trage concluzia că Românii sunt de origine maghiară. Când două porturi populare prezintă elemente comune, explicațiile sunt de două feluri: 1) popoarele sunt de origine comună sau 2) au venit în apropiere cu aceleași popoare străine. Cine nu a remarcat marea asemănare între motivele scandinave sau balcanice cu cele românești, asemănare care a dat naștere la atâtea nedumeriri și concluzii false! Se poate afirma că aceste popoare au o origine comună? Este în schimb un adevăr istoric cert că ele au trăit în apropierea Slavilor secole de-a rândul. Aceștia au imprimat o puternică pecete pe tot fondul autohton. Ce este al lor suprapus și ce a aparținut băștinașilor nu poate fi distins decât prin stabilirea precisă a elementelor comune acestor popoare. Toate aceste elemente de origine slavă s'au suprapus însă pe alt fond etnic care n'a renunțat la specificul său. Procesele de dezvoltare în port nu sunt o simplă întâmplare. Ele își au legile lor, în care se poate distinge totdeauna firul continuității tradiționale, dar și diferențele pe epoci și unități sociale. Studiul de față ne permite să stabilim, de pildă, elemente comune cu regiunea Sibiului, Făgărașului și Hunicdoarei. Aceiași găteală a capului, aceleași îmbrobodeli albe, împreunate cu năfrâmi negre, aceeași „ceapsă“, „conciu“. De asemenea la pieptenătură aceeași „chică“ pe tâmpla dreaptă la fetițe, aceleași „cosițe“ care se încolăcesc pe lângă ureche la neveste și „murună“.

În port avem „țundra“, „gluga“, „curaua“ lată din piele de vită, opincile, „zadii“ vărgate (în față și în spate) și cămașe albă cu mâneci largi cusută cu cheițe și guler.

Din industria casnică textilă se remarcă o tehnică veche a țesutului cu scândura, care nu s'a mai păstrat decât în aceste centre îndepărtate. Toate aceste elemente comune ne îndreptățesc să credem că ele au existat în timpuri străvechi pe o arie mult mai mare, din care au mai rămas astăzi numai câteva insule. Ele s'au păstrat numai în regiunile izolate împinse spre munte, unde s'au conservat grație unui puternic

tradiționalism și procesului lent de evoluție a portului. În apropierea lor regiuni întinse se dezvoltă într'un ritm rapid sub influențe străine și orășenești. Acesta este un proces de evoluție transformatoare care răsturna vechile stări, fără să fi pregătit noul mers. Astfel pe lângă că se pierdea un prețios patrimoniu național, se rupea legătura cu trecutul. Și nimic nu poate contribui la formarea unui sentiment național, nimic nu poate lega mai mult de ființa neamului, de glie, ca această legătură cu trecutul, acest trecut local mai ales, în care fiecare să regăsească amintirile generațiilor trecute.

Asistăm astăzi la aceste prefaceri pe tot întinsul țării. Când vrem să desprindem specificul nostru etnic și legătura continuă cu glia noastră, ne izbim permanent de lipsa studiilor analitice fără de care nu se poate face sinteza atât de necesară pentru a înțelege și caracteriza specificul național în toate domeniile vieții sociale. Insuficiențele cercetărilor fragmentare de până acum, nu ne îngăduie să tragem concluzii generale asupra portului popular la Români. Și cât de elocventă și necesară totodată ar fi extensiunea studiilor de natura aceasta, în primul rând în Transilvania și apoi în toată țara! O reprezentare cartografică a circulației pieselor ne-ar indica precis direcția influențelor și origina lor. Prezența aceluiași elemente în diferite colțuri ne-ar descrie cercul cultural al unei anumite epoci, care s'ar determina singur. Și tot ce ar rămâne după ridicarea straturilor suprapuse ar apărea asemenea cetățitorilor de veche civilizație scoase la lumină prin săpături.

- ac, peste: 139, *gen de cusătură.*
 adărmăluie: 137, *se potrivește.*
 adevăsit, (s'a): 133, *s'a prăpădit, a dispărut.*
 amnar: 117, 187, *unealtă de oțel care prin lovirea cremenei produce scânteii.*
 arniciu: 143, 144, 150, 167, 199, 200—202, 211, *ață de bumbac în diferite culori.*
 babă, (pl.) babe: 68, 70, *cei doi dinți lași din marginile spatei.*
 bărbătuși: 69, 70, *partea din războiu prin care se fixează și se învârtește sulul dinainte. Prin bărbătuși se trece muierușca.*
 barbi, cămașe cu: 191, 195—198, 200, 201, *croi și cusătură caracteristică la cămașa bărbătească.*
 băteală: 45, 53, 55, 56, 58, 59, 68, 72, 73, 76, 81, 156, 157, 177, 184, *fiarele transversale ale țesăturilor.*
 băturoi: 83, *băteală. Vezi supra.*
 beartă: 119, 121, 122, 123, *piesă de podoabă pentru cap.*
 beartă, (pl.) berți: 159, 203, 205, *marginie, dungă.*
 bercă: 39, 116, 143, 156, *sculuri de lână colorată, din comerț.*
 bodri: 151, 185, 186, *volane la gât.*
 bor: 194, *marginie la pălărie.*
 brâgla: 68—70, *partea din războiu în care se așează spata.*
 brânel 139, 141, 142, 150, 157, 173, 209, *gen de cusătură.*
 brăfări: 153, *acățători la poale.*
 brișcă: 181, *briceag.*
 brobodeală: 115, 116, 118, 119, *ștergar cu care se împodobeste mireasa.*
 bubui: 96, 108, *pieptenătură la neveste: conciuł orășenesc.*
 buci: 53, *categorie de cânepă: firele rămase în piepteni după pieptănarea fuiorului.*
 bumb, (pl.) bumbi: 141, 173, 181, *nasturi.*
 bumbușcă, (pl.) bumbuște: 118, 120, 122, 195, *ace cu gămălie.*
 căldăruși: 181, *podoabe de aramă atârinate de pungă.*
 călți: 53, 56, 81, *firele de cânepă rămase în piepteni după pieptănarea trăsurilor scoase din fuior, reprezentând o calitate inferioară.*
 căluș: 126, *unitate de măsură egală cu distanța cuprinsă între degetul mare și cel arătător.*
 cànuri: 44, 45, *fire mici de lână. resturi rămase în piepteni după scoaterea părului pieptănat.*

cârligel: 142, 153, *cusătură la mâneci.*
carton: 185, *pânză din comerț.*
ceapsă: 119, 120, *îmbrobodeală din două năfrâmi și mărgele.*
cerni, (a): 59, 60, 106, 184, *a înegri.*
cheară: 65, 69—71, *urzială. Vezi infra p. 237.*
cheițe: 95, 123, 124, 141, 142, 146—152, 200, 201, *cusături înguste cu care se împreună diferitele părți ale pieselor de îmbrăcăminte.*
chică, (pl.) chici: 94—96, 98, 99, 108, 191—193, *cosițe, cozi.*
chiotoare, (pl.) chiotori: 126, 132, 140, 141, 182, 196, 201, *băteri, șnur de legat.*
cioareci: 42, 45, 56, 76, 95, 186, 187, 188, 191, 203, 204, 205, 211; (bărbătești), *pantaloni de pănură; (femeiești), încălțăminte de pănură de forma ciorapilor, ce se trag pe picior înainte de opincă.*
cioc: 96—98, *părul împletit în mijlocul frunții la fetițe.*
cipcă: 124, 139, 141—143, 146, 147, 151, 153, 161, *dantelă.*
ciupag, cămașe cu: 95, 123—137, 139—146, 149, 150, 152, 157, *cusătură pe pieptul cămășii, încrețitură.*
claie, (pl.) clăi: 49, 56, *mănuși de cânepă (60—100) puse la uscat.*
coadă: 99, 100, 102—104, 122, 123, *părul împletit pe spate la fete.*
coarne: 108, 110, 120, *pieptenătură caracteristică la neveste: două cosițe încolăcite în creștetul capului.*
cobelci: 96, 108—110, *două cosițe încolăcite în creștetul capului.*
codite, zadii: 156, 157, *vărgate, dungate.*
colbeci: cobelci. *Vezi supra.*
conciu: 115—120, *piesă de podoabă pentru cap având ace mari de metal.*
copcii: 141, 165, *capse metalice.*
corcomani: 96, 108—110, *două cosițe încolăcite în creștetul capului.*
cordițe: 98—100, *cosițe mici în jurul capului.*
corleț: 66, 67, *ochiul dela ște prin care se năvădește urziala. Vezi infra p. 234.*
cornițe: 139, 141, 151, *motiv de cusătură la cămăși.*
cornu herbecelui: 137, *motiv de cusătură la cămăși.*
coșerci, (sing.) coșarcă: 100—103, *cosițe la fete.*
cosițe: 94, 96, 97, 104—108, 111, 117, 154, *părul împletit în formă de cercel sub urechi la neveste.*
cot, (pl.) coți: 56, 59, 62, 71, 76, 80, 87, 99, 124, 172, 173, 177, 187, 196, 203, 212, *mâna și antebrațul folosite ca unitate de măsură (60—80 cm).*
cracu: 137, 138, 141, 200, *motiv de cusătură la cămăși.*
cremene: 187, *piatră albă tare, (silex), care lovită cu amnarul dă scânteii.*
crîmpișă: 57, *greșeală la rășchiat, rezultată din încrucșarea firelor.*
cruce: 137, *motiv de cusătură.*
cruștură: 200, *cusătură folosită pentru încrețituri.*

culmariu: 83, *fața de masă lungă așezată pe „culmea” din interiorul caselor.*

cura: 180, 181, 191, 201, 206, 207, *curea de piele pentru incins.*

cușmă: 195, *căciulă.*

dârg: 138, 200, *motiv de cusătură la cămăși.*

descâlcitor: 96, *pieptene de păr având dinții mari și rari.*

dintele de cal: 68, *greșeală la năvăditul în patru ițe.*

dioc, (pl.) dioci: 99, 195, *scoică pusă în păr pentru a alunga deochiul.*

dondoloși: 180, *podobe de aramă atârinate de zale.*

dos, pe: 134, 199, *gen de cusătură.*

doscă: 121, *scândură, margine tare.*

drob: 60, *flori galbene (Genista tinctoria) întrebuințate la prepararea culorii galbene pentru vopsit.*

dube: 87, *ștează (piuă). Vezi infra p. 236.*

dubiesc, oile sc: 42, *oile netunse la vreme pierd lăna.*

dungă, cu: 173, 188, *gen de cusătură.*

dupăceală (dupășeală): 173, 205, 206, *gen de cusătură.*

dupei, (sing.) dupelu: 100, *cosițe la fete.*

dtipoasă, lână: 44, *lână noduroasă.*

feștită: 174, 184, 185, *vopsită; feștitoare, vopsitoare (ung. fest).*

fir, pe: 138—140, 153, *gen de cusătură.*

foarfece de tuns oile: 40, 42, *foarfece speciale, mari și ascuțite, făcute de fierari localnici.*

fodor: 124, 126, 132, 139, 141, 142, 146, 147, 150, 151, *volan la mâneci.*

foiește: 188, 205, 206, *cusătură prin care se unesc două foi.*

forme: 81, 139, 152, 156—158, 167, 171, 199, 207, *modele.*

frâmbie, (pl.) frâmbii: 56, 72, 73, 94, 154, 158, 159, 161, 163, 175, 177, 179, *brâuri înguste țesute sau împletite din patru fire.*

frișcău, (pl.) frișcaie: 45, 56, 95, 163, 168, 169, 172—174, 191, 209, 211, *haină din pănură (stofă).*

fuior, (pl.) fuitoare: 48, 52, 53, 56, 59, 81, 83, 141, 143, 144, 149, 152, *cea mai bună calitate a fibrelor de cânepă prelucrate.*

fuștei: 65, 67, 69, 70, *două bețe care se pun de o parte și de alta a „rostului” în timpul țesutului.*

galiscău: 59, 106, 159, *acid galic pentru vopsit în negru (ung. gáliczkő).*

glot: 159, 160, *pânză neagră de bumbac din comerț.*

glugă: 95, 116, 163, 168, 169, 175, 176, 191, 209, *piesă de pănură purtată pe cap în timp de vreme rea.*

gurgui: 189, 214, *vârful opincilor.*

haine: 67, 71, 72, 76, 87, *pănură (stofă de lână) pentru îmbrăcăminte.*

hărast: 154, 156, *sculuri de lână colorată din comerț.*

hecela: 40, 52, 53, *perie cu dinții mici și deși cu care se perie fuiorul (ung. ecsellő).*

hobod: 116, 119, *ștergar cu care se împodobeste mireasa.*

hudă, (pl.) hude: 69, 73, 74, 189, *gaură.*

iască: 187, *burete de pe arbori fierț cu cenușe, folosit la aprins focul.*

îmbrobodeală, *brobodeală*. Vezi supra p. 231.

împenate: 160, *înflorate*.

împistrit (împchistrit): 55, 175, *ornamentare artistică în sculpturi și țesături*.

îndărămnica: 137, *gen de cusătură*.

îndărămniciune: 173, 196, *partea tăiată dela gura cămășii și a hainelor*.

înduluie, (se): 134, *se începe*.

înduplecă, (sc): 126, 139, 153, 157, 159, 173, 177, 205, *se îndoiește; înduplecătură, genul cusăturii*.

îndrea: 66, 178, 186, *ac mare de cusut făcut din os, lemn sau fier, sau: 87, stâlpul care desparte cele două grupuri de ciocane la ștează (piuă)*.

irmă (inimă): 68, 70, *piesă la războiu, care leagă pe la mijloc cele două tălpi laterale și la care sunt fixate tălpile, sau 66, 67, firul de ață care trece prin toți corleții în timp ce se fac ițele întovărășindu-i și pe vergeaua dela ițe*.

ițe: 40, 66—71, 73, 76, 80, 81, 83, 157, 159, 163, 177, 196, *unelte cu ochiuri din ață de lână a căror funcțiune este schimbarea „rostului” la țesut*.

jirebie, (pl.) jirebii: 56—59, 62, 64, 66, 68, 76, 144, 154, *sculuri de lână sau cânepă, făcute cu răschitorul*.

jolj: 63, 81, 116, 118, 124, 143, 149, 150, 152, 182, 196, *pânză subțire de bumbac, țesută în casă sau cumpărată*.

lăbuțe: 140, *motiv de cusătură*.

laibăr: 76, 174, 185, 211, *haină*.

lănciț: 152, *brățara (cusătura) dela mâneci*.

lat, (pl.) lați: 81, 126, 134, 141, 149, 152, 159, 196, 198, *unitate de măsură: lățimea pânzei (cca 60 cm)*.

lăturoi: 68, *greșeală la năvăditul în două ițe*.

leacu: 185, *haină*.

lepedeu, (pl.) lepedeie: 49, 55, 63, 153, *cearceaș (ung: lepedö), sau: 74—76, 78, 79, 81, covor*.

litră: 48, *unitate de măsură (15 kg)*.

luciitor: 96, *pieptene de păr, având dinții mici și deși*.

mănușe de cânepă: 46, 48—50, *fire de cânepă smulse și legate în mănunchiu*.

mânzalașu: 68, *greșeală la năvăditul prin spată*.

melițat: 41, 51, 52, *sfărâmarea și eliminarea părții lemnoase a firelor de cânepă; melița, limba de lemn cu care se bate mănușa*.

mnierâi: 60, 111, 150, 156—158, 182, 209, *culoare: albastru închis ce bate în violet*.

morosclivă: 138, *culoare: violet*.

muierușcă: 69, 70, *partea din războiu care fixează prin găurelele sale sulul dinainte. Vezi supra bărbătuși*.

murună: 94, 96, 98, 99, *părul împletit în formă de cunună în jurul frunții la fetițe*.

murună, muruniță: 120, 194, *podoabă din mărgele pentru cap*.
 năframă: 94, 110—115, 117—120, *maramă, cârpă*.
 năfrămuță: 146, 201, *batistă*.
 năvădit: 67, 68, 71, *trecerea firelor urzelii prin ochiurile itelor și dinții spatei*.
 pahă: 126, 132, 141, 149—151, *petecul din subsuoara cămășii*.
 pănură: 39, 45, 56, 74, 76, 87, 90, 91, 95, 163, 168, 169, 173—175; 187; 203, 206, 209, 211, 212, *stofă, țesătură de lână în patru ite pentru haine (cioareci, fundră, frișcaie)*.
 păr: 40, 44—46, 111, 143, 144, 156, 177, *firele lungi și tari scoase din lână cu ajutorul pieptenilor*.
 păsturi: 152, 158, 183, 184, *cătrînțe săliștene*.
 pături: 160, 211, *pliuri*.
 pene: 111, 119, 123, 124, 141, 147, 151, 152, 159, 167, 183, 184, 195, 200, *flori*.
 periituri: 53, *firele mai mici scoase din fuior cu hecela*.
 piepteni: 40, 44, 45, 52, 53, *doi piepteni cu dinții mari de fier întrebuințați la pieptănatul lânii și a cânepii*.
 pinten, (pl.) pinteni: 200, 201, *motiv de cusătură*.
 ponivă: 143, 156, *sculuri de lână colorată din comerț*.
 posconiță: 48, *floarea și frunzele din vârful firelor de cânepă*.
 postăi: 199, *motiv de cusătură*.
 pozdări: 51, 52, *partea lemnoasă uscată ce se desprinde prin melițatul cânepii lăsând fibrele textile curate*.
 primă, (pl.) prime: 98, 99, 104, 116, 123, 151, 161, *panglici*.
 ptișalău: 139, 141, 151, 160, 188, 205, *gen de cusătură*.
 pui: 137, 141, *motiv de cusătură*.
 pumnar, (pl.) pumnari: 198, 199, 201, 202, *manșetele mânecilor (croi și cusătură)*.
 pupurci: 199, *motiv de cusătură*.
 rășchiat: 56, 57, *trecerea firului tors de pe fus formându-se sculuri; rășchitor; unealta*.
 răsucitură: 100—103, *părul răsucit pe marginea frunții la țetele mari*.
 roizoli, (a): 184, 211, *a desemna; roizoleală, desen (ung. rajzolni)*.
 rostul: 62, 64, 65, 67, 69, 70, *incrușișarea firelor la țesut*.
 rujile ale bătute: 139, *motiv de cusătură*.
 rupturește, (sc): 126, 139, 151, 153, 199, 201, *se țivește; ruptură, cusătură*.
 sabău, sabăițe: 174, 185, 186, 206, 211, *croitor (ung. szabó)*.
 sălbănaș, șarbaniel: 153, 205, *cusătură*.
 saseu: 116, *plăntă verde (Vinca minor)*.
 scândură: 72—74, *uncaltă de țesut reprezentând o tehnică primitivă*.
 scărmănat: 41, 43, 44, *desfacerea firelor de lână pentru a se elimina corpurile străine rămase după spălat și a putea fi pieptănate*.
 sclebe, (sing.) scleabă: 106, 107, 143, *șuvițe de păr artificial adăugate la coșitele nevestelor*.
 sclobozitor: 69, 70, *bățul care fixează și învârtește sulul dinapoi*.

spata: 40, 63, 68—71, 73, *unealtă cu dinți de lemn prin care se năvădește urziala și care bate firele transversale.*

spemă: 134, 137, 140, 143, 144, 153, 200, 201, *ață de juior pregătită special, folosită la cusături.*

speteală: 196, 198, *căptușeală în pieptul și spatele cămășii bărbătești.*

stânjien: 73, *unitate de măsură egală cu distanța între două brațe întinse lateral.*

steluța: 137, *motiv de cusătură.*

străjile războiului: 67—70, *cele două brațe pe care se sprijină bâta dela ițe și brâgla.*

sucală: 58, 71, 72, *unealtă cu care se fac țevile. Vezi infra.*

suci, sucite: 165, 167, *cojocar (ung. szücs).*

sucitură: 98, *părul împelut sau răsucit pe marginea frunții la fetițe.*

sulăi, sulăiși: 138—140, 151, *gen de cusătură.*

suveica: 71, 72, 157, *unealtă întrebuințată la țesut, care înlesnește trecerea firelor transversale.*

suvintrei: 42, *lâna de pe cap, coadă, picioare și pânțele. tunsă mai repede cu două-trei săptămâni decât cea'altă. (lat. sub și venter).*

șirc: 138, 139, 141, *cusături pe mâneci.*

ștează, (pl.) șteze: 39, 40, 76, 87, 89—91, *piuă, instalație arhaică pentru prelucrarea pânurei umede prin batere cu ciocane de lemn.*

ștergură: 201, 207, *balistă.*

tăietură: 138, 200, *cusătura peste cot la cămașa femeiască.*

talpă, (pl.) tălpi: 69, 70, *cele două piese laterale ale războiului.*

tălpigari: 69, 70, *partea din războiu unde se fixează tălpișle în irmă.*

tălpigi: 68—70, *pedalele care înlesnesc mișcarea alternativă a ițelor și schimbarea rostului.*

tindcic: 81, 83, 120, 158, 192, *ștergare.*

tinguța: 139, 140, *motiv de cusătură la guler.*

tiveală: 141, *gen de cusătură.*

tivitură: 139, 140, 150, 157, 159, 177, 199, 200, *gen de cusătură.*

tocaci: 81, *țesător (ung. takács).*

topitul câncpii: 41, 49, 50, 52, *putrezirea părții lemnoase în apă pentru desprinderea fibrelor textile; topile, ochiuri mici de apă stătătoare, făcute anume în acest scop în marginea unei văi.*

torsura: 55, 71, 72, *firele toarse.*

tort, 58, 83, *firele de cânepă toarse și făcute jirebii.*

trăsură: 138, *cusătura peste cot la cămășile femeiești.*

trăsuri: 53, *firele trase cu pieptenii din juior.*

trup: 157, 158, *partea de deasupra a radiei.*

țeve, (pl.) țevi: 58, 72, *mici mosorele făcute cu sucala, întrebuințate la țesut.*

țol, (pl.) țoale: 39, 41, 44, 45, 56, 58, 71, 74, 75—77, 80, 81, 87, 91, *țesătură de lână cu care se acopere în timpul nopții sau se acopere patul în timpul zilei, în cazul din urmă fiind numit și lepedeu.*

- țundră: 76, 95, 163, 168—174, 186, 191, 194, 209, 211, *haină de pănură albă purtată în timpul iernii*. sau „de-o țundră”: 45, 169, 170, *zece cofi (0 m)*.
- uios: 76, 174, 185, 186, 211, 212, *haină de postav cu mâneci (ung. ujos)*.
- umbreajă, (pl.) umbreje: 140, 141, 151, 153, 175, 200—201, *cusătură*.
- umerel, (pl.) umerei: 198, 199, 201, *croi și cusătură la cămașa bărbătească*.
- urcuș: 151, *broderie cumpărată și aplicată pe mânecile cămășii*.
- urzală: 53, 56, 59, *firele de cânepă (trășurile) scoase cu pieptenul din fuior și pieptănite*.
- urzială: 45, 53, 55, 56, 58, 62, 63—66, 69, 76, 81, 153, 156, 177, 184, *firele urzite, învălitate pe sul și trecute prin ițe și spată*.
- urzit: 58, 61—64, 73, 76, *intinderea firelor stabilindu-se lungimea și numărul lor în vederea țesutului*.
- urzoiu, (pl.) urzoi: 61, 63, *unealtă cu care se urzește*.
- usuc: 42, 43, *unsoarea pielii, grăsimea care rămâne pe lână după tundere*.
- vâltoare, (pl.) vâltori, vultori: 39, 40, 80, 87, 88, 89, 91, *instalație pentru prelucrarea țoalelor*.
- vârtelniță: 57, 58, *unealtă pe care se așează jirebia pentru a putea fi dăpănată*.
- vergea: 65, 69, *sul subțire de care se prinde urziala învălită pe sulul dinapoi și cel de care se prinde gura chearii lângă sulul dinainte*.
- vergeaua dela ițe: 67, 70, *bățul pe care sunt fixați corleții ițelor*.
- vergele: 65, 69, 70, *bețele așezate printre urziala învălită pe sulul dinapoi al războiului*.
- zadic, (pl.) zadii: 43, 45, 56, 74, 80, 81, 83, 94, 104, 147, 154—159, 161—163, 174, 182, *piesă de port femeiesc: țesătură de lână roșie ce se poartă în spate dela brâu în jos*.
- zale: 180, *podoabe de metal purtate de femei pe șolduri*.
- zăluța: 137, 138, 141, 200, *motiv de cusătură*.
- zîmji: 140, 153, 199, *motiv de cusătură*.

LE COSTUME ET L'INDUSTRIE MÉNAGÈRE TEXTILE
DANS LES MUNȚII APUSENI

Introduction.

Notre étude fait partie des recherches sociologiques inaugurées par „l'Institut de Sciences Sociales de Roumanie“ sous la direction de M. le Professeur Dimitrie Gusti. C'est le résultat des recherches que nous avons effectuées dans les Munții Apuseni au cours de l'été 1939, de l'initiative de M. le Prof. Iuliu Moldovan, directeur de la Régionale de Cluj.

Les Munții Apuseni représentent une des régions les plus intéressantes de Roumanie. La nature y a généreusement placé — comme dans une musée vaste et varié — les phénomènes les plus divers issus de son sein. Aussi ne faut-il point s'étonner que des géographes émérites, tels que Sawicki, de Martonne et Ficheux s'y soient livrés à de longues recherches; Ficheux les a même étudiés pendant toute une série d'années.

À côté des éléments de la nature physique, en liaison ou en lutte avec eux, vivent les habitants de l'endroit — les Moși — qui ont écrit les pages les plus âpres de l'histoire de Transylvanie. L'ombre de Horia d'Albac et de Iancou de Vidra ne cessera de veiller pendant longtemps encore dans les demeures aux hauts toits de chaume. Dans chaque village on foule ici des souvenirs historiques, un mythe ou une légende surgit de tous les recoins.

L'âpreté de ces montagnards — aux anciennes origines autochtones, paraît-il — se manifeste également dans la lutte pour l'existence quotidienne, dans la manière dont ils arrachent à la nature le peu qu'elle peut leur donner, mais principalement dans l'instinct qui les fait toujours revenir à leur pauvreté après les pérégrinations qu'ils font dans tout le pays de Transylvanie et même plus loin. La vie actuelle des Moși constitue donc le troisième élément, avec la nature et l'histoire, qui contribue dans la même mesure à l'importance scientifique des Munții Apuseni. Dans leur manière d'être, de vivre, de se vêtir, dans leurs coutumes ancestrales, leur art, leur littérature et dans leur langage archaïque, l'investigateur attentif et judi-

cieux pourra déchiffrer un fragment important du passé reculé de notre peuple, conservé comme un horst culturel, ou plutôt comme un trésor secret, par cette lignée de gens disséminés dans les vallées et sur les crêtes des Munjii Apuseni.

Par conséquent, il était naturel que l'élément humain attirât aussi nombre d'investigateurs: historiens, philologues, ethnographes, économistes et sociologues. Une seule oeuvre de la riche bibliographie variée sur les Munjii Apuseni s'occupe de la région que nous étudions. Quant aux problèmes qui ont suscité notre intérêt — le costume et l'industrie ménagère textile — il nous faut rappeler que pour aucune autre région du pays ils n'ont été suffisamment et scientifiquement traités.

1. Observations sur la région étudiée.

La région étudiée par nous comprend la Vallée de l'Arieş depuis Buru à Baia-de-Arieş avec ses affluents du côté gauche: la vallée de Poşegii, de Ocoliş, la vallée de Iara et la vallée de Hăşdată (fig. 1). Il y a ici 43 villages des arrondissements de Baia-de-Arieş et Iara, district de Turda, la plupart étant situés du côté montagneux occidental, disséminés le long des vallées ou dispersés sur des superficies étendues jusqu'à l'altitude de 1300 m., ayant un caractère spécifiquement pastoral. (fig. 2—16). A l'Est, dans la région de collines, les villages sont groupés dans de petites dépressions locales à caractère exclusivement agricole. (fig. 17—18). Ce qui importe pour les chapitres relatifs à l'industrie ménagère et au costume ce sont quelques aspects particuliers du système économique caractéristique de la région montagneuse, à savoir le système d'économie individualiste et le fait que les femmes gardent le bétail, ce qui leur laisse peu de loisir pour l'industrie ménagère textile. Chaque famille garde à elle seule ses brebis, et c'est toujours une femme qui en est chargée. Comme la propriété individuelle est disséminée en plusieurs endroits et les fourrages ne peuvent être transportés chez soi, il s'ensuit que l'on doit se rendre d'un endroit à l'autre et y rester jusqu'à ce que le fourrage soit terminé. Ces mutations sont saisonnières, en relation avec la propriété individuelle qui est divisée, et périodiques en raison des nécessités agricoles.

La région est roumaine dans son ensemble, les Roumains représentant 93% (Tabl. I et II, fig. 21), avec d'importantes organisations kneziales mentionnées au 14-e siècle.

Cette région au pied de Muntele Mare (1827 m) a offert un admirable emplacement d'isolement pour un grand nombre d'habitants, groupés en un faisceau de villages: Ocoliş, Runc, Ocolişel, Poşaga Sălcuia, Lunca et Vidolm, qui forment une région unitaire. C'est le noyau de vie archaïque où l'économie ménagère se trouve jusqu'à ce jour dans sa forme autarchique presque initiale. C'est ce qui nous a permis d'étudier et de fixer le type d'un costume régional d'une

grande ancienneté, très répandu autrefois. Dans cette région isolée la seule ouverture se trouve du côté Est, le long des vallées qui descendent de la montagne. Elles ont permis une circulation permanente entre la montagne et la vallée en contribuant à la création d'un élément humain homogène. Mais ces mêmes vallées ont formé plus tard les portes d'entrée des éléments étrangers qui ont circulé dans la vallée de Iara — artère principale entre Cluj et Turda — en vue d'exploitations forestières. Ce fait a grandement contribué au processus de transformation qui a eu lieu dans les villages sis à l'Est de la région envisagée. C'est le terrain où nous avons pu suivre les étapes d'évolution du costume dans le cadre des circonstances historiques en fixant les époques et les zones d'influence qui ont aussi été décisives pour la région montagneuse. Les formes mélangées qui en sont résultées, ainsi que celles dégradées, même si elles ne peuvent représenter une valeur nationale, peuvent cependant permettre d'importantes conclusions pour l'évolution du costume dans le temps et sa diffusion dans l'espace.

II. L'Industrie ménagère textile.

En ce qui concerne l'industrie textile qui forme la première partie de notre ouvrage, nous nous trouvons en présence d'une région parmi les peu nombreuses, où il peut encore s'agir d'une industrie textile dans la vraie acception du terme. Elle garde jusqu'à nos jours presque toutes les caractéristiques essentielles.

a) On produit dans les cadres du ménage à commencer par la matière première pour aboutir aux outils d'industrie ménagère textile les plus perfectionnés. Exception faite pour certaines techniques archaïques de l'industrie ménagère qui imposent des conditions spéciales d'installation, telles les „steze“ (moulins à foulon) et les „váltori“ (moulins à draps), pour la transformations de la bure et des vêtements, que l'on ne trouve pas dans tous les ménages et dont se servent en général plusieurs villages. (fig. 67—70).

b) La matière principale pour l'industrie textile ménagère dans notre région est la laine et le chanvre. On cultive aussi le lin, mais en moindre quantité. A côté de ces matières premières, produits du ménage, nous rencontrons aussi dans l'industrie textile — principalement ces derniers temps — certains produits de la ville, tel le fil de coton, parfois mélangé au chanvre. Dans une quantité moindre, la ville fournit la soie à broder, les écheveaux de laine colorée et le fil d'or. Ces produits n'ont pénétré que tout récemment et on les emploie principalement pour les motifs décoratifs des différentes pièces d'habillement.

c) Les outils dont on se sert pour préparer les produits de l'industrie textile ménagère sont également fabriqués dans le ménage même, ou moins fréquemment par les artisans du village. Tels le métier et le ros du métier, les fuseaux, les peignes et les ciseaux pour

tondre les brebis sont fabriqués par les artisans du village, menuisiers et forgerons. (fig. 25, 26, 37, 43). Il faut rappeler que certains outils d'industrie ménagère, tels les fils de toile sont fabriqués par les femmes elles-mêmes. (fig. 46).

Il nous faut insister sur l'importance de certaines installations fort anciennes, telle que les „șteze“ (moulins à foulon) et „vâltori“ (moulins à draps), entièrement en bois, confectionnées par des ouvriers spéciaux („ștezari“), peu nombreux, qui tiennent ce métier de leurs ancêtres. La ville ne contribue en rien à ces installations passablement perfectionnées, pas plus avec du matériel qu'avec la main d'oeuvre.

Nous pouvons avancer en général que la technique et l'outillage dont on se sert dans les opérations de transformation des produits de l'industrie ménagère textile se distinguent par leur ancienneté, leur simplicité et leur ingéniosité tout à la fois. (fig. 27, 32, 33, 35, 38, 40, 43, 45).

Une technique primitive est représentée par la planche à tisser que l'on trouve encore dans notre pays dans les régions les plus archaïques, comme par exemple dans le pays de Hațeg, la région de Sibiu et dans les Munții Apuseni, où nous l'avons rencontrée pour la première fois. Cette planche composée d'une seule pièce, munie de quelques entailles et trous (fig. 52) remplace les ros et les fils de toile représentant donc la première phase du tissage horizontal. (fig. 53 et 51). C'est ce qui justifie de croire que le tissage à la planche a été connu depuis des temps très reculés et répandu sur une grande échelle, dont il ne reste aujourd'hui que quelques échelons.

À côté des outils et installations archaïques, nous trouvons une seule „machine“ se rapportant à l'industrie textile ménagère, celle pour peigner la laine, mais en dépit de son perfectionnement, elle n'a pu remplacer les peignes pour l'enlèvement du „poil“ de la laine (fig. 28). Par ailleurs, dans les villages sis dans la dépression, le métier moderne a également pénétré, on se le procure chez les fabricants de la ville.

d) On ne produit que pour les nécessités du ménage. De cette manière l'industrie textile ménagère peut ignorer bien des facteurs économiques, tels les intermédiaires, vendeurs, la mise en valeur du numéraire.

Ce qui précède n'est naturellement valable que pour une région limitée, comprenant les villages de montagne. Dans les villages de la région des collines, la contribution de la ville et la main d'oeuvre étrangère présentent une importance sans cesse accrue.

En liaison avec l'industrie textile ménagère, il nous faut ajouter qu'elle constitue l'activité spécifique et presque exclusive de la femme. Celle-ci se voue à cette activité soit pendant les loisirs que lui laissent d'autres occupations périodiques, soit en hiver quand elle dispose de plus de temps. L'industrie textile ménagère a trait en premier lieu à l'habillement. Dans tout le courant de l'année, la femme est obligée

de produire par son travail tout l'habillement nécessaire aux membres de la famille, les tissus et tricotages strictement nécessaires à un ménage, ainsi que le linge de corps et de maison, couvertures, taies d'oreillers, essuie-mains etc. (fig. 54—56) de même que ce qui est nécessaire aux intérêts économiques du ménage: sacs, cordes etc. Dans la lutte d'adaptation au milieu cosmique, la femme assume donc par l'industrie textile ménagère une charge importante pour ce qui est d'assurer l'existence.

III. Le costume féminin.

En ce qui concerne le costume, on peut dire qu'il représente en général, la note spécifique la plus visible d'un peuple. Étroitement lié à la vie du peuple, le costume n'est qu'une des nombreuses formes de se manifester. Le connaître et le comprendre peut être une contribution précieuse à l'étude de notre être ethnique; il constitue un patrimoine national de valeur. Il n'a été considéré chez nous que sous le rapport ethnographique et artistique. Mais un costume populaire pose des problèmes bien plus complexes que ceux de nature descriptive. C'est précisément sa forme de vie sociale avec certains processus et tendances que mettra dans sa vraie lumière l'étude de notre costume populaire.

Le costume se présente sous un double aspect. En premier lieu il signifie vêtement, en second lieu, parure. En tant que vêtement c'est une forme d'adaptation au milieu, issue du besoin de se couvrir. En tant que parure c'est une expression de la manière dont le peuple a entendu résoudre ce problème. L'utile et l'esthétique sont les deux buts du costume. L'utile produit moins de différenciations. Par contre, l'esthétique, grâce aux facteurs sociaux (opinion publique, mode, classe sociale, désir de paraître, prestige social) produit des variétés infinies.

Le costume dans la région que nous examinons constitue jusqu'à nos jours l'un des costumes populaires roumains les plus caractéristiques. Il s'est conservé intact dans un groupe de villages plus isolés: Ocoliș, Runc, Ocolișel, Poșaga-de-Jos, Poșaga-de-Sus, Sălciua-de-Jos, Sălciua-de-Sus et Lunca. Autrefois on le retrouvait cependant dans tous les villages de la région où nous enquêtons, et il est encore représenté aujourd'hui sporadiquement, par certaines pièces qui ont survécu. Il nous faut supposer que par le passé, ce costume, — avec quelques variantes — a eu une dispersion plus grande, comprenant la région centrale de la Transylvanie, depuis le Muntele Mare à l'Ouest jusqu'au mont Bedeleu au Sud et au pied des monts Rodna et la région supérieure du Mureș au Nord et à l'Est.

Le costume se divise en deux grands chapitres: le costume féminin et le costume masculin. La caractéristique du costume féminin est l'ornement de la coiffure et les pièces d'habillement, qui suppriment à distance par leur forme et couleur. Des cheveux plutôt foncés, tressés en deux nattes renforcées et épaissies par de faux cheveux, entourent

les oreilles et s'enroulent sur la nuque (fig. 81—84). Le fichu noir légèrement noué sur le front complète cet ensemble qui caractérise la femme mariée. (fig. 87, 88, 89). Auprès d'elles nous trouvons les fillettes dont les cheveux sont légèrement ramenés sur la tempe droite et finissent en natte sur le dos ou bien en la surprenante couronne qui leur ceint majestueusement le front. (fig. 73, 74, 75). Et partout, on voit les jeunes filles avec leurs tempes recouvertes de cheveux et la tête toujours découverte. (fig. 76, 77, 78). Le spécifique du costume féminin est la „zadie“ (espèce de tablier) rouge à 4—5 bandes transversales, à étroits motifs de couleur. Légèrement attachée à la taille, la „zadie“ s'oppose au „surj“ (tablier) noir froncé, posé par devant et à la chemise (blouse) et au pan de la jupe qui dépasse et dont le fond est entièrement blanc. Une „frâmbie“ (bande servant de ceinture) étroite les retient autour de la taille. La chemisette est pourvue d'un empiècement „ciupag“, brodé très caractéristique qui recouvre la poitrine de la femme. Les manches sont larges, froncées, largement frangées au bout. Cette chemisette à empiècement (fig. 71, 99—114) en train de disparaître, cède la place à un autre genre de chemisette à motifs au col et au manches (fig. 122, 123). La chemisette est blanche avec peu de broderies de couleur jaune clair aux manches et au col. Quand il fait froid, les vêtements habituels sont le „pieptar“ (veste sans manches) et le „cojoc“ (manteau en peau de mouton) ou la „țundra“ et le „frișcău“ (manteau paysan en bure). Dans le temps on a aussi porté la „gluga“ (capuchon). L'ensemble se complète en fait de chaussure par les archaïques „cioareci“ (bas de bure) et les „opinci“ (sandales en cuir froncé). Les pièces actuelles du costume ainsi que celles appartenant à un passé d'environ cent ans, se trouvant dans des coffres, ainsi que les informations des vieilles gens, nous ont servi à l'étude minutieuse du costume pour une période d'environ deux cent ans. Compte tenu des éléments fondamentaux des pièces, du matériel, de la coupe, des broderies et de la technique, on a pu établir des genres divers et variés. Par exemple, pour la chemisette qui offre une grande diversité, on peut distinguer quatre types: 1) la chemise à empiècement; 2) la chemisette ancestrale; 3) la chemisette à „cheițe“; 4) la chemise à „fleurs“ (broderies figurant des fleurs), types qui se confondent avec un classement selon l'âge. De même la manière de se coiffer, avec les ornements complexes que comporte la coiffure constitue une des caractéristiques les plus évidentes, aussi bien d'une région que des différents groupes d'âge: enfance, adolescence, maturité, état civil et parfois même état social.

IV. Le costume masculin.

Le costume masculin nous permet de dire qu'avant d'être un costume local, il est un costume roumain spécifique aux montagnards en général. Compris dans ce cercle unitaire, le costume masculin se

compose d'une large „chemise“ serrée à la taille, des „cioareci“ (chausses étroites en bure) et des „opinci“. Ces pièces répondent si parfaitement à l'utile, que l'artistique imprimé en marge ne tranche que par de petites différences locales. Le costume ancien typique se distingue par la chemise à „barbi“ (coupe et couture caractéristiques) et les broderies discrètes au col et au bouts des manches larges.

V. Conclusions.

L'industrie textile ménagère et le costume ne doivent pas être considérés comme des phénomènes isolés, sans aucune attache avec le reste de la vie du village. Tout comme un ethnographe se contenterait d'étudier descriptivement la technique de l'industrie ménagère, un économiste la rentabilité ou l'historien de l'art les aspects artistiques, pour nous — dans le cadre de la conception sociologique ¹⁾ — aussi bien l'industrie ménagère que le costume s'intègrent organiquement dans tout le complexe de la vie du village.

Il nous faut insister tout particulièrement sur la relation continue que présente le costume en tant que manifestation artistique avec les ensembles sociaux dans lesquels il s'intègre. Pour le costume en général, et pour l'industrie textile ménagère spécialement, le phénomène artistique ne remplit pas une fonction exclusive. Il apparaît parfois par une surprenante manifestation dans le costume, mais demeure presque insignifiant pour certains produits de l'industrie textile ménagère. Lorsqu'on le remarque spécialement, le fait est dû plutôt aux facteurs sociaux (opinion publique, mode, désir de paraître, prestige social).

En général, on peut affirmer, à première vue même, que l'ornementation est surtout visible pour les pièces récentes. A les analyser aux cours des générations, les pièces du costume féminin aussi bien que masculin, sont d'autant plus simples qu'elles sont anciennes. Des nuances d'ornementation se font également jour pour le costume selon qu'une de ses pièces est destinée à être portée un jour de fête ou un jour ouvrable, la première présentant plus de broderies. Les plus anciennes ont des couleurs plus naturelles, plus éteintes, allant du blanc au noir et au rouge, les plus récentes, des couleurs plus vives, d'une part parce que c'est ainsi qu'on les trouve dans le commerce, et d'autre part, parce que le goût évolué du jour les impose ainsi. Nous avons remarqué dans le costume ancien la beauté et la distinction de la chemisette à empiècement, aujourd'hui en train de

1) Conception sociologique représentée par le Professeur Dimitrie Gusti, selon laquelle ont été faites toutes les recherches monographiques roumaines et selon les principes de laquelle nous avons également procédé dans cette recherche sur le vif, conception qui oblige tout investigateur, même lorsqu'il étudie un problème spécial de ne pas perdre de vue son enchaînement à tous les autres aspects de la vie sociale caractérisés précisément par la présentation d'un tout complexe, et sa dépendance de ceux-ci.

disparaître. Leur vogue a passé: „Nous n'en avons plus" ou „Nous avons fini de les porter", nous disaient les femmes. Ce qui ne veut pas dire que toutes les chemises à „ciupag" aient été portées et qu'on ne pouvait en confectionner d'autres. Au contraire, nous en avons trouvé d'innombrables dans les coffres, dans tous les villages de la dépression, mais personne ne les portait plus. La raison est toute naturelle: elles ne sont plus de mise. Oui, la *mode* joue un rôle important dans le costume populaire. Ses aspects ont aussi les caractéristiques et les particularités d'une époque, tout comme la mode paraît et disparaît partout. Mais, entre le caractère de la mode citadine et celui de la mode villageoise, il y a une différence capitale. Le premier est de nature dynamique et se manifeste par la *révolution* d'une nouveauté totale, le second est de nature statique et se manifeste par l'*évolution*. Nous avons vu les phases lentes d'évolution pour chaque pièce du costume, et une fois passée la mode, une pièce ne connaît plus jamais de vogue. Nous pouvons citer encore la chemise à „ciupag" que seule quelque vieille femme arbore parfois, et qui tient „de la légende". Appartenant au passé, non seulement leur apparition est tenue pour une bizarrerie, mais on les regarde avec beaucoup d'ironie. Il y a des femmes qui porteraient encore le costume ancien (la chemise à „ciupag", la „zadie", le „surf" de laine), mais on se moquerait d'elles au village. Elles ont de la laine, elles ont tout, mais ne peuvent s'en vêtir", ou „On ne peut plus porter ces vêtements maintenant, on prête à rire", nous disait une femme de Filia-de-Sus, où on avait abandonné depuis longtemps ce costume qu'on gardait dans les coffres. „Nous nous en sommes vêtues, car tel était notre costume", mais sans „ciupag" elles sont belles aussi (les chemises), telles les veut la mode. „Ainsi tombée en disgrâce, parce que démodée, la chemise à „ciupag" est décriée aujourd'hui pour des raisons de nature pratique, qui même ayant contribué à son abandon, n'étaient pas essentielles: a) elle n'était pas assez échancrée au col et tenait trop chaud; b) on perdait trop de temps à la broder; c) la „zadia" faisait prétentieux, la robe vaut mieux; d) la „zadia" était lourde parce que c'était toute laine et tombait tout droit (la robe se drape mieux); avec la laine dont on tissait alors une zadie on achète aujourd'hui deux robes. En réalité le motif déterminant en est la *mode*. Et alors ces chemises que la mode prohibait, étaient vendues ou détruites. Certaines étaient transformées, une fois le „ciupag" enlevé, d'autres servaient à faire des „obiele" (bandes en guise de chaussettes). Les „zadie" spécialement, en grand nombre, étaient vendues soit pour une icone, soit le plus souvent pour de la laine à Săgaja. De cette manière le costume ancien local trouvait un refuge dans les villages des montagnes, où il est encore en pleine vogue et où il défie à son tour une mode bizarre et impropre. Même les vieilles qui l'ont porté et l'ont abandonné les derniers temps, méprisent le nouveau costume des villes; „Ce fut là un bon costume, maintenant

vous gelez dans les vêtements qu'on s'achète. Maintenant nous endossons des robes". On remarque le manque de continuité partout dans les villages de l'Est, où le costume ancien a disparu: Ce fut un beau costume que celui d'autrefois et plus commode pour travailler". Par conséquent, ici la mode s'est caractérisée au cours des dernières décades par une révolution dans le costume, on a abandonné complètement le costume ancien pour adopter un costume citadin ou celui d'une autre région, qui a dégénéré par mélange.

Les activités politiques et administratives ont également un rôle dans la réglementation du costume et de l'industrie textile ménagère. En premier lieu les centres politiques superposés sur les centres économiques intensifient les relations entre la ville et le village.

Outre ces circonstances indirectes, qui déterminent l'évolution du costume, nous avons une série de manifestations politiques qui sont extrêmement importantes pour l'industrie textile ménagère et qui se caractérisent soit par l'absence d'une *action initiée en temps voulu* soit par une *intervention déplacée*. Pour la première catégorie mentionnons que l'industrie textile ménagère n'est pas encouragée et qu'elle est même combattue, pour la seconde qu'un type de costume non-local est introduit et souvent même encouragé par voie administrative.

Pour la première catégorie, concernant l'importance de l'industrie ménagère et son rôle dans la vie sociale et économique du pays, aux côtés de la grande industrie, de sérieux problèmes se sont posés au cours des dernières décades. Il semble que l'industrie textile ménagère n'intéresse actuellement que dans le cadre de l'économie nationale, bien que, au-dessus d'une importance économique et artistique à fonctions sociales précises, elle soit la base de toute la vitalité de notre nation. Dans la présente étude nous avons remarqué le parallélisme entre la diminution de l'industrie textile ménagère et l'abandon du costume et en même temps que la perte de ce patrimoine national amène la diminution de la force même de résistance de la nation. Nous avons vu comment l'industrie textile ménagère a été remplacée tour à tour par des objets en provenance de la ville. Dans l'intervalle de quelques décades des régions entières ont abandonné le costume archaïque, et l'ont remplacé par des robes de percale et de soie. La pauvreté fleurit à merveille sous le masque brillant de la soie végétale. D'ailleurs ce début de pauvreté, marqué par l'affluence des objets de la ville est signalé même par le peuple. Avec quel sens de la réalité on fait des remarques comme celles-ci: „On a vu que les gens se font faire des chaussures qui brillent et on s'est dit que la pauvreté s'amène maintenant chez nous, car ces chaussures ne sont pas pour les travailleurs qui bêchent la terre et qui peinent", et encore: „Quand j'étais enfant il n'y avait que le pope (prêtre) à porter des bottines et un seul homme portant une chemise à plis". Et le prêtre a dit: „Voyez, braves gens, maintenant la pauvreté vient dans notre village". On sent par conséquent, le début d'une nouvelle

époque, celle d'une infiltration d'éléments étrangers non traditionnels, qui passeront par toutes les manifestations de vie sociale, et leurs traces s'imprimeront dans toutes les branches de la culture populaire, spécialement dans le langage et le costume.

Ces infiltrations entraînent des pertes importantes au point de vue économique et culturel. D'une part, ne travaillant plus dans le cadre de l'industrie ménagère, les villageois sont obligés d'acheter trop de choses à la ville, qui outre le fait qu'elles sont de mauvaise qualité, déséquilibrent le budget du ménage et en détruisent la situation autarchique qu'il avait par le passé. D'autre part, en même temps que l'introduction des objets achetés au marché de la ville, disparaît un des plus importants chapitres de l'art populaire, avec tout le pittoresque des broderies et des tissus, ainsi que du costume, qui a toujours attiré l'attention et l'admiration de l'étranger.

On peut tirer de notre étude quelques conclusions sur l'évolution du costume et des processus de développement.

1) *Tout costume populaire est un tout vivant qui ne se garde pas invariable.* Le processus d'évolution consiste en certaines étapes où on distingue *les mêmes éléments essentiels*, peut-être différemment imprimés, mais *toujours sur la même encoche ethnique*. Il n'y a aucune similitude et il serait erroné de comparer la mode du village — bine que l'on remarque aussi pour le costume populaire certains éléments qui sont à la mode — avec notre mode des villes importée d'au-delà de nos frontières. Le costume populaire porte donc la marque de la continuité et du spécifique ethnique.

On peut dégager quelques normes générales de ces processus d'évolution du costume:

a) *Une pièce ancienne qui correspond uniquement à l'utile et qui, par conséquent, est le plus souvent réduite à l'élémentaire, ne subit pas les influences étrangères.* Prenons par exemple la chaussure. Elle est étroitement unie à la manière de vivre des habitants, à la nature du sol où ils vivent et à leur occupation même. Le genre de chaussure n'est pas dû au simple hasard. Elle est la moins sujette aux influences étrangères et elle est la dernière à les subir. La chaussure correspond à l'utile et par cela elle est l'expression directe de la manière dont il se manifeste: 1) Comment est le sol sur lequel on circule, collines et vallées ou grande steppe? 2) Quelle est la manière de vivre des habitants, sont-ils établis ou nomades et quelle est leur occupation?

Prenons par exemple à la „opinca”. Ce fut depuis des siècles la chaussure dans une région de colline et de vallée, de forêt et de prés, où l'homme circule suivant la saison, dans un espace limité avec ses bestiaux, toujours attaché à une demeure stable, où se trouve le centre du ménage et d'autres centres disséminés en divers endroits de la montagne à pâturages et prés. Et les habitants de cette région ont toujours circulé dans cet espace limité.

D'où sont venues les influences étrangères? Très certainement du côté des bassins limitrophes habités par les Hongrois. Bien qu'établis dans ces parages depuis à peine un millier d'années ils ont étendu leur domination seulement sur les plaines, les collines de pente douce, le long des grandes artères de circulation commode, telles les routes de Cluj à Săvădisla-lara ou le bassin du Trăscău. Originaires des steppes orientales, leur chaussure fut depuis toujours la botte. Elle répond cependant à d'autres conditions de vie, très certainement pas aux conditions de celui qui va déambulant lentement, jouant de la flûte derrière son troupeau, toujours par monts et par vaux, à travers des clairières ou fixé près de son ménage et des labours avoisinants, mais bien une chaussure de nomades qui arpentent la steppe à cheval, vivant de rapines et de chasse. Les conditions de vie sont donc essentielles. La botte tire son origine des plaines étendues de l'Asie. La „opinca“ est la chaussure de toujours des Géo-Thraces attachés à l'espace carpathique et balkanique, dont le nomadisme plutôt pédestre ne s'effectuait que dans le cadre des déplacements saisonniers, toujours les mêmes avec comme point de départ d'un centre qui était le siège de la famille et du ménage. Ces deux pièces d'origines différentes se rencontrent aussi dans notre région. On se les passe réciproquement. „Dans le temps, ils (les Hongrois) portaient aussi des „opinci“ et des „cioareci“ (chausses blanches). Les bottes étaient pour les jours de fête“. Mais les Hongrois gardent la botte pour les jours de fête comme une survivance de leur forme archaïque. Pour leur nouvelle occupation d'agriculteurs stables, la botte n'est plus de mise et c'est pourquoi nous la voyons remplacée par les „opinci“ et ensuite par les bottines qui sont aussi adoptées maintenant par la population roumaine. Mais les bottines ne cadrent pas avec les travaux agricoles, aussi les considère-t-on avec un sentiment de mépris: „Nous n'avons porté que des „opinci“, on disait que seuls les serfs chaussent des bottines, je n'ai jamais porté autre chose que des „opinci“.

b) *Une pièce d'habillement est influençable dans la même mesure où, en marge de son utilité, elle permet le développement de l'artistique.* Nous pouvons mentionner les phases d'évolution de la chemise féminine avec ses importantes différences de génération à génération. La chemise offrait les plus nombreuses occasions de distinction sociale, d'opposition individuelle, par ses broderies qui pouvaient varier à l'infini. Pour la confection de la „zadia“ on remplace aussitôt la laine filée chez soi, par la laine achetée et mélangée de coton, pour le simple motif qu'elle permet une manifestation artistique plus riche, tout comme la nouvelle chemise en „jolj“ (cotonnade fine) répond dans une plus grande mesure au sens esthétique, cela, même lorsqu'il y a à la base une cause économique (la présence dans le commerce d'un certain matériel).

c) *Une pièce ancienne moins fréquemment utilisée disparaît sous une forme occasionnelle.* De cette manière ont disparu dans notre ré-

gion: la „gluga“ (capuchon), la „tundra“ (manteau) et la chemise à empiècement. Le capuchon est une pièce des plus utiles par mauvais temps à la montagne. Mais avec le temps il a même représenté une note occasionnelle: „Sans capuchon point de mariage“. En ce cas aussi, bien entendu, il y a également une note pratique à l'origine, parce que les gens de la noce pouvaient à tout moment courir le risque d'être surpris par le mauvais temps lorsqu'ils se rendaient à l'église sur les longues routes des villages de montagne. Mais à la longue, il est devenu aussi un indice de distinction, de prestige social. Une vieille d'Ocoliş insiste que dans sa jeunesse, les longs capuchons n'étaient plus de mise qu'aux mariages. Sous cette forme occasionnelle a aussi disparu l'ancien manteau et la chemise à empiècement brodé disparaît sous nos yeux faisant partie du costume de fête des vieilles femmes.

d) *Lorsqu'une pièce de costume archaïque arrive à se mélanger aux formes étrangères elle est en passe d'irréremédiablement disparaître.* C'est de cette manière que disparaît la chemise à empiècement brodé et l'ancien „surț“ en laine, et dans les villages de l'Est les corselets et la „tundra“.

e) *Une influence étrangère qui ne s'intègre pas sur la ligne de continuité des anciens éléments locaux, ne paraît que comme une mode de brève durée qui ne réussit pas à gagner tout le terrain et disparaît à bref délai.* Telle a paru dans quelques villages de l'Est la „bearta“ (la coiffe) il y a 70—80 ans et elle a atteint son apogée pendant quelques dizaines d'années pour disparaître très rapidement.

f) *Quand on emprunte une pièce étrangère, elle est adaptée aux anciennes formes locales.* Par exemple la „bearta“ n'est pas une pièce propre au peuple roumain. La population roumaine est consciente de cet emprunt et en même temps de certaines particularités propres à chaque peuple. Il nous faut cependant reconnaître que bien que ce soit une pièce récemment empruntée, elle nous paraît toute différente. On ne l'achète pas toute faite dans le commerce, elle est travaillée par les jeunes filles, ornée de perles achetées au marché et placée très adroitement comme une couronne, sans représenter la nuance de parure massive et lourde des „bearta“ étrangères. Les modèles réalisés sont géométriques.

2) *Les influences se manifestent de deux manières:*

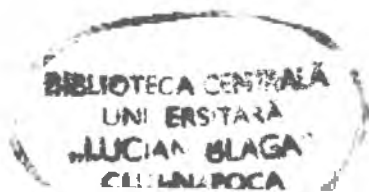
a) Par la population (mouvements de population) par exemple dans notre région par les colonisations d'Allemands magyarisés à Litenii-de-Sus et de Hongrois à Iara.

b) Par la transmission des éléments, qui ne sont pas dus aux mouvements de population, par exemple par le matériel acheté les jours de marché à Iara et Trăscău, ou même aux colporteurs qui vendaient la marchandise étrangère dans différents villages.

En ce cas les éléments circulent par simple transmission.

Ce n'est pas l'homme qui avance, mais l'élément seul, tout comme ce n'est pas l'eau qui avance, mais simplement le flot de la mer, l'un poussant l'autre, et non pas les molécules de l'air mais uniquement l'onde qui se propage. Ce n'est que de cette manière que l'on peut expliquer les grands cercles culturels qui embrassent des peuples d'origines tout à fait différentes. Par la simple présence d'une pièce de costume on ne peut tirer des conclusions relatives à l'origine de la population. Lorsque deux costumes populaires présentent des éléments communs il y a deux espèces d'explications: 1) les peuples sont d'origine commune ou 2) ils sont entrés en contact avec les mêmes peuples étrangers. Qui n'a pas remarqué la grande ressemblance entre les motifs scandinaves ou balkaniques avec les motifs roumains, ressemblance qui a donné lieu à tant de perplexité et de fausses conclusions. Peut-on affirmer que ces peuples aient une origine commune? Par contre, il y a une vérité historique certaine qu'ils ont vécu à proximité des Slaves pendant des siècles. Ceux-ci ont laissé une empreinte puissante sur tout le fond autochtone. On ne peut distinguer ce qui est superposé et ce qui a appartenu à la population d'origine qu'en établissant d'une manière précise les éléments communs à ces peuples. Tous ces éléments d'origine slave se sont néanmoins superposés sur un autre fond ethnique qui n'a pas renoncé à son spécifique. Les processus de développement du costume ne sont pas simple hasard. Ils ont leurs lois, où on peut toujours distinguer le fil de continuité traditionnelle, aussi bien que les différences par époques et unités sociales. La présente étude nous a permis d'établir, par exemple, des éléments communs avec la région de Sibiu, de Făgăraș et de Hunedoara. Tous ces éléments communs nous justifient de croire qu'ils ont existé à des époques fort reculées sur une aire bien plus vaste, dont il ne reste aujourd'hui que quelques îlots. Ils ne se sont conservés que dans les régions isolées repoussées vers la montagne, où ils se sont gardés grâce à un traditionalisme puissant et au processus lent d'évolution du costume. A proximité, des régions étendues se développent sur une rythme rapide sous des influences étrangères et citadines. C'est un processus d'évolution transformatrice qui renverse les anciennes assises, sans avoir préparé la nouvelle marche. De la sorte, on perdait non seulement un précieux patrimoine national, mais on rompait aussi le lien avec le passé, le passé local principalement, où chacun puisse retrouver les souvenirs des générations passées.

Nous assistons aujourd'hui à de grandes transformations sur toute l'étendue du pays. Quand nous voulons dégager notre spécifique ethnique et le lien continu avec notre globe, nous nous heurtons toujours à l'absence d'études analytiques sans lesquelles on ne peut faire la synthèse si nécessaire pour saisir et caractériser le spécifique national dans tous les domaines de la vie sociale. Les lacunes des recherches fragmentaires de jusqu'à présent, ne nous permettent pas de tirer

des conclusions générales relatives au costume populaire chez les Roumains. Et cependant combien éloquente et nécessaire tout à la fois serait l'extension des études de cette nature, en premier lieu en Transylvanie — qui nous offre la plus grande variété de types de costumes — et ensuite dans tout le pays. Une figuration cartographique de la circulation des pièces, nous indiquerait avec précision la direction des influences et leur origine. La présence des mêmes éléments en différents endroits, nous décrirait le cercle culturel d'une certaine époque, qui se déterminerait de lui-même. Et tout ce qui resterait, une fois soulevées les couches superposées, surgirait comme ces cités d'antique civilisation que les fouilles ramènent à la lumière.

	Pag.
Prefață	3
Introducere	5
 I. Observații asupra regiunii cercetate	
1. Delimitarea regiunii	11
2. Așezările și gospodăriile	12
3. Populația	27
4. Ocupațiile	33
 II. Industria casnică textilă	
1. Introducere	39
2. Prelucrarea lânii	41
A. Tunsul oilor	41
B. Spălatul lânii	43
C. Scărmănatul lânii	43
D. Pieptănatul lânii	44
3. Prelucrarea cânepii	47
A. Semănatul cânepii	47
B. Culesul cânepii	48
C. Topitul cânepii	49
D. Melițatul	52
E. Pieptănatul	52
4. Torsul, rășchiatul și dăpănatul	55
5. Fiertul tortului	58
6. Vopsitul	59
A. Vopsitul în casă	59
B. Vopsitul la târg	60
7. Urzitul, învălitul și năvăditul	61
8. Războiul și țesutul	69
9. Țesutul cu scândura	72
10. Țesăturile	74

	<u>Pag.</u>
A. Țesături de lână	74
B. Țesături de cânepă	81
C. Înălbitul pânzei	83
11. Șteaza și vâltoarea	87
III. <i>Portul femeiesc</i>	
1. Introducere	93
2. Descrierea sumară a portului femeiesc	94
3. Gâteala capului	95
A. Purtatul părului	96
Părul la fetițe	97
Părul la fetele mari	99
Părul la neveste	104
B. Piese	110
C. Forme arhaice și ocazionale	
Gâteala capului la mireasă	115
Gâteala capului la nevestă	117
D. Forme dispărute	120
E. Forme ocazionale recente	120
4. Imbrăcămintea	
A. Piese principale	
Cămașa	123
Poalele	152
Zadia	154
Șurțul	159
Trâmbia	163
B. Piese accesorii	163
Piese din piele: Pieptarul; Cojocul	163
Piese din pânură: Fundra; Frișcăul;	
Gluga	168
Straița	177
Mănușile	178
C. Podoabe și anexe	180
D. Forme ocazionale	182
E. Forme de amestec	183
5. Încălțăminte	186
A. Cioarecii	187
B. Opincile	188
C. Cismele	189

DIN PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI DE ȘTIINȚE SOCIALE AL ROMÂNIEI

de sub conducerea Profesorului D. Gusti

I. PUBLICAȚII PERIODICE:

1. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, Anii I (Nr. 1 și 2—3 epuizate), II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII (apărut în limba franceză), XIV, XV și XVI (apărut în limba franceză). (1919—1943).
2. *Sociologie românească*, Anii I, II, III, IV și V, (1936—1944).
3. *Affaires Danubiennes, Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est*. Institut de Sciences Sociales de Roumanie. Centre de Hautes Études Internationales. I-e, II-e, III-e, IV-e et V-e années, (1938—1942).
4. *Buletinele unor Secții ale Institutului*.
 - a. *Buletinul Secției de Studii Cooperative*, Anii I, II și III (1927—1930).
 - b. *Buletinul Secției Economice*. Nr. 1 și 2 (1932); Nr. 1—3 (1933—34).
 - c. *Buletinul Secției Bibliologice*, Nr. 1 (1932).

II. VOLUME:

1. BIBLIOTECA DE SOCIOLOGIE, ETICA ȘI POLITICĂ.

A. Sociologia României:

1. *Nerej, un village d'une région archaïque*. Monographie sociologique dirigée par H. H. Stahl, avec une préface par D. Gusti.
 - I-er vol. Les cadres cosmologique, biologique et psychique.
 - II-e vol. Les manifestations spirituelles.
 - III-e vol. Les manifestations économiques, juridiques et administratives. Unités, procès et tendances sociales, 1939, XXIII + 406 + 322 + 402 pages.
2. *Drăguș, un sat din Țara Ouhului (Făgăraș)*. Monografie sociologică (în curs de publicare).
3. *Clopotiva, un sat din Hațeg*. Monografie sociologică sub conducerea lui Ion Conca.
 - Vol. I. Cadrele.
 - Vol. II. Manifestările, 1940. XX + VIII + 574 p.
4. *60 Sate Românești*, cercetate de Echipele Regale Studentești. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D. C. Georgescu. Cu un studiu despre Starea de azi a satului românesc de Prof. D. Gusti.
 - Vol. I. Populația, 1941, XVI + 146 p.
 - Vol. II. Situația economică, 1941, 296 p.
 - Vol. III. Starea sanitară și starea culturală (în curs de publicare).
 - Vol. IV. Contribuții la tipologia satelor românești. I. Sate agricole și pastorale, 1943, 182 p.
 - Vol. V. Contribuții la tipologia satelor românești. II. Sate cu ocupații anexe, 1942, 220 p.
5. *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*. de Lucia Apolzan, 1944, 255 p.
6. *Cercetări asupra magiei în Români din Munții Apuseni*, de Gh. Pavelescu (în curs de publicare).
7. *Ceala feciorilor din Drăguș*. Contribuții la definirea unităților sociale, de Gh. Focșa (în curs de publicare).
8. *Imigrări și colonizări în Dobrogea*, de Aurel Boia (în curs de publicare).
9. *Mălăiești, un sat din Transnistria*, de Gh. Serafim (în curs de publicare).

B. Studii și cercetări:

1. *Teoria monografiei sociologice*, de Traian Herseni. Cu un studiu introductiv: Sociologia monografică, știința a realității sociale, de Prof. D. Gusti, 1934, 166 p. (Epuizat).
2. *Tehnica monografiei sociologice*. de Il. H. Stahl, 1934, 184 p.
3. *Sociologia militans*. Introducere la Sociologia politică, de Prof. D. Gusti, 1934, XII + 614 p. (Epuizat; în curs de publicare ediția II-a).

(urmare la p. 4 copertă).